

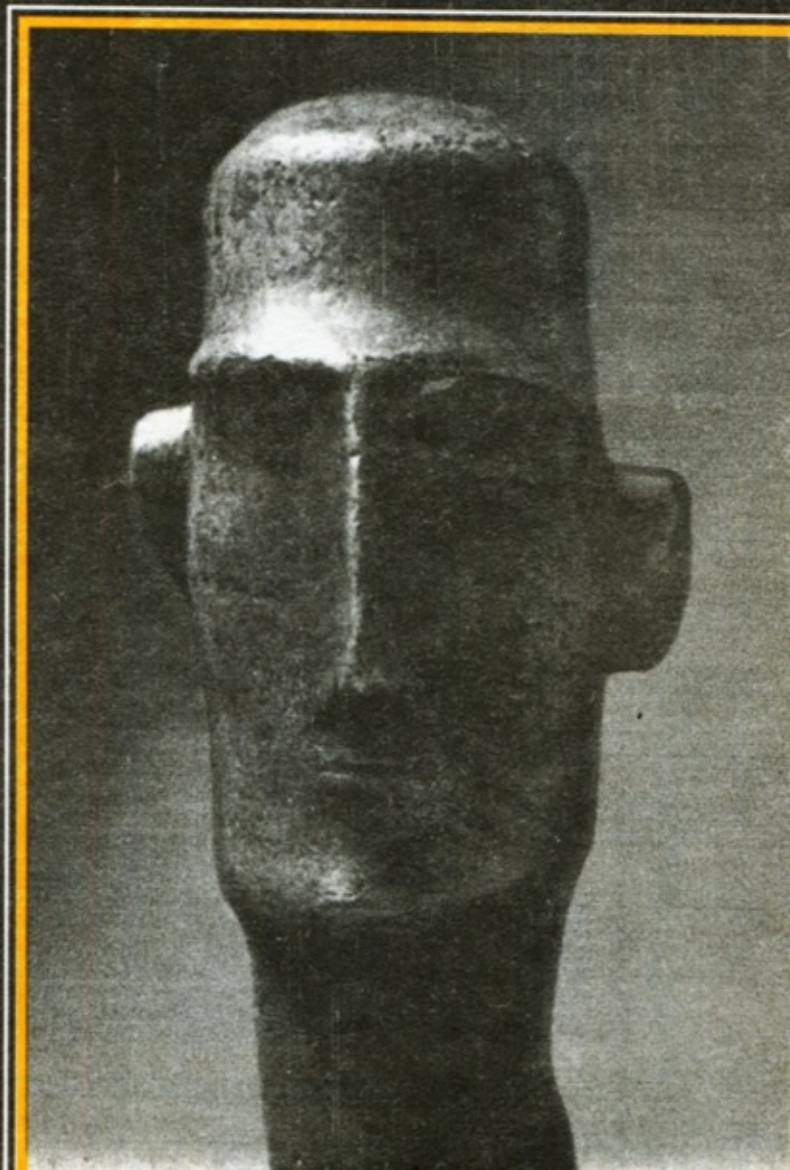
Сайттың маңызын септесей тыңдауға авналыңың
хақтық жасайсың, ұраның жасайсың
сенге септесейсіңді жазысың.

Отто фон Бисмарк

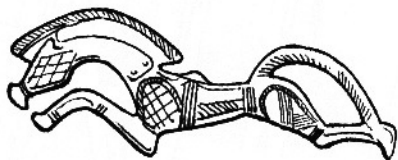
MAX ДУГ

8

2001

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, ПУБЛИЦИСТИКИ

Главный редактор – Ахсар КОДЗАТИ

Редакция:

Ответственный секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет:

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фариза ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2001

МАХ

ДУТ

8
—
'01

Джиппы уагд цауы 1934 азы майæ фæстæмæ

АИВ ЛИТЕРАТУРÆЙЫ,
ПУБЛИЦИСТИКÆЙЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор – ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци:

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæйы лæгтæ:

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
ДЗАСОХТЫ Фаризæт, КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

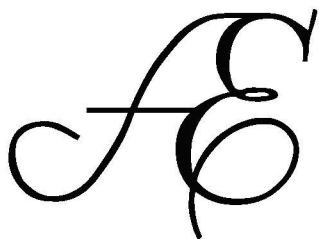
Дзæуджыхъæу, 2001

НОМЫРЫ ИС:

ДЗАСОХТЫ Музафер. Урс мөнөөргы. Повесть	5
СКЪОДТАТИ Эльбрус. Рохс фарнæ. Æмдзæвгитæ	59
<u>ЕПХИТЫ ТÆТÆРИ: 90 АЗЫ</u>	
Елхиты Тæтæри — Æгъуызарты Геор. Писмотæ	69
<u>БÆДОАТЫ ХЪАЗЫБЕГ: 100 АЗЫ</u>	
БÆДОАТЫ Хъазыбег. Партизаны мад. Радзырд	86
ХЪАЙТЫХЪТЫ Азæмæт. Æртæ æмдзæвгæйы	93
БАХЪАТЫ Нугзар. Арвы айдæн. Æмдзæвгæтæ	96
ГАДЖИТЫ Илас. Сау Сырдон. Сатирикон радзырд	99
АЙЛАРТЫ Чермен. Цыппар æмбисонды	109
<u>ТÆЛМАЦТÆ</u>	
Жан де ЛАФОНТЕН. Æмбисæндтæ. Идрис ШАХ. Хæтæгхуæгты хабæрттæй	113
Рагон китаиаг хъæлдзæг радзырдтæ	136
<u>АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД</u>	
ХЪАЗИТЫ Мелитон. Ирон хæзна. Арфæтæ. Дарддæр	139
<u>НЕ 'ВЗАГ — НÆ ФАРН</u>	
ХЪУЛАТЫ Азæ. Иу иннæмæн ахъаз	164
<u>«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ</u>	
Хъобайнаг культурæ	169
<u>АРВИСТОН</u>	<u>178</u>

УРС МӘНӘРГЫЙ*

Повесть

з сыстынмә цәттә уыдтән, фәлә ме ‘мбәлцәттәм дәр бирә ‘нхәәлмә кәсын нә бахъуыд. Әцәгәлон горәты цыфәнды бирә рәстәг куы фәуон, — бирә та хонын дыууә-әртә къуырийы — уәддәр дзы дзәвгар цыдәртә базонын мә бон нә бавәйы, уымән, әмә цы фәдтон, уый зәрдыл бадарынхъом мә гыццыләй нырма дәр нә дән. Фәлә Кисловодскы стыр парчы гакъон-макъон фәндәгтыл бирә хәттыты ауадтән әмә Элинаиты, әхсәрсәтджыты арахдәр цы баләстыл ратәх-батәхгәнгә уыдтон, уырдам ахонын мә зәрды уыд.

Диссаджы сырда мәм кәсы әхсәрсәттәг. Стәй йә әвзаг цәмәдәр гәсгә сырда рахоньнмә дәр нә тасы. Гыццыл кәй у — иу әмә дыууә гыццыл сырды ис! — уый тыххәй нә. Никәй хъыгдары, никәмә ләбуры. Искәй хай нә хәры, искәй дон нә нуазы. Уәдә йәхи сырды дард дәр нә кәны. Адәймагәй арвы кәрәтты нә лидзы. Уый нә, фәлә-мархайы, цас гәнән ис, уыйбәрц әм хәстәгдәр цәуыныл. Афтә кәй у, уый бирә хәттыты бафиппайдтон, уәлдайдәр

* Дарддәр. Райдайән кәс «Мах дуджы» 2000 азы 2 — 3 чингуыты.

Кисловодскы. Амы парчы ахсәрсәтджытә адаймагыл афтә тынг баууәндыдысты, әмә ма суанг ләджы кьухай ахсынәнтә әмә ахсәртә дәр исынц. Уымә цы бафиппайдтон: алкәуыл не ‘ууәндынц. Иуәй-иутә сын цасфәнды куы фәләгьзтә кәной, сә армытәәпәны ахсәр, афтәмай йә цасфәнды куы фәдарой, уәддәр әм нә бавналдзысты. Әввахс әм әрцәудзысты, бирә фәлтәрәнтә скәндзысты, рахъав-бахъавай сфәлмәцдзыс-ты, уәддәр сәм арммә бавналыны ныфс нә разындзән. Фәлә мәныл баууәндынц, сәхи мыл бафәдзәхсынц әмә нә фәрәдийынц. Мә армытәәпәны сын цы ‘хсәр аварын, уый бирә фәлтәрәнты фәстә фелвасынц әмә лидзынмә фәвәййынц. Бәрзонддәр кьалиутәй сәхи әдасдәрыл кәм банымайынц, уым әрләууынц әмә хәрыныл фәвәййынц. Сә февнәлдыл цәст нә фәхәцы. Куы ацәуон, уымәй мын фәтәрсынц, цы! — иу каст, сә разгаг кьәхтәй цы ‘хсәрыл фәхәцынц, уымә вәййы, иннә — мәнмә, афтәмай әфсәртә сә кусынай нал әмә нал фенцайынц. Әхсәры цъары фәстаг кьәртт зәхмә нама ‘рхауы, афтә та даргькьәдзилджын пәррәстытәгәнә бынмә згьорыныл фәвәййы.

Дыккаг хатт әм афтә бирә әнхәлмә кәсын нал бахъәуы. Раст зәгьын хъәуы, иуцалдәр фәлтәрәны ма скәны. Бәласы кьалиутыл ма ставд хәдмә әфсоны цалдәр уады әрбакәны, сәрбынмәйә йә цыпәртә ныххәбәцц кәны, йе ‘рттиваг чысыл сау цәстытә цыкурайы фәрдгуытау әрттывдтытә фәкалынц, афтәмай цалдәр уысмы әнәзмәлгәйә алаууы — кәд сәрбынмәйә, цыргьныхджын цыппар кьахы ныххәбәцц кәнгәйә, бәласы ставд зәнгыл фидар хәцгәйә «алаууы» зәгьән ис, уәд. Уәвгә, кәд ләугә фәкәны, уәддәр әнцад нә вәййы, уымән әмә йә гыццыл зәрдә афтә тынг фәцәвы, әмә йә тәнтә мәкьуләджы тәнтау фезмәлынц. Фәтәрсы, кәй зәгьын әй хъәуы, цы фәндаг равзәрста, ууыл ацәуынай, уымән әмә сырдай адаймагәй уәлдай нәй. Стәй канд сырда әмә адаймаг цәмән? Зәххыл цыдәриддәр цәрәгойә ис, уд кәйдәриддәр хуылфы тәлфы — иууылдәр хьуамә тәрсгә кәной, кәннод сә царды кәрон тагьд әрхәццә уыдзән, сә мыггаг сыскьуыйдзән. Әмә ахсәрсәттәг дәр тәрсы, йә алыфарс чидәриддәр ис, уыдонәй. Уымә адаймагәй дәр. Фәлә тасәй әууәнчы ахсән цыдәр арән ис. Уыцы арәны сарты ахизынан ныфс хъәуы әмә, уыцы ныфс, әз цы ахсәрсәтджытә фембәлын, уыдонәй, зәгьән ис, әмә алкәмә дәр разы-

ны. Хаттай-хатт ме уәхскыл азгъорын дәр бауәндыңц. Ахам заман мәхимә амондджын фәкәсын. Әхсәрсәттәджы сихоры сагъасай кәй фәрвәзын кодтон, уый мәм зыңга дәр никәцәйуал фәкәны. Сәйрагдәр вәййы, кәй мыл бауәндыд, мә зәрды фыд ракәнын кәй нә уыд, уый йәм кәй бахъардта әмә йә диссаджы әууәнк ме уәхскыл азгъорынай кәй равдыста.

Сывәллоң, дам, зәрдә зоны. Ацы ныхәстә мә чысылай фәстәмә хъустә ‘рцыдтән. Кәд зәрдә исчи зоны, уәд, мәнмә гәсгә, уыдоны номхыгъдмә ахәссын хъәуы әхсәрсәттәджы дәр, уымән әмә йә чысыл риуы цы чысыл, фәлә фәлмән әмә уарзәгой зәрдә тәлфы, уый, стыр әмә хъуынджын зәрдә камән ис, уыцы сырдатәй бирәтәй әнкъарагдәр у. Гъе, әмә уыцы әхсәрсәттәжытәй искәцыйы мә уазджытә куы фәдтаиккой, уый мә фәндыди.

— Хуызисән мемә рахәссинаг уыдтән.. — тыргътәм куы рацәйхызтыстәм, уәд, мәхицән уайдзәфганәгау, сдзырдтон әз.

— Цәмән дә хъәуы хуызисән? — фәстәлфәгау кодта Элина.

Мә зәрдыл кәддәры хабәрттә әрбаләууыдысты. Ялтәйы, нә базынды фәстә кәрәдзийә фыццаг хатт куы хицән кодтам, уый размә бон Элинайән, иумә нә къам сисәм, зәгъгә, куы загътон, уәд әй куыд нә фәндыди, уый әрымысыдтән. Нә, дам, фәтчы. Цәмәдәр гәсгә мәм афтә фәкаст, цыма нә къамтә иумә исынәй фәтарст әмә йын дзуапп раттынмә батагъд кодтон:

— Парчы бирә әхсәрсәттәжытә ис, әмә сын сә къамтә систаиккам.

— Мәнмә ис хуызисән, — аивта Элинайы хәләс. Хуызисән аппарат нә цәмән хъәуы, зәгъгә, мә чысыл раздәр бынтон әндәр хәләсәй бафарста.

Элина фәстәмә фәздәхт, дуар байгом кодта әмә, мидәмә куы фәцәйхызт, уәд әм дзурын:

— Кәсәнмә-иу бакәс әмә дә мидбылты бахуд.

— Цәмән? — бахизәнәй мәм ракаст Элина.

— Фәстәмә куы раздәхынц, уәд, цәмәй фәндараст фәуой, уый тыххәй афтә фәкәнынц.

— Ды кәсәнмә уәлдай хатт бакәсыны тыххәй дәхәдәт дәр исты әрымысдына.

— Мәнмә гәсгә, кәд исчи исты әрымысыди, уәд ды мәныл.

Элина ма ахам миниуаггай цамаен фæхайджын кодта, нæ зоньн... Аппаты фыццаг хатт мын æй Хъырымы загъта. Харендонма цауггайæ даргъ тыргъты цалдæр кæсаны уыд æма, дам-иу алкацымадæр кæстæ кодтай. Уæдæй фæстæмае махи хъахъхъаенын райдыдтон, æма-иу искуы мае размае кæсэн куы фæци, уæд -иу Элинайы ныхæстæ мае зардыл æрбалæууыдысты, фæлæ та-иу уæддæр махимае æнабакæстæ нæ фæдæн. Стæй, куыд дзурынц, афтæмай айдæныл сылгоймаггай нæлгоймаггае æнувыддæр сты.

Зæххыл адæм сæ цæст цауыл не ‘равардтой æма сæ хъус цамае не ‘рдардтой, ахам хъуыддаг, æвæццæгæн, нал баззад. Уæлдайдæр та æвæлон адæм. Уыдонæн сæ фылдæр, дзæгъæл бадгай дзæгъæл куыст хуыздæр у, зæгъгæ, афтæ нымайынц æма, суанг айдæнмае чи арæхдæр кæсы, уый дæр раиртæстой æма æрцыдысты, сылгоймагты кадыл бæрзонддæр чи схæцыд, нæлгоймагты та худæджы уавæры чи æрæвардта, ахам хатдзæгмае: нæлгоймаггае кæсэнмае сылгоймаггай арæхдæр кæсынц..

Парчы иудæвгар бауадыстæм. Элина æма Ксанчик цыдысты, кæрæдзийы къухтыл хæцгæ. Гыццыл чызг цауыл нæ дис кодта, ахам нæ уыд. Уæлдай фылдæр та бафæстиат стæм маймули æма йæ хицау-сылгоймаджы раз. Аæвæццæгæн æй йæ фæрсты цауджытæ уымæй размае иу æма дыууæ хатты нæ фæдтой æма йæ цуры бирæ змæлджытæ нæ уыди. Мах сæ ный-йæфтам даргъ фæхс бандоныл бадгæ. Маймули сылгоймагмае йæхи æнгом ныхъывта æма йæ хъоппæг цæстытæй æнкъардæй кæдæмдæр каст. Мах сæ цуры æрлæууыдыстæм. Цалдæр уысмы фæстæ маймули — Ксанчичы уæд ауыдта, цы — бандонæй рагæпп кодта æма чызджырдае уæздан къахдзæфтагæнгæ фæцайцыд. Ксанчик Элинайы фæстæ æмбæхсынмае фæци.

— Ма дзы тæрс, — дзуры йæм йæ хицау. — Сывæллæтты бирæ уарзы.

Маймули йæ цыды кой кæны. Ксанчик, «мамае», зæгъгæ, ныхъхъæр кодта.

Сылгоймаг, маймули цы бæттæнæй баст уыд, уый йæхимае æрбалвæста æма Ксанчикмае дзуры:

— Цæмай дзы тæрсыс, уый хорз маймули у. Дæхи хуызæн гыццыл æма зардæхæлар. Уый демае йæ хуыз сисынмае хъавы, ды та дзы тæрстæ кæныс.

Фыццаг хатт фæдтон ацы маймулийы. Диссаг мае фæкаст,

ардам ай җәмән ракодтой, уый, фәлә ныр йә хицауы ныхәстә куы фехъуыстон, уәд ма мын цы базонын хъуыд сәйраг уын-джы сә фәзынды сәр.

Иуцасдәр рәстәг нә бахъуыд, җәмәй Ксанчик әмә маймули кәрәдзийы фарсмә әдәрстәйә әрләууыны бәрц балымән удаиккой әмә сә хуыз иумә систаккой, уымән. Ксанчик ма йын суанг йә сәрыл йә къух дәр әрәвәрдта. Уый размә әз маймулийы ме уәхскмә систон, әмә Ксанчик маймулийә нал тарст. Йә хуыз йемә сисын дәр уәд бауәндыд.

Нә фәндаг дарддәр дардтам. Элинәйтә кастысты, сә алыварс җыдәриддәр уыдтой, уыдонәй алҗәмәдәр, мәнән та ма сәйраг хәс уыд әхсәрсәттәг ссарын. Уымәй размә-иу мын агуывзәйы дзәг әхсәртә дәр әгәр бирә уыдысты, ныр әнәхъән дыууә агуывзәйы целлофан дзәкъулы ныккалдтон әмә сә стыр хәзнайау ма къухы сәрыстырәй хастон. Куы зәгъын, Элинәйтә дәр иннәты хуызән җыдысты әнҗад, әнәмәтәй, әз та хәрдты кастән әмә алы бәласыл дәр агуыр-дтон әхсәрсәттәдҗы. Хәрдты кәсынәй фәллайын дәр райдыдтон. Хәххон ирд доны сәргы схъәл хидыл фаллаг фарсмә бахызтыстәм әмә, нарәг къахвәндаг стыр фәндагәй галиуыр-дәм кәм фәзылд, ууылты разәй фәҗәуәг дән. Иннәтә дәр ма фәстә. Дынджыр заз бәласы бын әрләууыдтән. Җәмәдәр гәстә мәм афтә каст, җыма бәлас җас стыр-дәр уа, уыйас дзы әхсәрсәттәдҗытә дәр фылдәр уыдзән. Хъәуы ма куы җардыстәм әмә-иу Куыройдоны балер кәсәгтә куы ахстам, уәд-иу тәккә арфдәр ран стыр-дәр байбыны җур стыр-дәр әмә фылдәр кәсәгтә әнхәәл куыд уыдтән, афтә. Әмә, әҗәгәйдәр, нә фәрәдыдтән. Әз кәстә бәрзонддәр кәалиутәм кодтон, әхсәрсәттәдҗы уынәр та ма җылымма нылләгдәр кәалиуәй райхъуыст. Фәстәмә фәкастән әмә ауыдтон, кәалиу куыд змәлыд, уый. Ма җәст кәалиуы алыварс ахастон әмә сыр-дән йәхи дәр ауыдтон.

Уәдмә Элинәйтә дәр ма җуры әрләууыдысты.

— Ам хәмпәлты цы кусыс? — бафарста ма Элинә.

— Уәлә әхсәрсәттәг, — даргъкәдзилдҗын куыннә фәтәрсә, афтә нылләг хәләсәй загътон Элинәйән әмә йын кәалиумә аҗамыдтон.

— Кәм и әхсәрсәттәг, кә? — сҗымыдис Ксанчик.

Җалынма йә фәдтой, уәдмә ма сә дыууәйы җәстыты ском-коммә дәр ма амонән әнгуылдзәй къорд хатты амонын бахъуыд,

Куы йæ федтой æмæ дзы ныр сæ цæстæнгас нал фæхицæн уыдзæн, уый куы бамбæрстон, уæд мæ дзæкъулаей цалдæр æхсæры фелвæстон æмæ сæ мæ армытæппæны авардтон.

— Гъа, мæнæ дын æхсæртæ... — сидын æм.

— Цыма мæ хъустæ дæр нæ кæны, уый хуызæн къалиуæй къалиумæ гæспæнгæ уæлдæрай-уæлдæр хизы. Мæ къух хъилæй даргæйæ фæллайын райдыдта, уæддæр æхсæрсæттæгмæ ницы хъары. Тæккæ бæрзонддæр къалиу ставд зæнгимæ кæм баиу, уым йæ фæстæгтыл абадт æмæ бынмæ йæ цæстытæ ныйирд кодта. Уæвгæ йын йæ цæстыты ирд цæмæй уыдтон, фæлæ ирд кæй уыдаиккой, уый мæ æнæуынгæйæ дæр уырныдта.

Фæндагыл Элинайæн мæхицæй хуымæтæджи æппæлдтытæ фæкодтон. Æхсæрсæтджытæ цыма мæнæй лымæндæр никæимæ сты, ахæмæй йын мæхи равдыстон, ныр мæ, фыццаг кæуыл амбæлдыстæм, уый арвы кæрæтты лидзын куы систа, уæд хорзау нал уыдтæн. Мæхи цы хуызы сраст кодтаин, уый куынауал зыдтон, уæд бæласы бын разил-базил систон, мæ размæ фыццагдæр цы дыууæ дуры фæци, уыдон фелвæстон, кæрæдзиуыл сæ хостон, афтæмæй та æхсæрсæттæгмæ сидын. Уый, цыма йæ исчи фæрæхуыста, уый хуызæн йæ бынатæй фесхъиудта æмæ бæласы зæнгтыл быраузилæгау бинагдæр къалиутæй иуы онг æрхæццæ. Æз мæ дургæ зæххыл æрæвардтон, æхсæртæ фелвæстон æмæ йæм сæ дарын. Уый та бæрзонддæр къалиумæ сгæпп кодта, уырдыгæй — ставд зæнгмæ. Сæрбынмæйæ, цыма йæ тындзгæ бачындæуыд, уый хуызæн йæ цыппæртæ фæйнардæм аивæзта, афтæмæй мæ армытæппæнæй йæ цæст нал иста.

— Рауай, рауай, ма тæрс, ничи дын ницы кæндзæн, — дзырын æм лæгъз æвзагæй.

Иу къахдзæф хæстæгдæр æм бацыдтæн. Уый дæр йæ бынатæй фезмæлыд, иу сарdziны бæрц бынмæ æрдугъ кодта æмæ та фæлæууыд.

Поджыдæр-ма иу къахдзæф акодтон. Мæ къæхты бын хæмпæлты сыр-сыр ссыд, æмæ та æхсæрсæттæг хæрдмæ фæлидзæг. Сæрбынмæйæ кæм лæууыд, уымæй чысыл дæлдæр æрлæууыд. Фæсидтæн та йæм. Æхсæртæ базмæлын кодтон, æмæ се ‘мыр дзыгъал-мыгъул райхъуыст. Æхсæрсæттæг мæ армытæппæны акомкоммæ æртахт. Æз æм мæ къух бадардтон. Уый йæм цалдæр хатты йæ мукъу æрбахæстæг кодта, фæлæ æхсæр айсын нæ бауæндыд. Æппынфæстаг æм ныфсæй цыдæриддæр уыдис, уый æрбамбырд кодта, йæхимæ хæстæгдæр æхсæр йæ дзыхы

бапәрста әмә, хәрдмә лидзыны бәсты, ногәй армытәпәнмә йә каст скодта. Әз әм мә кьух хәстәгдәр баивәзтон. Уый йә мукьутә мә армытәпәны фәцавта, дыккаг әхсәр дәр фелвасынмә хъавыд, фәлә иу кьухәй дыууә харбызы сисән куыд нәй, афтә дыууә әхсәры фаг бынат иу әхсәрсәттәджы дзыхы дәр нә разынд. Дыккаг әхсәрәй йын ницы рауайдзән, уый куы базыдта, уәд та хәрдмә фәцагайдта.

Цалынмә уыцы тухитә кодтон, уәдмә Элина дәр әнцад нә бадт.

— Дә хуыз дын систон, уый базыдтай? — фәрсы мә.

Йә хызыны цыдәртә кәй агуырда, уый әхсәрсәттәгимә архайгәйә фәдтон, фәлә, цы куыста, уымән ницы бамбәрстон.

— Әцәгәй?

— О. Иу нә, фәлә дыууә хатты.

— Мәнәй ма уыцы хъуыддаг рох дәр фәци.

— Дәуәй канд уый нә, фәлә ма дә мах дәр ферох стәм.

— Нә мә ферох стут, ма тәрс. Иугәр ныл кәм баууәндыд, уым та йә ардәм хъәуы.

Әхсәрсәттәг, кәд бәрзондгомау уыд, уәддәр, йә ‘фсәртә куыд тынг змәлыдысты, уый дзәбәх зынд. Әхсәры цьәрттә бынмә куыд тагьд хаудысты, уымәй бәрәг уыд, йә апп ын фәдәле кәныныл бирә рәстәг кәй нә бахардз кәндзән.

Мах цы ныв уыдта, уымә кәсын әхсызгон кәмән нә уыдаид, ахәм адәймаг зынтәй разындзән, фәлә йыл махәй ноджы тынгдәр цин кодта Ксанчик. Әхсәрсәттәгән алидзынәй куы нә тарстаид, уәд, әвәццәгән, цалдәр хатты йә цин ныхххәр кәнынәй дәр равдыстаид, фәлә даргккәдзилджын алы уәлдай сыбырттәй дәр куыд стьәлфыд, уый уыдта әмә-иу, цәмәй ма ныхххәр кәна, уый тыххәй йә дзыхыл йә армытәпән авәрдта, фәлә-иу уәддәр йә мидбынат скафагау кодта.

— Йе ‘хсәр хәрд фәци, — загьта Ксанчик әмә, цыма мультфильмы диссагдәр цаутә кәм әрцәудзысты, йә уыцы хай райдайдзән, уый хуызән йәхи әрцәттә кодта, дарддәр цы уыдзән, уымә.

Әз цалдәр әхсәры фелвәстон әмә сә Элинамә дәттын.

— Мәнмә сә цәмән дәттыс?

— Ныр та дәу рад у.

— Әмә мәм куы нә ‘рбацауа, уәд та?

— Уад та цы?

— Мæстæй мæ мардзынæ, æхсæрсæттæг зæрдæ зоны, зæгъгæ.

— Уый æз ныртæккæ дæр зæгъын. Айс сæ, æрбацаудзæн дæм. Кæс-ма-иу. Чи зоны, дæуыл тынгдæр баууæнда.

Дуууæ дуры та кæрæдзиуыл æрхостон. Æхсæрсæттæг бынмæ згъорыныл фæци.

— Хуызисæн райс, — дзуры мæм Элина, æхсæрсæттæджы бынмæ лидзгæ куы ауыдата, уад.

Мæнæн уый мæхи зæрды дæр уыд, фæлæ, æхсæрсæттæг коммæ афтæ тагъд бакæсдзæн, уый æнхæл нæ уыдтæн æмæ уайтагъд мæ дуртæ хуызисæнæй аивтон.

Ацы хатт æхсæрсæттæг къалиутыл нæ, фæлæ бæласы зæнгыл Элинайы къухы цурмæ æртахт.

— Элина, — дзурын æм æрдæгхæлæсæй, — дæ армытæппæн-ма де уæхскыл сæвæр.

Æхсæртæ рахиз къухы уыдысты æмæ Элина йæ армытæппæны тигъ йæ галиу уæхскы æмбуар авæрдта, рахиз уæхскæй та бæласыл банцой кодта. Æхсæрсæттæгæн гæнæн нал уыд; рахиз уæхскмæ æргæпп кодта, фæскъæбутыл иннæ уæхскмæ бауад, æхсæр фелвæста æмæ йæ фæд-йæ фæд бæласмæ багæпп ласта. Уыцы рæстæгмæ æз мæхи цæттæ дардтон æмæ куыддæр æхсæрсæттæг фыццаг уæхскыл абадт, афтæ хуызисæны цæппæр æрæлвæстон. Хуыздæр уыдаид, кæй зæгъын æй хъæуы, æхсæрмæ æвналгæйæ йæ куы фелвæстаин, уад, фæлæ йын фæстæмæ фæцагайынæй фæтарстæн æмæ доны кæсаджы раз æрми кæсаг равæрстон.

Æхсæрсæттæгæн та йæхион йæхирдыгæй куы фæци, уад йæ зонгæ фæндагтыл йæ зонгæ цъуппыл балæууыд æмæ минас кæнын райдыдта.

Æцагæйдæр, æхсæрсæттæг Элинайыл тынгдæр баууæндыд, Æхсызгон мын уыдис. Мæ ныхæстæ раст кæй рауадысты, уый тыххæй дæр, стæй Элинайыл мæнæй къаддæр æууæнк кæй нæй, уый тыххæй дæр.

— Нæ дын загътон, дæуыл тынгдæр баууæнддзæн, зæгъгæ! — фæуæлахизуæвæджы хæлæсæй бафиппайдтон æз. — Ды та тæрсгæ кодтай.

— Æргом дзургæйæ, æдас нæ уыдтæн, уымæн æмæ сырды сæры кæд цы зонд фæмидæг уызæн, уый рагацау чи зоны...

— Мæнмæ æхсæрсæттæджы сырд рахонын цæмæдæр гæсгæ тæригъæд кæсы, — мæ мидхъуыдытæ хъæрæй загътон Элинайæн.

— Уәдә йә цы рахоньнмә хъавыс?

— Әмбарын әй, фәлә уәддәр... Әз әндәр ахәм сырда нә зоньн, адәймаджы кьухәй хәринаг чи айсы, әхсәрсәттәджы хуызән ыл чи әууәнды, знаггад чи никәмән кәны. Гәды әмә куызд хәдзарон цәрәгойтыл ньмад сты, әмә ма сын се 'гдау, сә миниуджытәм кәс. Иу дәр әмә иннә дәр хәдзарон мәргъты цьиутә хәрыныл нә бацауәрддзән. Хуы та бынтон әнәхайыры фос у. Цытә бакодта әмә бакәнын йә бон у, уыдәтты тыххәй мәм дзурын дәр нә цәуы. Әхсәрсәттәг та... Мәнә мәргъты 'хән зарватыкк куыз хицән кәны, цәрәгойты әхән та мәм цәмәдәр гәсгә әхсәрсәттәг ахәм кәсы. Йә фенд уалдзыгон хуры фендау алкәмән дәр әхсызгон у, цины хос ын фесты, йә хыг, йә сагъәстә дзы әрбайрох вәййынц. Әви ды афтә нә хъуыды кәныс?

— Бирә йә уарзын әз дәр, — сразы мемә Элина. — Фәлә йәм ды куыз бынтон лыстәг әркастә, әз ма хъуыдыты афтә дард никуы ахәццә дән, фәлә дзургә раст кәй кәныс, уый әмбарын.

— Сымахмә хәстәг хәдты, әвәццәгән, арәх нәу...

— Куыиннә! Нә дачәйы алыварс хәдты дәр бирә ис, фәлә адәймагмә хәстәг нә цәуынц. Цәсты фәныкьуылды бәрц әй ауындына, стәй уәд әрбайсәфы. Уайтагъд фәтар вәййы, әмә, цыма дә цәстытыл ауад, афтә дәм фәкәсдзән...

Дзәвгар фәтезгьо кодтам парчы. Ксанчик куы нә бафәлладаид, уәд сә хохы бәрзонддәр цьуппәй ракасын кодтаин.

Зын хәрдамә цәуын уыд, фәстәмә тагъд әрхәццә стәм.

— Абон уал әгъгәд фәуәд, — суар кәм фәнуазынц, уырдам куы 'рхәццә стәм, уәд фәлладхуызәй загъта Элина.

— Әнхәлдән әмә бафәлладтә.

— Ахәм балцытәй нырма бәргә нә фәллайын.

— Уәдә фәлмаст хәләсәй цәмән дзурыс?

— Уый дәм кәсгә афтә фәкодта.

— Уәдә кәд нәма бафәлладыстут, уәд...

— Ксанчик әцәгәй бафәллад, — ма ныхас мын фәскьуыдта Элина.

— Әмә уә әз дәр никәдәмуал хоньн... Уәвгә уә хонгә кәныц, фәлә дардмә нә. Уәртә нә бакомкоммә, цырагътә цы кәрты ферттив-ферттив кәнынц, уый уынут? — әмә сын ацамыдтон ресторанмә. — Цомут әмә уым әхсәвәр скәнәм.

— Сывәллон бафәллад, — Ксанчикмә ацамонгәйә, йәхи растәнәгау загъта Элина.

— Аеццэй, бафалладтæ?

Чызг нæ-а, зæгътæ, йæ сæр батылдта, æмæ Элина дæр дыууæ нал загъта...

Цалдæр амондджын боны ма арвыстон Элинайма. Бирæ ныхæстæ фæкодтам, бирæ хабæрттæ æрымысыдыстæм. Фæстаг хатт дæр фембæлдыстæм, Элина æмæ Ксанчик кæм цардысты, уыцы уаты. Ксанчик, йæхицæй авд азы хистæр чи уыд, ахæм чызгимæ балымæн — уый йæ мад æмæ йæ фыдимæ Элинаиты фарсмæ цард — æмæ уымæ кæрты хъазыдысты, мах та фæхицæны размæ фæстаг ныхæстæ кодтам.

— Цалдæр боны уыцы рахъуыды-бахъуыды фæкодтон, æмæ иу хъуыддаг кæронмæ нæ бамбæрстон, — иу хатт ма сфæнд кодтон мæ дызæрдыгдзинады æлхынцъ райхалын.

— Цавæр хъуыддаг?

— Чи зоны, ногæй та йыл кæй дзурын, уый дæ зæрдæмæ ма фæцæуа, фæлæ мæм уæддæр байхъус. Ксанчичы дыл куыд бауæндыдысты?

— Агууæнк кæуыл нæй, ахæм адæймаджы хуызæн дæм кæсын?

— Хатыр дæ курын. Аваццæгæн, мæ хъуыды раст нæ бамбарын кодтон. Растдæр уыди афтæ бафæрсын: ахæм даргъ фæндагыл, стæй ахæм дæргъæтин рæстæг кæйдæр сывæллоны бæрны бацæуынмæ дæ ныфс куыд бахастай?

Элина дзуапп дæттыныл нæ тагъд кодта. Аппындæр мын куы ницыуал зæгъа, уымæй дæр æдас нæ уыдтæн. Зыдтон, Ксанчичы тыххæй дзурын æй кæй нæ фæндыд, уый, фæлæ мæн та цымыдисдзинад æнцæд нæ уагъта æмæ ме ‘ппæт зæгъинæгтæ дæр фæстаг бонмæ ‘рхастон.

— Ныр мæ цал хатты бафарстай уымæй? — сдзырдта æрæджиау Элина.

— Фæлæ мын бæлвырд ницыма загътай. Ахæмай та дæ нæ зыдтон. Зæгъæм, ды мæн ам мæ сыхæгты гыццыл лæппуимæ куы фенис æмæ мын ды цытæ дзурыс, ахæм ныхæстæ куы ракæниц, уæд дæм куыд фæкæсид?

— Ды æндæр хъуыддаг дæ.

— Цæмæн?

— Нæлгоймагмæ йæхимæ кæсын хъæуы.

— Кæсын æм куы нæ хъæуид, уæддæр кæйдæр сывæллонимæ æнæхъæн мæй куыд хъуамæ рацæуид?

— Аз та рацыдтæн. Хорз сыхæгтæ мын сты. Агууæндынц

мыл. Сываллоны уарзын. Стәй, кәй нә бауарзай, ахәм чызг у? Дзәбәх әм никуы ‘ркәстытә кодтай?

— Сываллон цы уа, уый у. Рәсугъд, зәрдаргъәвд.

— Әппәты фыццаг әй куы федтон, уәд мәм цәмәдәр гәсгә дәу хуызән фәкаст.

— Уый дын гъе!..

— Әцәг, әцәг... Йә цәстытә, йә роцъо...

— Йә цәстытә-ма фәуәнт, фәлә роцъотәй та цы уәлдай ис?

— Бирә уәлдай. Стәй әз уәлдайы кой нә кәнын, цы иудзинад сәм ис, уый тыххәй дзурын.

— Әмә сәм цы ис иудзинадәй?

— Уый раиртасынән бирә бәргә нә хъәуы...

— Фәлә...

— Кәд ма нә цурмә әрбацәуа, уәд ма йын-иу йә роцъомә бакәс, кәддәра дзы астауәй цы дзыхъхъ ис, уый дә роцъо зәрдыл нә ләууын кәны...

Диссаджы адәймаг у Әлина. Кәйдәр чызджы цәстытә мә цәстыты хуызән цъәх кәй сты, йә роцъо та йәм мә роцъойы хуызән кәй фәкаст, уый тыххәй йә риуыгънәгән бахуы-йынмә хъавы?

— Худәгәй марыс, Әлина...

— Дәумә та алцы худәг кәсы... Мә ныхәстә дә кәронмә никуы бауырныдтой. Цы дын фәзәгъын, уыдоны арфмә никуы ныккастә, мә бынаты дәхи никуы авәрдтай әмә дәм, чи зоны, әгәр уәләнгәй хъуыдыгәнәг дәр фәкәсын...

— Бынтон раст та нә рауадысты мә ныхәстә... Хатыр дә курын, кәд дын истәмәй дә сәрыстырдзинад фәцагайдтон, уәд.

— Нә мә хъәуы хатыр курын, Хъазыбег...

Әлина мәм мә номәй тынг стәммә сдзуры, фәлә иугәр йә дзыхәй сирвәзт, уәд әнәмәнг исты ахсджиаг ныхасы фәдыл.

— Ноджидәр ма дын иу хатт зәгъын: мәнән мә царды дәу йеддәмә нәлгоймаг нә уыд, стәй мә хъәугә дәр нә кәны. Нә иудзинадәй ницы рауад. Әвәццәгән, уәләрвты афтә фәндыд. Дәуыл фембәлдтән, цәмәй әнусмә мә зәрдәйы баззайай әмә дзы баззадтә. Ацы дунейыл мәм иу нәлгоймаг хауд, әмә уый ды уыдтә. Дәумә цы сылгоймаг хауд, уый та дә хәдзары ис әмә фәрнәй цәрут. Әз дәр хъысмәтәй нә

хъаст канын. Ксанчик ма фарсмæ кæй ис, уый Хуыцауы лаварыл нымайын. Дæу мын ма зæрдыл чи лæууын каны, ахæм миниуджытæ йæм кæй ссардон, уый та мын ма фарсыл хæцын уадз. Дæумæ алцыдæр диссаг касы, фæлæ алцы диссаг нæу. Æрмæстдæр иу адæймаджы бауарзын йæ бон кæмæн у, уыдон, æвæццагæн, æндæр адæмыхатмæ хауынц æмæ арæх сæ хъысмæт иухуызон уымæн рауайы. Йæ амондимæ дзы чи нæ баиу вæййы, уыдонæн сæ царды бонтæ иунæгæй æрвитгæ æрцауынц. Мæн дæр хъысмæт ахæмты номхыгъды ныффыста...

Элина арф ныуулафыд. Дарддæр куы ницыуал зæгъид, уый ма фæндыд. Йæ зæрдæйы риссагтæ йын афтæ фæцагайын æнхъæл нæ уыдтæн, æндæр ма дзыхæй ныхас дæр не ссыдаид. Цæмæй дарддæр мауал дзура, уый тыххæй мæхæдæг фæраздæр дæн:

— Бамбæрстон дæ.

— Ды ма нырма ныр бамбæрстай, афтæмæй та дын уыцы хабæрттæ рагæй зындгонд сты.

Раст зæгъы Элина. Цыдæриддæр загъта, уыдонæй мын ног ницы уыд. Йæ кæддæры ныхæстæ æмæ йæ абоны хъуыдытæй кæрæдзиуыл чи нæ бады, иу дæр дзы ахæм нæй. Сæйрагдæр та йæ хъуыддæгтæ сты. Йæ ныхæстæй комдзог никацыйыл рацыд. Цыдæриддæр загъта, уыдонæй алкæмæн дæр хицау разынд.

Ма цæуынмæ ма дыууæ сахаты бæрц баззад, афтæ систадтæн æмæ Элинайæн хæрзбон зæгъын ма зæрды уыд. Уый мæм дисхуызæй æрбакаст æмæ загъта:

— Дæу йеддæмæ ахæм хъуыды никæй сæры сæвзæрдзæн.

— Цавæр?

— Хæрзбон мын зæгъдзынæ æмæ ууыл хъуыддаг ахицæн?

— Уæдæ?

— Дæ фæдыл акæсын дæр ма нæ уадзыс?

— Уадзын...

— Уæдæ фæлæуу, æз Ксанчичы сыхæгтыл афæдзæхсон.

Уынгмæ рацыдтæн. Цас æнхъæл уыдтæн, уымæй ма фылдæр æнхъæлмæ кæсын бахъуыд, Элина фæзынд, ныронг ыл кæй нæма фæдон, ахæм аив дарæсы: урс тæнæг хъуымацæй æрвхуызцъæх дæргъытæ кæм уыд, ахæм цыбырдыс кофтæ æмæ æрвхуызцъæх ибкæйы. Йæ дзабыртæн дæр кофтæйы дæргъытæ æмæ ибкæйы хуыз. Йæ сæр дæр уыд иуцасдæр æндæрхуызон фæст. Цæмæдæр гæстæ мæм, æппæты фыццаг хатт æй Ялтæйы сфæлдыстадон хæдзары хæрæндоны куы фæдон, уый хуызæн фæкаст. Чысыл

раздәр йә җәстгом тыхстхуыз уыд, фәлә әвиһпайды фәҗыдәр. Цыдәр әвзонгдзинад әрттыфта канд йә җәстангасыл нә: дзәвгар рогдәр уыдысты йә фезмәлдтытә дәр. Асинтыл тагъд-тагъд арызгъордта әмә мә җурмә базыртыл тәхәгау әрбакодта. Җәмәдәр гәсгә мын мә җонгыл куы фәхәҗыдаид, уый мә фәндыд, фәлә Әлинә ахәм митәм әмхиҗ нукуы уыд.

Әнхәлдтон, стыр уынгай дарддәр нә раҗәудзәң, фәлә мемә дуканимә дәр аҗыд — хәдзары бинонтән мә исты зәрдәлхәнәнтә балханын хъуыд, — кәм җардәң, уырдам дәр мә бахәҗцә кодта. Мидама йә хуыдтон, фәлә нә бакуымдта.

Фәндагма кәдәй-уәдәй мәхи рагаҗау сҗәттә кодтон. Дуканийә цы тыхтәттә әрбахәстон, уыдонәй алкәмәндәр бынат ссардтон әмә Әлинәма батагъд кодтон.

Автобусты станҗәмә сахат раздәр әрҗыдыстәм, фәлә рәстәг уайтәккә дәр аҗәпп кодта. Ныхәстә бирә нә кодтам, стәй нә дзурыны сәр уыйас дәр нә хъуыди. Алчидәр нә йәхи хъуыдыты ахәсты уыд. Әлинәйән нә зыдтон, фәлә әз хъуыды кодтон мәхи тыххәй дәр, Әлинәйыл дәр, җард әмә рәстәгыл дәр.

Җал әмә җал адәймагыл фембәлы адәймаг йә җарды дәрҗы! Җал әмә җал җауән вәййы әвдисән! Әрмәст дзы бирәтә — бирәтә нә, фәлә сә бирә фылдәр хай — рәстәдҗы амәддаг бавәййынц, бонты фәлмы аныгъуылынц, уыдысты әви нә, уый сбәрәг кәнән дәр нал вәййы. Уәдә зәрдә дәр җал әмә җал хатты сриссы җин әмә амондәй, җал хатты нынкъуысы хъыг әмә мастәй! Фәлә та уыдонән дәр сә фылдәр рохуаты баззайынц. Бирә җинтә әмә мәстытәй зәрдә — фәнда йә әви ма фәнда — ссәрибар вәййы, әндәр җинтә әмә мәстытән бынат суәгъд кәны.

Әлинәимә куы базонгә дән, уый размә дәр әмә уый фәстә дәр җыздҗытимә куыннә ‘мбәлдтән. Уыдис дзы хәрзкондтә дәр әмә хәрзәгъдәуттә дәр. Бирәты дзы мысың, аргъ сын кәның, нукуы мә ферох уыдзысты. Әрмәст дзы Әлинәйы бәрҗ мә зәрдәйы парахат бынат ничи ‘рҗахста, әмуд ахәстдзинадтә мын дзы Әлинәйы бәрҗ дәрҗвәтин рәстәг никәимә уыдис. Цыдәр әнахуыр тыхәй мә йәхиуыл бәтты, цыдәр әнәуынгә тәгтәй мә йәхимә әлвасы. Афтә мәм кәсы, җыма фондзыс-сәдз азы фәстә куы фембәликкам, әмбәлгә нә, фәлә йәм телефонәй куы ныдздурын, уәддәр мәм, бирә азты размә

куыд уыд, афтæ фæлмæн хъалæсæй сдзурид: «Хъусын дæм, Хъазыбег. Куыннæ дæ базыдтон?!» Цыма нæ фæстаг фембæлды иу бон дæр нæ рацыд, афтæ нæ æрвылбоны ныхæстæм рахизиккам æмæ æхсызгонæн мысиккам Ялтæйы хабæрттæ, дзуриккам, Хъырымы ботаникон цæхæрадоны цы анахуыр дидинджытæ фæдтам, уыдоны тыххæй. Нæ зæрдыл æрлæууиккой фæсахсæвæр денджызы былты сатæг маъйрухс изæртæ...

Æрхæццæ фæхицæны рæстæг. Нæ зонын, кæд ма фембæлдыстæм, уый. Алы хатт дæр мæм афтæ фæкæсы, цыма кæрæдзийы никуыуал фендзыстæм, фæлæ та рацæй-рабон вайы, æмæ фембæлæм. Æргом дзургайæ мæ ацы хатт иннæ хаттытæй къаддæр уырны, искуы ма кæрæдзийы цæстытæм бакæсдзыстæм, уый. Фæлæ цыфæнды куы уа, уæддæр Элинæ мæнæн баззайдзæн æнусмæ мысинагæй, мæ цардвæндаг мын рухс кæндзæн йæ сыгъдæгдзинадæй, бæрзонддæр мæ кæндзæн йæ сæрыстырдзинадæй, йæ фæрцы хатыр курдзынæн, чысылдæриу кæй зæрдæхудты бацæуон, уыдонæй. Элинæ мæнæн кæддæриддæр уызæн ныфсы хос, махи амондджын хондзынæн, йемæ зонгæ кæй уыдтæн, уымæй. Цасфæнды куы фæцæрон, уæддæр æй никуы фæрох кæндзынæн...

IX

Ахæм галæбу ис, æмæ иу бон йеддæмæ нæ цары, фæлæ уæддæр йæ мыггаг нæ сæфы, æртæфондзыссæдз азы царæнбон кæмæн ис, уыцы халоны æмцыд кæнын фæразы. Æвæццæгæн, ныхас «царæнбон» æвзаджы дзæгъалы нæ фæзынди. Алы царæгой æмæ суанг зайæгойæн дæр, ацы зæххыл цас рæстæг уагъд æрцыд, уыцы рæстæг боныл нымад цæуы, кæд иутæн æцæгæйдæр бон йеддæмæ нæ ахæссы, иннæтæн та цалдæр æнусы, уæддæр. Æрдзмæ алцыдæр нымад у. Æгæр гыццыл рæстæг куыд никæмæн дæтты, афтæ никæмæн дæтты æгæр бирæ рæстæг дæр. Халонæн æртæфондзыссæдз азмæ цы бантысы, уый галæбу саразы иунæг бонмæ.

Кусын куы райдыдтон, ацы ныхас дæр уæд фехъуыстон: газет, дам, иу бон йеддæмæ нæ цары. Æргомæй никуы никæмæн ницы загътон, фæлæ мын-иу æдзухдæр ахæм ныхæстæ хъусын зын уыди. Хардзау-иу мæм æркаст, мæ цард, иу боны цард йеддæмæ кæмæн нæй, ахæм хъуыддаджы тыххæй куыд снывонд кæнон, зæгъгæ, фæлæ рæстæг куыд цыди, афтæ æндæрхуызон хъуыды кæнын райдыдтон, уымæн æмæ мæ нал уырныдта

уыцы ныхәсты рәстдзинад. Бәстондәр ахъуыды кәнгәйә, газет нә, фәлә бон йәхәдаг дәр бон йеддәмә нә цәры, цард та бонтәй арәст у әмә адәймаджы цард иу цард йеддәмә кәй нәу, ууыл маст кәнын нә хъәуы.

Фәстадәр, радиойы кусын куы райдыттоң, уәд та мың, чи цас цәры, уыцы хабәрттә сног сты. Радио мәм, газетәй бирә кьаддәр чи цәры, ахәм фәкаст. Фыццаг рәстәджыты уыцы хъуыдагыл әцәгәй әууәндыдтән, уымән әмә-иу, уәлдәфы цы ныхәстә райхъуыст, уыдон дымгә фәззыгон сыфтәрау фелвәста әмә-иу сә, кәдәм ахаста, уый бәрәг нал сси. Фәлә та ам дәр бәстон куы ахъуыды кодтон, уәд әндәр зондыл ныхәцыдтән.

О, бирә цыдәртә-иу дымгә йемә ахаста — дымгәйән дәр йемә әнәистытә хәсгә нәй, уәлдайдәр роґ цы уа әмә скъуымбил кәнын йәхи цы уадза, уыдонәй — фәлә-иу бирә цыдәртә йә бон ахәссын нә баци. Уыдон сызгәринау зынарґ әмә уыциу рәстәг уәззау уыдысты әмә сын дымгәйы бон ницы уыд. Уый нә, фәлә дзы алкәцыдәр бадти кадджын бынаты әмә-иу уырдыгәй рахызт бәлвырд афон, цәмәй адәмән цин әмә амонд хастайд, уый тыххәй.

Әмә, куы зәгъын, ахәм зонд мәм, куысты арфдәр куы аныгъуылдтән, уәд фәзынди. Радио мә цәсты кадджынәй-кадджындәр кодта. Йә фәзынд адәмән цас хорздзинәдтә әрхаста, уый нымайгәйә, хъуыды кодтон, әрәджиау кәй фәзынд, уый аххосәй, дон йә бынмә цас хәзнатә аласта, ууыл. Бирә әнусты размә дамгәтәй фыст дзырды ахадындзинадәй магнитыл фыст ныхәсән кьаддәр ахадындзинад нә уыдаид. Аристотель әмә Геродоты цардәгас хәәләс фехъусын сә фыстытә бакәсынәй кьаддәр әхсызгондзинад не 'рхастайд фәстагәттән, фәлә радио кәй нә уыд, уый тыххәй уыцы әмә бирә әндәр диссәгтәй әнәхай фәстәм. Әндәр уавәрти цәрыны амонд әрхаудта ме 'мдугонтәм. Уыдоны бон уыд фәстагәтты раз фәсгуыхың, цы бирә хъәздыгдзинәдтәй хайджын сты, уыдонәй сын дзадджын хай бакәнын.

Мә бацыдмә дәр радио уыцы хъуыдагыл кусәг уыд, Хорз әфсин йә хәндыгмә хуыздәр цыхтытә куыд хәсса, афтә радиойы фонотекәйы тәрхәджытә дәр бонәй-бон тынгдәр тасыдысты, адәм фәлтәрәй-фәлтәрмә цы зонд фәләвәрдтой, цы кадджытә фәмысыдысты, цы диссәджы арґәуттә сфәлдыстой, сә зәрдәйы цин әмә хыгәй чи райгуыр, уыцы зарджыты уәзәй.

Стыр арфайаг мæм каст уыцы хъуыддаг æмæ, кæд мæ куысты æхсызгондзинад истæмай истон, уæд фонотекайы тархæджытæ фæфылдæр кæнынай, сæ нымæцыл сын бафтауынай. Уымæ Дзыбын иннæтæй дæсныдæр уыд, дæсныдæр нæ, фæлæ мæнæ мыдыбындз дидинджытыл куыд зила æмæ сын сæ хъаймагъ куыд æмбырд кæна, афтæ уый дæр агуырдатæ, адæмы 'хсæн цы каджытæ æмæ зарджытæ цард, къæрцæмдзæгъд хъазты цы цæгъдтытæм кафыдысты æмæ симдтой, фæлæ бирæтæ кæй нал зыдтой, уыдон.

Æрмæст æм иу ахæм миниуæг раиртæстон: цыма сæхи хъæу, ома кæм райгуырд æмæ схъомыл, уым йеддæмæ кафын дæр никуы зыдтой æмæ заргæ дæр никуы кодтой, афтæ йæм каст æмæ арæхдæр архайдта адæмы рæгъмæ сæхи хъæуккаг зарджытæ æмæ цæгъдтытæ хæссыныл. Уым, кæй зæгъын æй хъæуы, аиппæй ницы уыд. Йæ хъæу чи нæ уарзы, уый амæлæд, зæгъгæ, куы зæгъин, уæд æй йæхицæн æлгъыст ничи рахонид, чи йæ рахонид, уый та æцæгæйдæр æлгъыст у æмæ йын никай бон ницы бауид, фæлæ иннæ хъæутæм ахæм цæстæй кæй нæ каст, уый растыл банымайæн ницы хуызы уыд æмæ-иу нæм быцæутæ дæр уымæн рауад. Цалдæр хатты йын аивай бамбарын кодтон, афтæ кæнын раст нæу, зæгъгæ. Мемæ-иу сразы, ацыдис-иу æмæ та-иу дарддæр йæ кæнон кодта. Иннæ хабар та дзы ахæм райхъуыст. Цæвиттон-иу артисттæм фæдзырдта, азарын-иу сæ кодта, фæндырæй-иу фæцагътой, фæлæ-иу сæ фæллойдæн ницы райстой. Иу хатт, иннæ хатт, æртыккаг хатт. Афтæ цалдæргай азтæ. Цас акуыстаин, Хуыцау йæ зонæг, афтæ мæм артисттæй тæккæ тынгдæр дæлджинæгтгонд кæй куыст æрцыд, уый куы 'рбацæуид æмæ мын йæ хабæртæ бæлвырд куы радзурид. Куыд рабæрæг, афтæмай къорд зарæгæй фылдæрæн музыка ныффыста, заргæ дæр сæ йæхæдæг акодта, афтæмай сын æхца нæ райста. Диссаг мæм куынноæ фæкастаид ахæм уавæр. Артистæн ма уайдзæф дæр бакодтон, ныронг хъусай цæмæн лæууыдтæ, зæгъгæ. Уый мын афтæ, мæ цæсгом, дам, нæ хъæцыд. Хъомгæс цæуын йæ сæрмæ чи хаста, фæлæ йæ мызд исынæй æфсæрмы чи кодта, ахæмтæ ма дзы дзæвгарæй фылдæр разынд. Фыццаг мæм чи 'рбацыд, уымæн, цы зарджытæ ныффыста æмæ азарыд, уыдоны номхыгъд саразын кодтон æмæ мæм æй æрбахаста. Зæрдæ йын бавæрдтон, цы дзы дарæм, уый йын кæй бафиддзыстæм, уымæй.

Иуахæмы та мæм уыцы артист фæзынд. Куыддæр дуарæй

әрбакаст, афтә батыхсәгау кодтон, кәд мәм хәстмә әрбацыди, зәгъгә, фәлә йә бакастәй мә зәрдә барухс. Йә цин йә цәсгомьл фыстәй әрбахаста.

— Арфә кәнынмә дын әрбацыдтән...

Уәддәр мә нәма уырныдта, йә зәрдә мыл әцагәй кәй нә худы, уый әмә әнхәәлмә кастән дарддәры хабәрттәм.

— Абон гонорар райстон. Бузныг дын. Ды куы нә уйдаис, уәд-ма афонмә дәр әнхәәлмә кастаин. Уәвгә сыл әз мә кьух раджы ауыгътон. Вал азы мә хуыдыгәнәг куы нә уыд, уәд загътон, мә фәлләйттә — дон хиды бынты. Әмзори царәнбон бирә уәд — мә хәәуккаг у. Мә хәастытә йын ракодтон әмә мә дәумә уый сардыдта.

Раст зәгъын хәәуы, әхсызгон мын уыд, ләджы фәллоу кәй нә фесәфт, уым әз дәр архайәг кәй разындтән, уый. Кьаддәр әхсызгон мын нә уыд, арфәйы ныхәстә мын кәй загъдәуыд, уый дәр.

Ууыл бирә рәстәг нәма рацыд, афтә мәм иу иннәйы фәдыл цауын райдыдтой, йә фәллоуән аргъ кәмән не скодтой, уыцы адәм. Әвәццәгән, йә куыстән мызд чи райста, уый мәнәй әппәлгә ацыд әмә йә иннәтә дәр бафәзмьдтой. Се ‘пәтән дәр, фыццаг артисты хуызән ныффыссын кодтон, кәмән цавәр уацмысты тыххәй бафидын хуыд, уыдоны номхыгъдтә әмә сын загътон, куыд гәнән ис, афтә кәндзыстәм, зәгъгә.

Зәрдәхудтәй баззайджытә кьордәй фылдәр разындысты, әмә се ‘пәтән иу мәй нә, фәлә цалдәр мәймә дәр зын бафидән уыд. Әнхәәлмә кәсын сә кәй бахәәудзән, уый сын бамбарын кодтон. Әмә әнхәәлмә кастысты. Уәздан адәм мә иууылдәр разыйә базадысты. Әз куыд әнхәәл уыдтән, уымәй дзы алчидәр райста, бирә раздәр ын афоныл райсын цы әхца әмбәлд, уый. Зонгә та йә бакодтон, радыгай мәм кәй цыдысты әмә мын арфәтә кәй кодтой, уымәй. Куы никамәйуал сә ницы дардтам, уәд Дзыбынмә фәдзырдтон.

— Рагәй кәрәдзийы зонәм, — дәрдыл райдыдтон мә ныхас, — әмә дә афәстаг рәстәджы куыд хорз базьдтон, афтә дә уый размә азты нә базьдтон.

Дзыбыны цәсгомьл әнахуыр циндзинад уыләнтә кодта. Мә ныхасән йә райдайән йә кәронәй әвзәрдәр кәй нә уыздән, уый йә уырныдта әмә йә, цы загътон, уый афтә тынг не ‘ндәвта, цы зәгъдзынән, уымә куыд әнхәәлмә каст.

— Иумә кусын куы райдыдтам, — нывәстон дарддәр мә

ныхас, — уæд дæм дыууæ сæйраг миниуæджы раиртастон.

Мæ дарддæры хъуыды мæ æваст раргом кæнын нæ фæндыд æмæ иуцасдæр ницыуал сдзырдтон. Дзыбыны цымыдисдзинадыл кæй æфтыд, уый хатыдтон æмæ, цас гæнæн уыд, уыйбæрц хъусæй алаууыныл архайдтон. Стæй та иуцасдæры фæстæ загътон:

— Дæхинымæр кæд афтæ загъыс, дæ дыууæ миниуæджы дæр хорз сты, загъгæ, уæд рæдийыс.

Дзыбын йæ мидбылты бахудт, фæлæ, дарддæр цы уыдзæн, уый базоныны адæргæй йæхимидаг куыд тыхст, уый æмбæрстон.

— Раздæр уал загъдзынæн дæ хорз миниуæджы тыххæй.

— Загъ-ма йæ, æз дæумæ хъусын.

— Дæхи кæй никуы ферох кæныс, уый дын хорз миниуæгыл банымайынмæ хъавын. Йæхи чи нæ уарзы, уый искай дæр нæ бауарздзæн. Фæлæ дæм уый хыгъд аипп та ахæм раиртастон: иуай-иу хатт дæ иннæтæ кæй ферох вæййынц, уый бынтон хорз нæу.

Дзыбынмæ мæ хъазæн уайдзæф нымæтын ехсы цæфы хуызæн фæкаст æмæ йæ фæлмæн мидбылты бахудгæйæ загъта:

— Иу аипп Кæсæджы моллома дæр ис...

— Уыцы ныхæстæ дын цæмæн ракодтон, уый дæр дын загътон: утæппæт артистты уал æмæ уал азы лавар цæмæн фæкусын кодтай?

Дзыбыны цæсгом фæтар, йе ‘рфгуйтæ дæр кæрæдзимæ æрбаввахс сты, афтæмæй тыхстхуызæй загъта:

— Куыд рауадис, уымæн мæхæдæг дæр ницы бамбæрстон...

— Ау, куыннæ йæ бамбæрстай?

— Лæг алы хъуыддæгтæй йæ хъуырмаæ свæййы ‘мæ... Стæй, кæд æнæдзургæ нал ис, уæд дзы уæлдæр хицауады аххос дæр уыди. Кæддæр мын къуыппылбадæг, — Дзыбын йæ сæрай комитеты хицау кæм бадт, уыцырдæм ацамыдта, — афтæ загъта, артисттæ, дам, уыцы капеччытæ хъуаг не сты, кад дæр, дам, сын фаг у.

— Мæнмæ гæстæ, ахæм хъуыдытæ кæмæ ис, уый рæдигæ кæны.

— Æвæццæгæн... Æмæ йын загъгæ дæр кодтон, фæлæ мæм йæ хъус никуы ‘рдардта.

— Уыцы рæдыд ысраст кæнын хъæуы.

— Бæргæ исты куы бакæнис.

— «Бакæнис» нæ, фæлæ йыл иумæ бацархайын хъæуы. Уæл-

дайдæр дзы ныртæккæ никæмайуал ницы дарæм. Æви йæ нæма зонныс?

— Зонын.. Куыннæма йæ зонын?!

— Гъемæ дæ хъуыддаг раст. Рæдигæ чи нæ кæны, ахæм нæй, фæлæ алчи йæ рæдыд ысраст кæнынхъом йе уæвгæ нæ ваййы, йе та йæ фæндгæ нæ фæкæны.

— Ысраст кæндзыстæм нæ рæдыд..

— Зæрдæ бæргæ бавæрыс, фæлæ цы фæзæгътыс, уый дæ кæнæ рох фæваййы, кæнæ та дæ зæрдæ фæдарыс, мæнæй ферох уызæн, зæгъгæ.

— Нал мæ ферох уызæн. Мæхи зæрдæмæ дæр нæ цæуы, хъуыддæгтæ афтæ кæй рауадысты, уый..

Нæ мам бахъардтой йæ ныхæстæ, уымæн æмæ, цы сарæзта, уыдон иууылдæр зонгæ-зонын конд æрцыдысты, æндæр йæ равдыст, кæй йæм æрбахоны, уыдонæй куы сфидæуы, уæд дзы йæхицæй фæстæмæ иннæтæ куыд ферох ваййынц! Нæй уымæн уæвæн. Ничи сæ ницы зæгъдæн, зæгъгæ, йæ уыцы зæрдæ фæсайдта.

Дзыбынимæ хъазгæмхасæн ныхас хуымæтæджы нæ райдыдтон. Нал мæ фæндыд знæтæй дзурын. Цы хъуыды кодтон, уый мын мæ ныхы фыстæй хæссын зиан йеддæмæ пайда никуы 'рхаста. Никуы дзы ницы сойтæ смарзтон, фæлæ мын куырм æмæ къуырмайæ царын дæр зын у. Зылыны уынгæйæ мæ цæстытæ куыд бацъынд кæнон! Гæды ныхæстæ хъустæйæ мæ хъусты къæрмæджытæ куыд батъыссон? Дон мæ куы ласа, уæд былгæрæттæй иумæ куыннæ ленк кæнон? Ис ахæм зондыл хæст адæймæгтæ дæр. Гал дæр сæ хъæуы, стæй уæрдон дæр. Æрмæст гал — фыдæн, уæрдон — сугæн. Мæнæн афтæ мæ бон нæу. Гал мæ галæн хъæуы, уæрдон — уæрдонæн.

Дзыбыны, куы зæгъын, рагæй зыдтон. Зыдтон æй фæлмæн, уæздан æмæ хæдæфсарм лæшпуйæ. Цыма никуы никæй бахъыгдардæн, афтæ мам каст. Искæй фыдгой ракæнынæй дæр ыл мæ зæрдæ никуы фæхудт. Мæ уыцы хъуыдытæ, фæстадæр, иумæ кусын куы райдыдтам, уæд дæр нæ аивтон. Фæлæ цард бирæ фæзилæнтæй арæзт у. Фæлмæн, уæздан æмæ хæдæфсарм уæвгæйæ дæр ис хæрамгæнæн, искæй аууатты æмбæхсæн, хиуыл уæз нæ уадзын. Дзыбын, йæ куыст хорз кæй зыдта, уый мын дызæрдыггаг нæ уыд. Дызæрдыг ыл нæ кодтой иннæтæ дæр, фæлæ дзы уæддæр разы нæ уыдысты. Фыццаг бонæй фæстæмæ мын дзырдтой, æрмæстдæр йæхи гуылы бын кæй æндзары, пайда йын кæм нæ уа, уырдаг хæстæг кæй нæ ба-

цаудзæн, иумайаг артмæ суджы къæцæл кæй нæ баппардзæн. Уыцы ныхæстæ мæ сабыргай-сабыргай уырнын райдыдтой, куысты мидæг ыл цы хæстæ æвæрд уыд, уыдон иннæты хуызæн куы не ‘ххæст кодта, уæд, Йæхи цардаразæг хъуыддæгтæй та йын æнæкондæй ницы зад, Æнæкондæй нæ, фæлæ сæ æххæст кодта уæлдайджынтæй. Æхсæнадон куысты та уый æгъгъæдыл банымайæн ницы хуызы ис, уымæн æмæ дæхицæн хæстæ уаргъ иннæты æккоймæ æппарыс. Уый та æнæраст хъуыддаг у, хæрам ми. Хæрам та бирæгъы гуыбыны дæр нæ тайы, фæзæгъынц. Йæ митæ йын куыннæ фиппайдтон æмæ йын сæ аивæй æмбарын кодтон. Уый-иу, цыма мæ ‘мбары, йæхи афтæмæй æвдыста, кæд-иу арæх ныхас хъазынырдæм аздæхта, уæддæр. Мæ размæ чи куыста, уый кой мын цал æмæ цал хуызы нæ ракодта, ахæм нал баззад. Ныхас кæддæриддæр здæхта, фыццаг рæстæджыты йæм раст цæстæй кæй нæ каст, фæлæ куы базыдта, чи у æмæ цы у, уый, уæд ын аргъ кæнын кæй райдыдта. Цæмæй йыл баууæндыдаин, уый тыххæй-иу мын бæлвырд хабæрттæ дæр радзырдта.

Ацы хабар мын, кусын куы райдыдтон, ууыл дыууæ къуырийы дæр нæма рацыд, афтæ ракодта. Дзурынмæ та Дзыбын арæхсы.

Уыцы рæстæджы Дзыбын хъæууон хæдзарады редакцийы куыста. Æмæ, дам, мæм Быдыго иу райсом, куыддæр мæ куыстмæ æрбацыдтæн, афтæ фæдзырдта æмæ мын афтæ: «А-фæстаг рæстæджы хъæууон цард, куыд æмбæлы, афтæ нал æвдисæм». Куыннæ æвдисæм, зæгъгæ, йæ бафарстон æмæ йын махæдæг дзуапп радтон: «Тæккæ æндæрæбон Бæрдзжыны хъæуы тыххæй цы бакаст уыд, уый сахаты бæрц куы ахаста». — «Æмæ уый исты ды бацæттæ кодтай?» — «Уæдæ йæ чи бацæттæ кодта?» — «Уый уæртæ Дзыбын куы бацæттæ кодта!» — «Йарæбын-æллах, Быдыго, ацы радиокomiteты иу Дзыбын ис æмæ уый æз дæн!»

Цы уавæры бахауд, уый куы фембæрста, уæд, дам, мын мæ цонгыл фæхæцыд: «Цом-ма фæйна цайы бацымæм».

Уæдæй фæстæмæ, дам, мæм никуыуал ницы сдзырдта.

Ахæм æмæ мын уый æнгæс хабæрттæ иу æмæ дыууæ нæ радзырдта, æмæ-иу сæм æз дæр зæрдиагæй хъуыстон. Сæ дзурынмæ дæр арæхст, стæй мæм худæг дæр кастысты, фæлæ рæстæг куыд цыд, афтæ мæ тынгæй-тынгдæр хъуыдыты æфтыдтой. Кæд, зæгъын, мæ афтæмæй, йæхæдæг йæхи цы уавæры сæвæрдта, уымæ бафидауын кæнынмæ хъавы. Уыдис æм,

әвәццәтәгән, ахәм хъуыдытә дәр, әрмәст ын мемә, мә разма чи уыд, уыдонәй зындәр кусән кәй уыдзән, уый канд әз не ‘мбарстон, фәлә йә әмбарын райдыдта йәхәдәг дәр әмә мәм раздәрау арәх нал цыд, йә худәджы хабәрттә дзурыныл дәр нал архайдта.

Нә мә фәндыд Дзыбынимә быцәу кәнын. Стәй канд Дзыбынимә нә, фәлә, кәимә куыстон, уыдонәй иуимә дәр, уымән әмә иумәйаг хъуыдаг кодтам, иу цәды ифтыгъд уыдыстәм, ахәм уавәры та, Чъеуарты галтау фәйнардәм хәцән нә уыд. Фәлә цард афтә арәст у, әмә дзы әппәт адәмән әмкәхдзәфгәнән нәй, иу зондыл хәст нә вәййынц. Се ‘хсән быцәутә уымән нә кьаддәр кәнынц, сә ахастдзинадтән иу хатдзәгмә әрцәуән уымән нәй. Чи зоны, искуы ахәм рәстәг дәр раләууа, фәлә мәм уыцы дуг афтә дард кәсы, әмә йәм адәймаг йә бәллицты дәр нә бахәццә уыдзән. Тырнын та йәм хъәуы. Адәймаг, райсом хур скәсдзән, ууыл куынауал әууәнәид, уәд әй, йә сәрмә цәхәртә цы хурзәрин калы, уый дәр нал тавид, йә бонәй әхсәв рауаид, йә ‘хсәвы фәстә та йыл бон нал скәнид.

Дзыбыны фәлмән, уәздан әмә хәдәфсарм рахуыдтон, фәлә, чи зоны, бынтон раст нә уыдтән, уымән әмә цәмәй ахәм миниуджытәй хайджын уай, уый тыххәй сә хъуамә хъуыдагәй әвдисай. Йәхимә гәсгә алчидәр рәстдзинадыл тохгәнәг у, йә митә йәм әнаипп кәсынц, фәлә уый — йәхимә гәсгә. Сәйрагдәр у адәмы цәст, уынаг кәй хонынц, Хуыцауы цәсты әмкад чи тәры. Гье, әмә уыцы цәстәй дәхи нукуы бамбәхсдзынә. Стәй ма адәймагән ноджыдәр иу тәрхонгәнәг ис. Уый та йәхи хуылфы бады. Әмә уымәй дәр никәдәм аирвәздзынә, дыууә нә, фәлә әртә цәсгомь куы дарай, уәддәр. Дзыбын дыууә цәсгомь дара, уый әнхәл нә уыдтән, фәлә иуәй-иу рәтты кәй рәдыди, уый бәлвырд уыд. Мә размә кьордгай азтә кәимә фәкуыста, уыдон мын сә иу әмә дыууә хатты нә загътой. Әмбарстон, ме ‘мкусджыты зәрдә куыстыл кәй риссы, уавәр фәхуыздәрыл кәй тыхсынц, уый, әрмәст сә комкоммә ныхасмә цәттә ничи уыд. Нә иумәйаг къуыхцытә әмә аиппытыл әргомәй әрдзурәм, зәггә-иу дзы кәмән загътон, уымән-иу йә ныхасы карз әрләмәгъ. Дзыбыны фыдгойгәнджытән дәр-иу бамбарын кодтон, йә рәдыд ын комкоммә зәггәм, йәхицән дәр хуыздәр уыдзән, зәггә, фәлә дзы мә уыцы хъуыды никәй зәрдәмә цыд.

Куыд бамбарстон, афтәмәй, Дзыбын йә куысты мидәг йәхи

уды кьоппайæ аһæхъæн паддзахад кæй сарæзта, уым фылдæр аххос хауд, йæ алыварс чи уыд, уыдонмæ. Йæ ныхмæ никуы ничи æрлаууыд, æргом ныхас никуы никамæй фехъуыста, æмæ уый дæр æһæсарбосæй хизыныл фæцалх. Уымæ æвзæрста, кæрдæг бæрзонддæр æмæ сойджындæр кæм уыд, уыцы тьæпæнтæ. Афтамæй-афтамæй иннæтæй иуцасдæр адард æмæ йæхи уæгъдибар дарын райдыдта. Йæ уавæртæ йæм афтæ хорз фæкастысты æмæ, кæцæй рацыд, уырдаем барвæндæй нæ, фæлæ хонгæйæ дæр нал куымдта. Мæн та фæндыд иннæты фарсмæ куы уыдаид, иннæтæ цы дон нызтой, уыцы донæй куы нызтаид, иннæтæ цы хорæй цардысты, уыцы хорæй куы цардаид.

Æмæ, куы зæгъын, нал мæ фæндыд знæтæй архайын, махицæн мæ кæддæры халарæй ныртæккæйы знаг аразын. Афтæ куы нæ уыдаид, уæд æм карздæрæй дæр сдзырдтаин, уымæн æмæ йæ аиппытæ бонæй-бон æргомдæр кодтой. Бирæты дзæвгар азты лавар фæкусын кодта, йæхи зардæхудты та галаганы бæрц дæр никуы ницæмæй бацыд. Йæ куыстытæ-иу ын адæмы размæ рæсугъд æмæ аив фæлгонцгондæй чи рахаста, уыдон-иу рохуаты баззадысты, йæхи гуыл та-иу кæддæриддæр пецæй бур фыхæй райста. Уæддæр æм карзæй никуы сдзырдтон. Хаттæй-хатт-иу мæхинымæр дызæрддыджы дæр бахаудтон. Кæд Дзыбын нæ, фæлæ рæдигæ мæхæдæг кæнын, зæгъгæ-иу сæгъасы бацыдтæн...

Цыфæндыйæ дæр Дзыбын йæ бынаты уыд. Уал æмæ уал азы иу ран хуымæтæджы нæ бафæстиат. Йæ куыстыл йæ зæрдæ никуы сивта, æндæр ранмæ ацæуыны хъуыды йæм никуы 'рцыд. Мæхимæ-иу кæмдæрты Печорины хуызæн фæкастæн. Уый дæр-иу кæдæм бацыд, уым адæмы æнцойдзинад хæлдта, сæ бæллицтæ-иу сын ныппырх кодта. Контрабандисттæ кæд галиу фæндагыл лæууыдысты, уæддæр æддаг бакастæй, цыма никæй хъыгдардтой, афтæ зынди. Уæдæ сын сæхи дæр ничи хъыгдардта æмæ сæ царды кой кодтой.

Дзыбынæн контрабандисттимæ иумæйагæй ницы уыд, фæлæ уыдоны хуызæн æнцæд-æнцойæ йæ хъуыддаг кодта. Æмæ йæ куыстыл куыд æнувыд уыди, уый та! Алы бакаст дæр зæрдиагæй цæттæ кодта. Иуфарсырдыгæй-иу æм куы кастæн, уæд-иу дзы мæ цæст атонын нал фæрæзтон. Йæ радиобакаст-иу куы фыста, уæд-иу музыкайы зæлтæм хъустæйæ йе уæхсчътæй кафыди, йе 'нгуылдзты къæрццътæ-иу йæ армытæпæнæй райхъуыстысты.

Æнафоны-иу куы райхъал дæн, уæд-иу уыцы нывтæ мæ

цәстыл ауадысты. Кәд-иу Дзыбынан тәригъәд нә фәкодтон. Мәхиуыл та-иу уайдзәфтәй раләууыдтән, йә куыст ын әнәкарон әхсызгондзинад куы хәссы, уәд әй цәмән хыгдарын, зәгъгә. Бирә рахъуыды-бахъуыдыы фәстә әрцыдтән ахәм хатдзәгмә: нгууадзон әй йәхи бар. Куыд куыста, афтә кусәд. Адәмән йәхи базонын кодта, бауарзтой йә, әнхәалмә йәм фәкәсынц, уый та, чи зоны, әмә сәйрагдәр у. Ам, куысты, цытә цәуы, уыдон та никәй хъәуынц...

Иуахәмы та мәм йә радиобакаст уыцы райгондәй әрбахаста. Йә зәрдә рухс кәй уыд, уый йә цәсгомьл дәр бәрәгәй зынди, мидбылхудт әмә цәстыты әрттывд баиу сты. Уайтагъддәр базыдтон, йә куыст канд йәхи зәрдәмә кәй нә фәцыд, фәлә ма мә зәрдәмә дәр кәй фәцәудзән, уый йә кәй уырны. Әмә нә фәрәдыди. Әцәгайдәр, зәрдәмә чи нә фәцәуа, ахәм әрмәг не 'рбахаста, стәй әз дәр хорзәй хорз чи фәзәгъы, ахәм адәймаг кәй уыдтән, ууыл дзәгъәлы йә ныфс нә дардта әмә дзы куыннә раппәлыдаин! Әхсызгон ын уыдысты мә ныхәстә әмә йә зәрдә бынтондәр әрфәлмән. Ахәм заман та йын, мә зәрдәмә чи фәцәудзән, ахәм хабәрттә әнә ракәнгә нә вәййы. Уыдон фылдәр баст вәййынц хъәуы цардима. Уый мән хуызән хъәуәй бынтон нәма ахицән — бынтон дзы әз дәр нәма ахицән дән, стәй дзы ахицән кәнынмә уәвгә дәр нә хъавын — цыппар хойән иунәг әфсымәр у әмә сә хистәр хо сә фыды хәдзәры цары. Әмә та мың, хъәуыл куыд әнувыд у әмә йын, фадат куы фәвәййы, уәд йә сабибонты къахвәндәгтыл куыд ауайы, уыцы хабәрттә дзурыныл фәци. Тынг мәм фәхъарынц ахәм заман йә ныхәстә, цыма мәхәдәг цы бавзәрстон, уыдонмә кәддәр искуыцәй каст әмә мын сә ныр, бирә азтә куы рацыд, уәд дзуры, афтә мәм фәкәсы. Уәвгә йә сабийы бонтә хәстыфәстәйы азтәм кәмән әрцыдысты, уыдонән дзы иумәйагәй бирә цыдәртә уыди. Иухуызон тыхст уавәрты хъомьл кодтой, иухуызон хъизәмәрттә әвзәрстой, кәд алы рәтты цардысты, уәддәр. Уымән ма мын иу әвдисән уыд, Мәскуыйы дгууә азы иу уаты кәимә фәцардтән, уыцы әнәхин әмбал. Уый дәр мән хуызән әнәфыдәй хъомьл кодта әмә мын-иу йә царды хабәрттә куы дзырота, уәд цыма нәхи хъәуккаг уыди, афтә-иу мәм каст. Цыппор әвдәм әххормаг аз цәмәйты ирвәзтысты, стәй уыйфәстә азты куыд цардысты, уыдәттә тынг хәстәг уыдысты, мәхәдәг цы уыдтон әмә бавзәрстон, уыдонмә.

Дзыбыны уавәртә мә уавәртәй иуцасдәр әндәрхуызон

уыдысты. Фыццаджыдæр, йæ фыд хæстæй сæрагасæй сыздахт. Уæдæ йæ мад дæр, йæхиуыл дæс æмæ ссæдз азæй фылдæр цыд, афтæ амард, фæлæ уæддæр мæн æмæ ма хуызæттæй бирæ хуыздæр цардысты, зæгъгæ, ма бон зæгъын нæ уыд. Сæйрагдæр та мын-иу ма зæрдæ цæмæй балхæдта — йæ мады-иу арæх æрымысыд, йæ ныхæстæм гæсгæ-иу ма цæстыты раз цардæгасау сыстад фæлмæнзæрдæ, хъæбулуарзаг — цыма ныййарджытæй та ахæм кæцы нæу! — алкæуыл дæр йæ бон баузæлын кæмæн уыд, ахæм сылгоймаджы фæлгонц. Ныййарджытæ, зæгъæн ис, æмæ иууылдæр цоты сæрылхаст сты, сæ цард та кæстæртæн снывонд кæнынц, фæлæ сæм сæ хъæбулты ‘рдыгæй æдзух иухуызон цæстæнгас нæ вæййы. Дзыбын мæм каст æмæ, чи зоны, уæвгæ дæр уыд, йæ мады лæггæдтæ йæ зæрдыл чи дардта æмæ йын йæ бирæ фыдæбæттæн аргъ кæнын чи зыдта, ахæм кæстæр.

Ныййарæджы фыдæбæттæ никуы ничи бафыста, фæлæ сæ бафидынмæ чи фæтырны, йæ бон цас вæййы, йæ хъæру цас фæамоны, уыйбæрц мадæн балæггад кæнынмæ чи фæбаллы, уыдон кæддæриддæр арфæйаг адæмыл нымад уыдысты. Дзыбын мын йæ ныхæстæм гæсгæ уыдоны ма зæрдыл лæууын кодта æмæ-иу æм хъусынæй нал æфсæстæн. Кæйдæр загъдау, бонæн-иу баизæрæй нал тарстæн. Иннæ кусджытæй-иу ма дурарæй чидæртæ æрбакаст. Кæд мæм исты æхсызгон хъуыддаджы тыххæй æрбацыдысты, зæгъгæ-иу сæ мидæмæ хуыдтон, фæлæ-иу фæстæмæ куы фæзылдысты, уæд-иу дардæр Дзыбынимæ нæ ныхас кодтам.

Фæстæдæр куыд бамбæрстон, афтæмæй уый кæйдæрты зæрдæмæ нæ цыди. Цыма мæм Дзыбын иннæтæй хæстæгдæр уыд æмæ йемæ афтæ арæх уымæн æмбæлдтæн, афтæ хъуыды кодтой, уæвгæ та дзы ахæмæй ницы уыд. Ныхас-иу кодтам хуымæтæджы хъуыддæгтыл, дыууæ хъæуккаг лæппуйы зæрдæтæн æхсызгондзинад чи хаста, ахæм хабæрттыл. Кæй зæгъын æй хъæуы, дзырдтам-иу, нæ куыстмæ ногдзинæдтæй цы бахæссæн ис, уыдæттыл дæр...

Радиокомитетмæ кусынмæ куы ‘рбацыдтæн, уæд мæм цыдæр хъуыдытæ фæзынд. Фæндыди мæ, ме ‘рбацыд ын йæ куыстыл истæмæй хорзырдæм куы фæзындаид. Цæмæдæр гæсгæ афтæ æнхъæлдтон, цыма нæ культурæ æмæ аивадæн радиойы æххуысæй хуыздæр лæггадгæнæн ис. Тынг нæ фæндыди, «Нарты каджытæ» карæй-кæронмæ нæ хуыздæр артистæ фæстаг каджы онг куы бакастаиккой, стæй сæ нæ хуыздæр режиссертæ

музыкалон әгьдауәй куы сфәлгонц кодтаиккой әмә сә афтәмәй адәмә размә куы рахастаиккой. Уыцы хьуыддаг цалдәрырдыгәй хорзыл нымадтон. Нарты кадджытимә зонгә кодтаиккой хистәрәй, кәстәрәй, пленкайыл фыстәй баззадаиккой, чи сә каст, уыдоны хьәләстә, хьуыстаиккой сә канд абоны нә, фәлә фидәны фәлтәртә дәр. Фәндыди ма мә, нә фысджытәй алкәмән дәр йә хуыздәр уацмыстәй фәйнә бакасты уәддәр саразын. Ам дәр та иу гәрахәй цалдәр тәрхьусы амарын мә зәрды уыд. Фыссәджы хорз уацмысмә байхьусын кәмәндәриддәр ахсызгондзинад кәй әрхастайд, уый дызәрдыггаг никамән уыд. Мә хьуыдымә гәстә хьуамә алы фыссәг дәр бакасты размә иуцалдәр ныхасы загьтаид кәнә йә уацмысы, кәнә йе сфәлдыстады тыххәй. Уацмыс та бакастаид нә хуыздәр артистәй исчи. Куы загьын, хорз уацмыс фехьусыны әдде ма суинаг фәлтәртән стыр ләвары хуызән цардәгас хуынау фоноткайы баззадаид куыд фыссәджы, афтә артисты хьәләс дәр. Ноджы мә зәрды уыд, ирон спектакльтә, гәнән әмә амал цас уыд, уыйбәрц фылдәр ныффыссын, уымән әмә зәфцы фыдәй бирә артистты хьәләстә әнәфыстәй баззадысты..

Иу бон мә кусән уатмә фәскуыст әрбацыд Дзенаго. Цьма бон сауизәрмә хос фәкарста, уый хуызән фәллад хуыз ын уыд. Уәвгә йә әвәлладәй мә цәстытыл ауайын кәнын мә бон уәвгә дәр нә уыд. Йә тых, йә хьарутә иууылдәр ләвәрдта куыстән. Уымә йә, бузныггад никамән кодта. Зыдта, цы кәнын әй хьәуы, уый әмә дәллаг галы бынат йәхицән равзәрста. Йә архайд уыди бәстон, әнә иу уәлдай ми. Йә куысты-иу афтә арф аныгьуылд, әмә йә алыварс цытә цыд, уыдонәй-иу әм никәцыуал зынд. Никуы никәй бахьыгдардта, нә барста, йәхи-иу ын чи хьыгдардта, уыдонән дәр. Йә куыстыта-иу куы бакодта әмә-иу йә зәрдә куы ницәмәуал ахсайдта, уәд-иу мәнмә әрбацыд. Уый дәр арәхдәр фәскуыст. Мә дынджыр стьолы акомкоммә цы нылләгдәр әмә даргьдәр стьол уыд, уый галиуфарсырдыгәй-иу йәхи уәззау уагьд әркодта. Рахизырдыгәй фарс никуы ‘рбады, уымән әмә зыдта, әз мә кьәләтджыны бадгә кәй нә баззайдзынән, фәлә кәй сыстдзынән әмә йә комкоммә кәй әрбаддзынән. Галиуфарсырдәм мын ме стьолы уәләмхасән хатәнәй — мә телефон әмә радио дәр уым әвәрд уыдысты — ахизән нә уыд. Иннә хәттыты хуызән та сыстадтән әмә мә зонгә бынаты әрбадтән. Цасдәр куы аныхәстә кодтам, уәд мын, куыд бам-

бәрстон, афтәмай загъта, рагәй цы ныхәстә загъынмә хъавыд, уыдон. Цәвиттон, Дзыбын мәнмә арәх кәй бады, уыцы хъуыддаг, дам, адәмы зәрдәмә нә цәуы.

Æз әй махәдәг дәр әмбәрстон, фәлә дзы, зәрдәмә цы нә фәцәуа, ахәмай ницы уыдтон әмә йә ницәмә дардтон, ныр мын әй Дзенаго комкоммә куы загъта, уәд ын зәрдәтә әварынмә фәдән:

— Дзәгъалы мыл әнәууәнк кәнынц, Дзыбын мын иннәтәй ницәмәй хәстәгдәр у. Цәйбәрц уайдзәфтә йын бакәнын, уый куы зониккой, уәд афтә нә хъуыды кәниккой.

— Раст дын куы загъон, — ныхас йәхимә айста Дзенаго, — уәд ма демә абадын фәфәнды, фәлә фылдәр хатт махиуыл ныххәцын. Хъәуккәгтә сты, зәгъгә, исчи исты куы ахъуыды кәна, уымәй фәтарсын әмә дәм фәскуыст дәр уымән әрбацәуын.

— Мәнмә гәсгә та уым әфсәрмыйагәй ницы ис. Иннәтә дәр дәу хуызән куы кусиккой, уәд, чи зоны, мән ам бадыны сәр уәвгә дәр ницәмән хъәуид.

— Әгәр ма ма ‘ппәл, науәд махиуыл фервәсдзынән, — Дзенаго йә цәст йәхимә әрныкъуылдта.

— Цәфон ма дын у!

Дзенагойән, куыст фәхуыздәр кәныны тыххәй мәм цы фәндтә и, уый куы бамбарын кодтон, уәд ын маләты әхсызгон уыд.

— Æз дәр сын уыдәттә фәдзурын. Цардмә иу боны цәстәй кәсән нәй. Әнусон ничи у. Чи райгуыр, уыдон иууылдәр мәлгә кәндзысты. Цәмәдәр гәсгә махәй алчидәр афтә хъуыды кәны, цыма мәлгә иннәтә кәндзысты, куы мәләм, уәд та нәм рад тагъд не ‘рхаудзән. Фәлә уый афтә нәу. Адәм кәрәдзийы фәдыл куыд гуырынц, мәлгә дәр афтә кәнынц әмә алкәй рад дәр раләудзән. Абон нә фарсмә чи ис, йе стыр курдиатәй адәмән чи ләггад кәны, уыдонән хъуамә сә фәд уәләуыл баззайа, хъуамә адәмән ләггад кәной сә маләты фәстә дәр.

— Радиойы бон та уыцы хъуыддаджы бирә саразын у.

— Нә дә бауырндзән, — дзырдта дарддәр Дзенаго, — Бәтәг-иу нәм йәхи къахәй әрбацыд. Дзыныхаты Бәтәгәй загъын. Æви йә нал әрәйяфтай?.. — фәрсәджы каст мәм әрбакодта Дзенаго.

— Куыннә йә ‘рәйяфтон!

Бәтәдҗы әйһафғә нә, фәлә зонғә дәр хорз кодтон. Ирон сценамаә уымәй курдиатдҗындәр артист бирә нә рахызт. Хыгаған, йә тәккә ләдҗы кары куы бацыд, уәд ыл низ стыхдҗын әмә йә афонәй раздәр йә куыст ныууадзын бахъуыд. Йә хъарутә фәлвәрдта литературәйы. Газеты культурайы хайады сәргъләууәгәй куы куыстон, уәд нәм иуцалдәр хатты әрбацыд. Әрбахаста-иу нәм йә фыстытә. Йәхи фыссагыл нә нымадта, йә радзыртә — әдзүхдәр-иу нәм йә радзыртимә әрбацыд — мыхуыры аккаг сты әви нә, ууыл дәр йә зәрдә нә дардта, фәлә, дам, сәм әркәсут әмә мын уә хъуыды зәгъут. Нә зәрдә нын-иу барухс кодта йә алы 'рбацыдәй дәр, уымән әмә йә фыстытыл бәлвырд бәрәг дардта курдиаты фәд. Цыдәриддәр нәм әрбахаста — уәвгә уыйас бирә дәр нә уыдысты: әртә әви цыппар радзырды — уыдон иууылдәр ныммыхуыр кодтам, әмә адәмы зәрдәмаә фәцыдысты. Цалдәр адәймадҗы нәм писмотә ныффыстой, уымәй фылдәр та нәм телефонәй әрбадзырдтой.

— Гьема-иу нәм Бәтәг, — дзырдта дарддәр Дзенаго, — мәгуыр, йә кьәхтыл тыххәй цыди, афтәмәй хәстуләфтгәнғә дыккаг уәладзыгмаә схызт әмә-иу аивадон редакцимаә бацыд. Уәд Дзыбыны бынаты әндәр куыста, йә ном дын нә зәгъын. Әмә-иу ын Бәтәг афтә: «Сценәйы хъазын мә бон нал у, фәлә нә фысдҗыты уацмыстәй, мә зәрдәмаә тынгдәр чи цауы, уыдонәй иуцалдәр бакәсин...»

Бәтәдҗы йә зәрдә тынг хыгдардта. Йә хуыз фәцыд, сләмәгъ. Тагъд цауын нә, фәлә-иу иучысыл куы ауад, уәддәр ын-иу уләфт нал фаг кодта әмә-иу әй әрләууын бахъуыд. Нодҗы хъусәй дәр фәцудыдта, фәлә ма уәддәр йә фәстаг хъарутәй дәр йә зәрды адәмән баләггад кәнын уыд әмә иуцалдәр уацмысы афтә аив бакаст, әмә, цалынмаә ирон ныхас әмбарәг уа, уәдмаә йын циндзинад хәсдзысты, дисы йә әфтаудзән сә кәсәдҗы хәләс.

— Хорз цәстәй йәм нә ракастысты аивадон редакцийы кусдҗытә.

— Цалдәр уацмысы ма куы ныффыста...

— Ныффыста, мән әмә ма нодҗыдәр кәйдәрты руадҗы. Аивадон редакцийы уәды хицау фәскъуымты йә фыдгой кодта. Йе, дам, хъусәй нә хъусы, йе дзурын йә бон нал у, афтәмәй, дам, нә баййары, исты мын кәсынмаә раттут, зәгъгә...

Мәнма та-иу, мәгуыр, цингәнғәйә әрбацыд, абон уыцы

ама уыцы фыссæджы радзырд ныффыстон, загъга. Раст загъын хъауы, æз-иу махинымæр дисы бацыдтæн, дзургæ дæр тыхулафтгангайæ куы кæны, загъга, фæлæ-иу уый фæстæ радиомæ куы хъуыстон, уæд-иу ма йæ низ æрбайрох, афтæ аив ама цæстыахадгæ уыди йæ алы ныхас дæр.

— Абон Бæтæг не ‘хсæн нал и ама нæхи фæсмонай хъуама хæриккам, йæ курдиатæй фаг кæй не спайда кодтам, йæхи дзыхæй нæ цы куырдат, уымæн дæр ын фадæттæ кæй нæ сарæзтам, уый тыххæй, фæлæ нæ ахæм зонд бирæтæм не ‘рцæудзæн. Цы стыр адæмы ‘хсæн фæцæрæм, уыдон нæ мæрдтæм æнæрæвдыдæй ацæуынц. Æрæджиау ма фæсмон фæкæнæм, æрмæст уымæй нæ рæдыд нал срæст ваййы.

— Æз дæр Дзыбынæн уыдæттæ фæдзурын.

— Дзыбыны ды нырма нæма зоныс... — Фæстæмæ нæ раздæры ныхасмæ кæй рахызтыстæм, уый йын цыма æхсызгон уыд, афтæ мæм фæкаст. — Фæрæдийын дæ кæндзæн.

— Уыдæттæй мын ма тæрс, Дзенаго.

— Дæ размæ чи куыста, уыдонæй алкæимæ дæр иумайаг æвзаг ссарын базыдта.

— Гъемæ уый æвзæр у?

— Æвзæгтæ алыхуызон сты, — йæ хъуыды æргомдæр кæныныл архайы Дзенаго.

— Мемæ æрмæстдæр иу æвзагыл дзурæн ис, æппæт адæм дæр кæй æмбарой ама йæ ныхæстæ алкæй зæрдæмæ дæр кæмæн цæуой.

— Адæм дæр афтæ хъуыды кæнынц ама хъуама се ‘ууанчы аккаг разынай.

— Архайдзынæн. Ныронг цы зондыл хæст уыдтæн, ууыл комдзог рацæуынмæ нæ хъавын. Зылыны фарс кæй никуы рахæцдынæн, уый дын комкоммæ загъын. Дæ зæрдæ мыл истамæй куы худа, уæд мын ма рæдыд æргом загъынай макуы бафсæрмы кæн.

— Æфсæрмы дæм куы кæнин, уæд дын Дзыбыны тыххæй иу ныхас дæр нæ загътаин. Иннæтæ мæн хуызæн æргомдзырд нæ уыдзысты, фæлæ æз дæ хъæуккаг дæн, стæй дæ хистæр ама демæ æргом дзурын ма хæс у.

— Хъæуккаг ама хистæр иу хъуыддаг у, — Дзенагойы ныхæстæ мын æхсызгон кæй сты, ууыл æй баууæндын кæныны тыххæй загътон æз, — фæлæ ма Цæрадзонтæй дæр стæм.

— Тынг раст загъыс. Цæрадзонтæ та канд Уæлладжыры

комы нæ, фæлæ æнахъæн Ирыстоны дæр кадджын уыдысты. Хъуамæ сын ам дæр сæ кад бæрзæндты хæссæм.

Х

Афæдзы афонтæй алкæцыдæр йæ рæстæджы ралаууы, фæлæ мæм уæддæр цæмæдæр гæстæ афтæ кæсы, цыма дзы уалдзæг æмæ сæрдæй тагъддæр никæцы аивгъуыйы. Фæззæг дæр ма иуцасдæр фылдæр афæстиат вæййы. Уæвгæ йын арæх йæ дзæвгар хай зымæг байсы æмæ дзы йæхи уазæг æнкъарыны бæсты фысымæй равдисы, уалдайдæр æрæгвæззæг, мит куы рауары æмæ æнафоны куы схъызы, уæд. Цас мыл фылдæр азтæ цæуы, уыйбæрц зымæг мæ зæрдæмæ хæстæгдæр кæны. Кæддæрты дæр мын æцагæлон нæ уыд, уалдайдæр-иу Урсдон цъенгæ их куы ныццис æмæ-иу йæ былгæрæтты къахдзаныгътыл дыууæрдæм куы згъордтам, уыцы хъызыт рæстæджы. Æрмæст-иу уыцы адджын уысмтæ бирæ нæ ахастой, уымæн æмæ йе нæ уæлæ цы скодтайккам, ахæм хъарм дзаума нæ уыд, йе къахыдарæсæй рæвдздæр нæ уыдыстæм æмæ-иу нæ кæд нæ фæндыди, уæддæр нæ хъазт æрдæгыл ныууадзын бахъуыд. Дыууæрдæм дугъ кæнгæйæ цыфæнды тæвд куы суыдаис, уæддæр дæ дзабыр кæнæ æрчыййы фындзæй дæ сырх-сырхид æнгуылдз куы разындаид, уæд æм, раджы уа, æрæджы æргом æнæраздахгæ нæ фæуыдаис æмæ-иу дæм æппынфæстаг дæ хæдзар бацагурыны зонд æрцыдаид. Уæвгæ-иу хæдзары дæр адæймаг хуыздæр уавæрты нæ бахауд. Сидзæргæсы рæбын-иу хъуамæ цас сугтæ уыдаид. Кæд-иу нын не ‘рвад Бимболаты къухы Стыр хъæдæй дынджыр бричкайы дзаг фастаг суг сласын бафтыд, уæд нын-иу сәнæрттимæ æндзаргæйæ зымæг-зымæджы фаг уыдысты. Нæхи æвджид-иу куы баззадыстæм, — ахæм замантæ дæр-иу акодта — уæд-иу хурхæй амардыстæм.

Хæстæг хъæдæй-иу хæрис æмæ фæрв сугтæ йеддæмæ ницы æрбаластаис. Уыдон та судзгæ дæр æвзæр кодтой, уалдайдæр — хуылыдзæй, сæ арты дæр бирæ тых нæ уыди æмæ-иу ныл нæ зымæг тыхст æмæ уырыдæй аивгъуыдта. Цыфæнды бирæ сугтæ-иу куы фендзæрстаис, уæддæр йæ цæхæр райсоммæ никуы фæлаууыд æмæ-иу нæ зынгтур зылын дæр уымæн бахъуыд.

Ныр рæстæджытæ аивтой, æмæ мын зымæг афæдзы иннæ афонты хуызæн адджын кæнын райдыдта. Мит дзæвгар куы ‘руары, уæд мæ цæмæдæр гæстæ хъæдмæ ацæуын æрфæнды æмæ цæугæ дæр акæнын. Фæстаг хатт ма мит астæумæ куы

‘руарыд, уый дыккаг бон сабат уыд æмæ та хъæдмæ абалц кодтон. Нæхи хъæдмæ. Рагуалдзæг-иу уис æмæ мих кæцæй ластон, сæрдыгон æрыскæфтæ кæм тыдтон, фæззыгон — гагадыргътæ, зымæгон та-иу суг кæм кодтон, уыцы хъæдмæ. Кæд нæ хъæд стырдæр хъæдтимæ абаргæйæ искамæ магуырдарæ фæкæсид, уæддæр æз афтæ нæ хъуыды кæнын. Махæн канд нæ хъæд нæ, фæлæ хъæздыг у «Таг» кæй хонæм, уый дæр. Ис дзы тырты æмæ хъæндæлы, фембæлдзынæ дзы мыртгæ æмæ кæркмисындзæгыл, закон æмæ дурвæткъуыйыл. Хъæдæн йæхи хуылфмæ куы бацауай, уæд та дæ сбуц кæндзæн хъæддаг кæрдо æмæ фæткъуыйæ, ссардзынæ дзы суанг тæрс æмæ мугæ дæр.

Хъæды уæвгæйæ æдзухдæр сырдты уавæрыл сагъæсы бацауын. Æппæты тынгдæр дзы тæрхъусæн фæтæригъæд кæнын. Сырдтæй йæм фæлæбурынаввонг кæцы нæу, ахæм нæй. Суанг ма йæм базырджынтæ дæр сæхи цæттæйæ дарынц æмæ сын фадат кæм ваййы, уым ыл нæ бацауæрдынц. Зын цæрæн у тæрхъусæн сæрды тæккæ тæмæны дæр, уымæн æмæ йæхæдæг никай хъыгдары, афтæмæй йæм иннæ сырдтæ сæ дæндæгтæ цыргъæй хæссынц. Даргъхъусджынæн уæлдай зындæр цæрæн ваййы зымæгон, йæ азмæлæнтæ куы æркъуындæг ваййынц, йæ фæдтæ арвæй бæрæгдæр куы фæдарынц, афтæмæй йæ холлаг амал кæнын куы фæхъæуы.

Хуыздæр уавæры нæ бахауынц рувæстæ æмæ зыгъарджытæ. Хуыздæр нæ, фæлæ куыд æмæ цæмæй аирвæзынц — уæлдайдæр астæумæ мит куы ‘руары æмæ мæйгæйттæ куынæуал батайы — уый мæм бынтон диссаг кæсы. Æз бон изæрмæ хъæды фæрацу-бацу кæнын æмæ дзы, сырд йæ дзыхы цы акæна, холладжы иу ахæм мурыл мæ цæст не ‘рхæцы, афтæмæй та хъæды цы нæ сырды мыггаг ис, ахæм зын ссарæн у. Æмбисондæн бирæгъы магуырдзинады кой баззад. Кæд, дам, исчи магуыр у, уæд бирæгъ, хъæды чи цæры. Цыма хъæды бирæгъ йеддæмæ ничи цæры! Хъæды бирæ чидæртæ цæры, фæлæ дзы, мæнмæ гæстæ, арсай зонджындæр нæй. Уый зымæгмæ йæхи афтæ снард кæны, æмæ йын уалдзæгмæ фаг сваййы.

Иуæй-иу хатт мæхиуыл худынмæ дæр фæвæййын. Чидæр кæсæгтæн куыд тæригъæд кодта, магуыр уæ бон, дон уæ куы фæласы, зæгъгæ, афтæ æз та хъæды сырдтæн тæригъæды бацауын, сыдæй амæлынæй сын фæтæрсын. Фæлæ дзы цыма сыдæй дæр ничи амард æмæ ихæнæй дæр ничи басыд, афтæ мæм кæсы. Кæй зæгъын æй хъæуы, сыдæй дæр дзы амардаид

æмæ иханæй дæр басыдаид — уæлдайдæр, чи фæрынчын кæнæ базæронд, уыдонæй — фæлæ дзы æз иуы мардыл дæр никуы сæмбæлдтæн.

Фæстаг хатт ма хъæды куы уыдтæн, уæд дæр та мæ фæндаг быдыртыл акодтон, иугай дурвæткъуыйы бæлæстæ кæм зайы, уыцы быдыртыл. Диссаг цы у - иу дзы иннæмæ хæстæг нæ лæууы. Цыма дзы алкæмæндæр бæлвырд зæххыхай ис, уый хуызæн уызынау йæхи ныппыхцыл кæны æмæ фосай, сырдай, йæхимæ æввахс никæй уадзы. Дурвæткъуыйæн мæ цæсты стырдæр кад ис. Уый иннæ бæлæстæй йæ уавæртæн быхсондæр æмæ фидардæр у. Кæм æрзайы, уым йæхи хъахъхъæнынмæ фæвæййы. Сæйраг бæласы алфамбылай ныллæгдæр, фæлæ сынзджындæр æмæ къалиуджындæр талатæ фæзыны æмæ сæ цурты ауайын ничиуал бауæнды. Куыройы хæлды цурмæ куы ныххæццæ дæн, уæд мæ зæрдыл дурвæткъуытæ æрлæууыдысты. Фæндыди мæ, нæ куырой дæр кæддæр йæхæдæг йæхи дурвæткъуыйы хуызæн куы бахъахъхъæдтаид, уый. Фæлæ куырой адæймаджы къухтæй конд у, дурфæткъуыйы та æрдз сфæлдыста æмæ йæ хъахъхъæнæг дæр йе сфæлдисæг у, куыройæн йе сфæлдисæг йæ марæг куыд разынд, афтæ.

Дыууæ мæйы размæ дæр ма куырой æнæхъæн уыд. Йæ агъуыстæй, зæгъай, йæ фыдтæй, зæгъай. Æрмæст ауæзт иннæрдæм ауагътой, æмæ куыройы фыдтæ ривадæй лæууыдысты. Хъæуыхицауæн бæргæ дзырдтон, халын æй ма бауадз, зæгъгæ, фæлæ мæм ницы йæ хъус æрдардта. Куыд бамбæрстон, афтæмæй йæ куыройы мæт нæ уыди, æндæр куыройгæс ссарын — чи, дам, дзы куса, уый нæй, зæгъгæ, мын сæйраг æфсон ахæм скодта — цас зын уыди!

Къуырисæры куыстмæ куы рацыдтæн æмæ хабæрттæ Дзенагойæн куы радзырдтон, уæд ын хуымæтæджы хъыг уыд:

— Æз та ма пенсийы ацæуыны фæстæ ууыл мæ зæрдæ дардтон.

— Кæуыл? — нæ йын бамбæрстон йæ ныхас.

— Куыройыл.

— Ахæм хъуыддæгтæ дæр зоныс?

— Æмæ дзы цы зонын хъæуы?

Дзенаго канд ныв кæнынмæ рæвдз нæу, фæлæ ма арæхсы хъæдгуыстмæ дæр. Ног фатер куы райстон, уæд мын хорз æххуыстæ фæци. Цалцæг æй кæнын, уый куы базыдта, уæд мæм йæхæдæг æрбацыд æмæ мын, цы кæнын хъæуы, уыдон

иууылдәр бацамыдта. Йәхәдәг дәр цалцәггәнджыты әмрәнхъ фәкуыста. Фәлә йәм куыройгасы арәхстдзинад ис, уый әнхәәл нә уыдтән әмә йын уайдзәфгәнәгау загътон:

— Әмә хъәуыхицауән дә фәндон цәуыннә искуы бамбарын кодтай?

— Нә зонын. Әгәр раджи мәм каст.

— Уый зонгайә йын әз нә загътаин! Куырой әдзәллагмә, чи дзы куыстаид, уый кәй нал уыд, уымән әрцыд.

— Ау, бынтондәр әй фехәлдтой? — Дзенагойы уәддәр мә ныхәсты әцәгдзинад каронмә нәма уырныдта.

— Бынтондәр та цы хоныс? Дургай йә фәхастой. Йә бындыры онг дзы иу дур дәр нал баззад. Йә фыдтә ма әнәхъәнәй ләууыңц, Уыдон дәр, кәй бахъәуой, уый сә аласдзәң, әндәр цы 'нхәәл дә!

— Ахәм куырой әнәхъән Ирыстоны дәр зын ссарән уыд. Әмә йәм кәцәй нә цыдысты! Уәлдайдәр зымагон. Цыфәнды хызыты дәр йә дон никуы ныссалд. Әмә куыд лыстәг ссадта, уый та? Йә нартхоры ссад ын дзуллагәй нә раиртәстаис, афтә лыстәг уыд.

Цалынмә Дзенагоимә уыцы ныхәстә кодтам, уәдмә секретарь дыууә хатты әрбакаст, фәлә-иу мә дзургә куы ауыдта, уәд-иу дуар ахгәдта.

Әппәты әфсәрм та Дзенагойы бацауы. Чызджы дыккаг хатт къәсәргәрон ауынгәйә дарддәр дзурын йә цәсгом нал бахъәцыд, кәд мә ахсджиаг хъуыдадджы тыххәй агуры, зәгъгә, әмә мын мә ныхас әрдәгыл фескъуынгәйә, афтә:

— Дә чызг, әвәццәгән, дәу агуры.

Мә кусән уатмә цәугәйә секретарыл мә цәст не 'рхәцыд. Мә бынатмә дәр нәма бахәццә дән, афтә мә фәстә дуарәй әрбахызт.

— Истамән дә хъуыдтән? — хъусәй куы ләууыд, фәлә йә цыдәр зәгъын кәй фәнды, уый куы бамбарстон, уәд әй бафарстон мәхәдәг.

Чызг йә мидбылты худы, әрмәст дзы ныхас нә хауы.

— Исты хабар, зәгъын, ис?

— Фәсивәды редакцийы кусджытә дәм әрбацауынмә хъавыңц...

— Әмә сын фәндаг амонын хъәуы?

Секретарь худы. Йә цәстәнгасыл бәрәг у, цыдәр кәй зоны, фәлә йә кәнә схәәр кәнын нә уәнды, кәнә та йә зәгъынән хуыздәр уавәртәм әнхәәлмә кәсы.

— Фәдзур сәм уәдә, кәд хонәг агурынц уәд.

Цыма уыцы ныхәстәм әнхәлмә каст, уый хуызән сә, куыдәр айхъуыста, афтә йә бынатәй фәстәлфыд әмә дуары ‘дде фәци. Әз әнхәл уыдтән, минәвар мәм чи ‘рбарвыста, уыдонмә бирә ‘нхәлмә кәсын нә бахъәудзән, зәгъгә, фәлә фәрәдыдтән. Иу фондз минуты рацыдаид, уәддәр уазәг зынаг нәма уыд. Мә кусинагмә әрәвналыны зондмә куы ‘рцыдтән, уәд дуар әрбазыхъхъыр. Сындәггай йә уәрәхдәр байтыгъдәуыд әмә дзы Минтәйы сәр әрбазынд. Йә сау сәрыхъуынтә — хәрдмә аив фәст. Йә фәсонтә йын нә уынын, фәлә мә цәстытыл уайы, йә иу ставд быд дзыкку астәумә куыд әрхәццә, уый. Иннә чызджытәй уәлдай Минтә йә дзыккутә нә акъуырдатә әмә, кәд әнәуи дәр рәсугъд у, уәддәр ма йе ‘мбәлттыл уымәй дәр уәлахиз кәны. Уыцы әфсәрмытәгәнгә къәсәргәрон әрләууыд. Йә бынаты афтә фидар әрләууыд, әмә йә фәсте исчи цыфәнды тынг куы ‘рбасхуыстаид, уәддәр фезмәлын нә бакуымдтаид.

Рәсугъд чызг у Минтә. Нарәгастәу-гуырвидауц кәй фәхонныц, ахәм. Йә сәрыхъуынты хуызән сау-сауид сты йә кәләт әрфгуытә әмә йә цәстытә дәр. Рәстәмбисасәй — бәрзонддәр. Йә дәргәлвәс цәсгомыл рәсугъд фидауы йә чысыл раст фындз. Йә алыварс сәрдәй-зымәгәй дзыгъуыртән сә хуыз никуы сәуы. Лыстәг фәлурс тәппытә цәсгомән цыдәр фәлмәндзинад дәттынц.

Минтәйы рагәй зонын. Мә ног куысты — әртыккаг аз дзы кусын, уәддәр ма йә «ног куыст» хонын — фыццаг хатт кәимә базонгә дән, уыдонәй се ‘ппәтәй раздәрәй нырмә. Йәхи йын куынама фәдтон, уәддәр әй ном әмә мыггагәй зыдтон — фәсаууонмә. Уәд ма Мәскуыйы ахуыр кодтон. Литературон институты кусын дәр уыциу рәстаг райдыдтон. Әмә мын әппәты фыццаг цы бахәс кодтой, уый — институтмә ахуыр кәнынмә чи цыд, уыдонәй цалдәры куыстытә бакәсын әмә сын аргъ скәнын. Әртә адәймаджы уацмыстә мәм радтой, әмә дзы иу разынди Минтәйы повесть. Йә сәргонд ын нал хъуыды кәнын, фәлә дзәбәх әвзагәй фыст кәй уыд, уымәй мын мә зәрдә балхәдта. Цыдәр арахъуадзджыты кой дзы уыди, уый ма мә зәрдыл ләууы, стәй дзы кәй раппәлыдтән, уый дәр. Уәвгә йын әндәрхуызон аргъ уәвгә дәр не скодтаин. Ме ‘мбәстаг кәй уыд, канд уый тыххәй нә. Ахәм кары — йә гәххәттытәм ын әркастән әмә Минтәйыл нудәс азы дәр

æххæст нæма цыд — алцæмæй дæр æххæст уацмыстæ, зæгъæн ис, æмæ ничима фæфыссы. Минтæйы повесты та уыдис, адæймаджы цæст цæуыл æрхæцыдаид, уый, æшпæты фыццаг та, куыд загътон, афтæмæй йе ‘взаг. Арæхст диалогтæ аразынмæ. Уæдæ йæ композицион арæзтмæ дæр уыйас къухбакæнæнтæ нæ уыд. Æмæ йын аккаг аргъ кæй скодтон, уымæй рæстдзинады ныхмæ ницæмæй рацыдтæн, мæхæдæг дæр мæхи къæмдзæстыджы бынаты ницæмæй сæвæрдтон.

Минтæ уыцы хабæрттæн, кæй зæгъын æй хъæуы, ницы зыдта, фæлæ фæстæдæр иумæ кусын куы райдыдтам, уæд ын сæ радзырдтон æмæ мæ æрæджиау арфæтæй байдзаг кодта.

Дуууæ азæй фылдæр иумæ кусæм, фæлæ йæ фырнымддзинадæй нæма ахауд. Ахуыргæнæг ын никуы уыдтæн, афтæмæй йæхи мæ цуры скъоладзауы хуызæн фæдары. Къæсаргæрон дæр та, цыма мæ разы исты зылынджын у, уый лæуд æркодта.

— Хъусын дæм.

Минтæ йæ бынаты фестъæлфæгау кодта. Йæхимидæг стыхст, йæ дзыхы дзырд нал бадт. Æрæджиау тыххæйты сфæрæзта:

— Чызджытæ мæ ‘рбарвыстой..

— Омæ чызджытæ кæй æрбарвитынц, уый хъуамæ бирæ рæстæг хъусæй лæууа?

— Фæлæуу, сæхимæ сын фæдзурон, — æмæ дуары ‘дæ фæци.

Йæ хæдфæдыл æрбахызт секретарь æмæ хъуыддаг чысыл фергомдæр кодта:

— Чызджытæ, дæ гуырæн бон у, уый базыдтой..

— Цавæр гуырæн бон? — ныхас цæуыл цæуы, уый нæма ‘мбæрстон.

— Абон дæсæм январь нæу?

— О...

— Æмæ, дам, æгъдау ма хал...

— Цавæр æгъдау?

— Нæ кусджытæй йæ гуырæн бон кæмæн ваййы, уымæн йæ ном ссарынц.

— Æмæ йын абондæргъы комкоммæ зæгъæн нæ уыди?

— Нæ дæм уæндыдысты.

— Ды дæр мæм нæ уæндыдтæ?

Чызг йæ мидбылты худы, ныссырх, фæлæ дзургæ ницы кæны.

Мæхинымæр мæ дзыппыты джигул кæнынмæ фæдæн. Æхца мæм кæй ис, ууыл куы баууæндыдтæн, уæд мæ сагъæстæй

фервәзтән. Раст зағғын хъауы, мә гуыраң бон никуы никайма бәрәг кодтон, фылдәр хәттыты ма-иу мә рох дәр фәци, фәлә Тимә нә хәдзайраг куы сси, уймай фәстәмә йә әнәрхъуыдыгәнгә никуы ныууагъта. Иннә адәмы ‘хсән мә гуыраң боны фәдыл иу фынгыл никуы ‘рбадтән. Ныр мын дзы аирвәзән нал ис. Әппын мә куы нә фәнда, уәддәр фәсивәды коммә әнәбакәстә нәй. Цыфәнды сын куы зағгон, уәддәр сә нә бауырндзәң, чындыйыл мә банымайдзысты, афтәмәй та мәхи ахәмәй нә зыдтон. Кәй зағғын әй хъауы, йәхи чынды ничи фәхоны, әвзәр әмә цяммар куыннә фәхоны, афтә, фәлә әз мәхәдәг чындытәй ме сәфт кәм уыдтон, уймә гәсгә мә ахәм рахонын хъуамә макәй бон бауыдаид.

Секретары ацыды фәстә ме ‘хцатә анымадтон әмә бынтондәр әрсабыр дән: алцәй фаг дәр мәм фәкастысты. Сәйрагдәр уыд, хуыздәр чи арәхсы, хъуыддаг ахәмән бабар кәнын. Мәхинымәр нә кусджытыл әрзылдтән, әмә дзы Минтәйә хуыздәр никай ссардтон. Фынг срәсугъд кәнынмә исчи йәхицәй сәрәндәр разына, уый мә нә уырныдта. Хъәуккаг чызг кәй у, канд уый тыххәй нә. Хъәууон чызджытә дәр алыхуызәттә вәййынц. Иутә иу хъуыддагмә хуыздәр арәхсынц, иннәтә — иннәмә. Ис дзы, алцәмәдәр чи арәхсы, ахәмтә дәр, әмә Минтә уыдонмә хауди. Фарон Әстәм мартыйы бәрәгбон сарәзтам. Рагацау ныхасгонд уыдыстәм әмә йәм хорз бацәттә кодтам. Минтә сәрмагондәй сәхимә, Къардиуы — горәты йын фәтер нәй әмә алы бон дәр хъәуәй фәцауы — бәгәны сфыхта әмә ма йә ныр дәр бирәтә әрымысынц. Әз мәхәдәг уймай размә цы бәгәнытә банызтон, уыдонәй мәм әппәтәй хуыздәр фәкаст. Канд сау кәй уыд әмә сәр-сәр кәй кодта, уый тыххәй нә. Хәрзаддәр йәхицәй сканән нә уыд. Бәзджын. Әнгуылдзтә-иу дзы куы фәхәстәсты, уәд-иу кәрәдзийә атонын нал куымдтой. Агуывзәйы кьулты йә ‘ртәхтән дәләмә әрләдәрсын не ‘нтыст. Хәрзад кәй уыд, уймә гәсгә йыл сылгоймәгтә әгәр феууәндыдысты әмә дзы кәйдәрти сәры цәугә дәр бакодта.

Минтә дәсны уыд хәринаг кәнынмә дәр. Цалдәр хаттына фәхәстә кодта йә хъәбәр цыхт әмә кәрдынай, йә цахәраджынтәй. Әмә мә фынг Минтәйы бәрны бакәнын хуымәтәджды не ‘рфәндыди. Секретарьмә дзураң цәппарыл ныхәцыдтән әмә мә чызг — иууылдәр мын әй «мә чызг»

хонынц әмә уыцы номыл маҳадәт дәр ахуыр кәнын райдыдтон — кьәсәргәрон алаууыд.

— Минтәмә-ма фәдзур.

— Ныртәккә, — әмә згьорәгау акодта.

Ацы хатт Минтәмә әнхәлмә кәсын нә бахъуыд. Цыма ахизәны лаууыд, уый хуызән тагъд фәзынд.

Минтә мәм мә ном әмә мә фыды номәй фәдзуры. Иннәтән раджы бамбарын кодтон, иронау фыды номәй никуы фәдзурынц, зәгъгә, әмә искуы-иуәй фәстәмә мә ныхәстимә сразы сты, фәлә Минтә нә сахуыр әмә та мәм, куыд әнцондәр ын у, афтә сдзырдта:

— Хъазыбег Баймайы фырт, мән аххос нә уыди...

— Цы нә уыди дәу аххос?

— Цәугә кәд әз әрбакодтон, уәддәр амидингәнджытә иннә чызджытә уыдысты...

Куыд бамбәрстон, афтәмәй Минтә йәхи тынг кьәмдзәстыджы бынаты банкъардта әмә фырафсәрмәй цы фәуыдаид, уый нал зыдта.

— Әгайтыма уыдысты, ууыл та цы тыхсыс?! Тыхсын мән хъәуы, кәдәй-уәдәй йә гуырән бон чи бәрәг кәны әмә адәмән цәмәй әгъдау радта, уый чи нә зоны.

Минтәйән мә гуырән боны тыххәй бәлвырддәр хабәрттә радзырдтон. Бамбарын ын кодтон, мә сәйраг сагъәс фынг әрцәттә кәнын кәй у, уый. Чызджы цәсгомыл сагъәсы фәд нал азда. Йә цәстытә цәхәр акалдтой, уыдәттыл та цы тыхсыс, ныртәккә ма хъуыддәгтә иууылдәр мә бар бауадз, зәгъгә, йә фезмәлдыл цәст нал хәцыд. Әхца йәм куы радтон, уәд сә нымайынмә фәци.

— Адон әгәр бирә сты, Хъазыбег Баймайы фырт, — зәгъгә, нымад сә куы фәци, уәд әмә мәм ләгъзтәгәнәджы кастәй әрбакәсгәйә зәгъгә: — Иу-әртә туманы дзы фәстәмә айс.

— Цытә дзурыс! Фаг дын куы суайккой.

— Фагәй фылдәр сты, уый дын әз зәгъын.

— Ис мәгуыры хос нәу. Адәм нә зәрдәхудтәй куыннә баззайой, ууыл бацархай.

— Әппындәр ма тыхсгә ма кәң, Хъазыбег Баймайы фырт! Әрмәст, кәм баддзыстәм, уый-ма мын куы зәгъис...

— Әвәццәгән, ам.

— Мәнмә дәр афтә кәсы. Амәй фылдәр адәм никуы ба-

цаудзән. Уәвгә, кәй хоньнмә хъавыс, уымәй аразгә у... — фәрсагау мәм әрбакаст Минтә.

— Нәхи кусджыты иууылдәр. Хъулон дзы никай кәндзыс-тәм...

— Бацаудзыстәм дзы уәдә.

— Чи дын әххуыс кәндзән, уый дәхәдәг ссардзынә.

— Цәуылты мын тыхсыс, Хъазыбег Баймайы фырт?! Фынгтә кәдмә рәвдз кәнын хъәуы, уый-ма мын зәгъ әмә әпшындәр мацауылуал мәт кән.

— Куысты рәстәг аив нә уыздән. Әхсәз сахатмә әгәр әрәджиау у?

— Цыппарыл хуыздәр уыздән, Хъазыбег Баймайы фырт... — ләгъзтахуызәй та мәм әрбакаст Минтә. — Мән хъәумә цауын хъәудзән әмә ма автобусмә нал байифдзынән.

— Омә цыппар сахатыл дәр уәд, — сразы дән куысты рәстәгәй дыууә сахаты атоныныл.

Минтә куы ацыд, уәд та мәхинымәр сагъәсты аныгъуылд-тән. Әхсызгон мын уыд, чызджыты әрхъуыды. Ахәм хабәрттә, партион газеты куы куыстон, уәд арәх кодтам. Иумә абадынән нә әфсон йеддәмә ницы хъуыд. Иу хатт та Әмзорән, йә зәронд дзабыртән ног бәттәнтә куы балхәдта, уәд уыдон арәхсын кодтам. Ам дәр кусджыты чи 'рбангом кәна, ахәм зондыл хәст адәм кәй ис, уымәй ма зәрдә барухс. Ноджы секретарьмә нә хъусыс, чызджытә, дам, афтә зәгъынц, нә ахуыр, дам, нын ма хал. Әвәццәгән дзы иу ин-нәйы райгуырды бон зоны әмә йә әнәбәрәггәнгә никуы фәвәййынц. Фәлә йә цымә уәд мәнән цауыннә фәзәгъынц? Кәд ма, мыййаг, истәмәй стьәлфынц әмә мын мәхи дәр сә симдмә уымән нә хоньнц?! Кәд әцәгәйдәр афтә у, уәд мәм, кәй әрбацыдысты, уый хорз у. Цы ис уым әвзәрәй? Әгайтма адәм кәрәдзийы циныл цин кәнынц. Әрмәст куыс-тәй цард нәй.

Минтә ма мәм цалдәр уады әрбакодта, цәмәйдәрты ма афарста, стәй фәстагмә хатыркурәгау загъта:

— Гъер дә нал бахъыгдардзынән...

— Ды ма ницы хъыгдарыс, кәд дә, мыййаг, әз хъыгдарын?

— Ардыгәй сихормә ма ницы бахъыгдардзынә. Уый фәстә...

— Минтәйы хъуыды кәронмә нал ахәццә.

— Баныхас кодтам. Сихорәй фәстәмә ма кусән уат дә барны уыздән.

Минтэйи ахызт әмә Дзыбыны әрбахызт, чысыл-ма ба-хъауа, ма баиу уой. Әрмәст Минтә иучысыл фәраздәр. Әвәццәгән, хәрхәмбәлд фесты әмә йын Дзыбын, куыд уәздан нәлгоймаг, афтә фәндаг радта.

— Зәдты хорзәх дә уәд! — йә рахиз кьухы гом ар-мытәпән хәрдмә фелвастәйә салам радта Дзыбын. — Әнхәлдән әмә ам цыдәр гуыппытә әрцәудзән..

Сыгдәгәй дәр Дзыбынмә хабәрттә байхъуыстысты, әндәр ахәм ныхәстә йә дзыхәй хуымәтәджы не схаудаид.

— Дә гуырән бон сбәрәг кән, зәгьгә, дәм миңәвәрттә куы ‘рбарвитиккой, уәд, суанг дә гуырән бон куы нә уаид, уәддәр әй әнәсбәрәггәнгә нал ныууадзис..

— Әмә уый хорз хъуыддаг куы у. Исты нә фәндырдзәгдәг кәнә кафәг фәсивәд агурәг әндәр сыхмә цәуын хъәуы! Әнәхъән оркестры хицау куы стәм. Ирыстоныл куы ‘ххәссәм, уәд дәу фаг нал суыдзыстәм?

Ууыл әз хъуыды дәр нә акодтон. Мә зәрдыл мын әй мәләты хорз әрләууын кодта, нә оркестрән йә репетици дыууә сахатыл райдайдзән, фынг цыппар сахатыл срәвдз уыдзән.. Тынг хорз уайынц әппәт хъуыддәгтә дәр. Кафт әмә фәндырзәгдхъуаг кәй нә уыдзыстәм, уый мын дызәр-дыггаг нал уыд. Уәдә заргә чи акәндзән, ахәм адәм дәр дзы разындзән..

Мә зәрдыл цалдәр азы размәйи хабәрттә әрбаләууы-дысты..

Дзанджери ма рынчындоны хуыссыди. Обкомы бюротәм йә бәсты әз цыдтән. Алы хатт дәр-иу куыд уыди, афтә та уәд дәр адәмән хорзәхтә әмә кадджын нәмттә дәттыны фарс-тамә кастысты әппәты фәстагмә. Бюройи уәнгтә әмхуы-зонәй дәр сразы сты Дараты Батырадзән республикәйи адә-мон, Седанты Койән та Ирыстоны стуыхт артисты ном ратты-ныл.

Дыккаг бон хъуамә магнитон лентыл ныффыстаиккам партийи обкомы идеологон фарстатыл дзуацдәттәг секретары бакаст. Рагацау мәм әрбадзырдта әмә фембәлды тыххәй бәлвырд рәстәгмә баныхас кодтам. Обкомы секретарь афо-ныл әрбацыд. Дыккаг уәладзыгмә мә кусән уатмә схызтыстәм, йә әрмәг ма ноджыдәр иу хатт йәхицән бакаст, стәй йәм йә зәрдә куынауал әхсайдта, уәд фыццаг уәладзыгмә студимә әрхызтыстәм. Обкомы секретарь микрофоны раз иу әмә дыу-

уә хатты нә бадт әмә әнәкьюыхцыйә йә бакаст кәрәй-кәронмә ныффыста әмә та, кәцәй рацыдыстәм, уырдаем схызтыстәм. Мә куысты хабәртты тыххәй мә куыннә афәрстытә кодтаид, мәләты арах нәм, мыййаг, куы нә 'рбафты. Бирәтә-иу дзы хәст кодтой, йәхи, дам, әгәр хицаухуыз дары, хьуыдагтәм, дам, бәстон әркәсын кәм фәххәуы, уым, дам, сә иуфәрсты ахизы. Цыфәнды дзы дзурант, мәнмә Бадджері — Бадджері уый хәдфәстә сси обкомы секретарь — алцәмәй дәр хуыздәр каст. Әнәпайда ныхас уәддәр нә кодта, стәй йә бирә кәйдәрты хуызән тонагәнәг уәддәр ничи схондзән.

Ләг йә хорз зәрдәйыл куы вәййы, уәд әй адәм уайтәккә дәр бамбарынц. Чи зоны, йәхицәй раздәр, әдде йәм чи фәкәсы, уыдоны цәст ыл әрхәцы; базонынц, иннә бонты хуызән кәй нәу, уый әмә йәм ахәм заман әввахсдәр сәхи уымән байсынц. Мәнмә дәр обкомы секретарь, цыма йә хорз зәрдәйыл уыд, афтә фәкаст, уымән әмә мә бәлвырд хабәрттәй фарста, адәймаджы зәрдәйыл чи әмбәлд, ахәм хәләсәсуаг ын уыд. Стәй-ма мәм афтә дәр каст, цыма йә мемә ныхас кәнын фәндыд, әндәр ран мә ныфс цы ныхәстә зәгъынмә нә бахастаин, ахәмтә фехъусынмә дәр цәттә уыд, әмә әз дәр сразәнгард дән мә хьуыдытә әргомдәрәй зәгъынмә.

— Зноны обкомы бюройы әз дәр уыдтән... — райдыдтон мә ныхас.

— Федтон дә...

— Дараты Батырадзән Цәгат Ирыстоны адәмон артисты ном раттыны тыххәй уынаффә кәй рахастат, уый мын әхсызгон уыд. Уыцы ном ын раздәр ләвәрд куы 'рцыдаид, уәддәр рәдыд нә уыдаид.

— Цәгат Ирыстоны стуыхт артисты сәрты йын радтам адәмоны ном.

— Зонын әй. Уым дәр дзырдтой, фәлә әз әндәр хьуыдадджы тыххәй зәгъынмә хъавын. Седанты Койы чи нә зоны, ахәм Ирыстоны нәй. Цал әмә цал азы хәссы адәман әхсызгондзинад йә бирәвәрсыг курдиатәй! Зонынц әй Уәрәсейы, Советон Цәдисы, уыдис бирә декадәтә, культурә әмә аивады бонты архайәг. Мәнмә гәсгә, Ко дәр у адәмон артисты номы аккаг... Ныртәккә йын республикәйы стуыхт артисты ном раттынмә хъавынц. Уыцы ном ын хьуамә раджы радтаиккой, фәлә иуәй-иутә рохуаты аззайынц...

Обкомы секретарь мæм кæронмæ дæр нал байхъуыста, фæлæ йæ цæстæнгасæй цыдæр агурынмæ фæци.

— Телефон дæм нæй? — йæ цæст аппаратыл куы нæ ‘рхæцыд, уæд ма бафарста обкомы секретарь.

Æз, ме стьолы галиуфарсырдыгæй дæлвæйнагыл телефоны аппарат систон æмæ йын æй йæ разы æрæвæрдтон. Уый йæ цалдæр хатты æрыздыхта æмæ йын фалæрдыгæй дзуапдæттæг куы фæци, уæд обкомы иумайаг хайады хицаумæ йæ ном æмæ фыды номæй сдзырдта. Зноны бюройы гæххæттыты æхсæн ын кадджын нæмттæ раттыны уынаффæ цы гæххæттыл фыст уыд, уый райсын кодта æмæ Седанты Койæн Цæгат Ирыстони стуыхт артист раттыны бæсты ныффыссын кодта «адæмон артист» æмæ хæтæл æрæвæрдта.

Бирæ цæмайдарты мæ дисы бафтыдта обкомы секретарь. Уымæй размæ-иу дзы афтæ дзырдтой, фыццаг секретары æвастæй, дам, гыццыл хъуыддаг бакæнынмæ дæр йæ ныфс никуы бахаста. Стæй, обкомы бюройы уæнгтæ цы уынаффæ рахастой, уый иунæгæй аивæн куыд ис, уыцы хъуыддаг дæр мын къаддæр ногдзинад нæ уыд. Поджы ма залы цы бирæ адæм бадт, уыдон дæр цардæгас æвдисæнтæ уыдысты, обкомы бюройы уæнгтæ цæуыл схæлæс кодтой, уымæн. Æппæты тынгдæр та цæуыл фæдис кодтон: мæ ныхæстимæ куыд æнцонæй сразы æмæ сæ сæххæст кæныныл гуырысхо дæр куыннæ фæци.

Раст загъын хъæуы, æвдисæн цы хъуыддæгтæн уыдтæн, уыдон мæм фыны хуызæн кастысты æмæ сын хорз кæрон уа, ууыл не ‘уæндыдтæн, фæлæ æртыккаг бон газетты Сæйраг Советы Президиумы Указ куы бакастæн æмæ Ко Цæгат Ирыстони адæмон артистæй куы агæпп ласта, уæд мæ дызæрдыгдзинад фæцыдæр. Æхсызгон мын куыннæ уыдаид, адæмы уарзон артисты фаллойæн аргъгонд кæй арцыд, уый фехъусын. Уæдæ махицæй дæр куыннæ фæбузныг уыдаин, кæм хъуыди, уым цы æмбæлди, ахæм ныхас загъынмæ кæй сарæхстæн, уымæй. Уæдæй фæстæмæ обкомы секретарь мæ цæсты бирæ фæкадджындæр, йæ ныхмæ-иу чи дзырдта, уыдоны ныхæсты та мын уæз нал уыди...

Дзыбыны ныхæстæ дæр мæ ныфс уый тыххæй бауагътой. Кафт æмæ зард кæм уа, уым фынг бирæ рæсугъддарæй кæй разындзæн, уый ма мын кæимæ дзырдаг уыди. Кафынмæ Дзыбын йæхæдæг дæр йæ разæй никæй ауадздзæн. Цалдæр хатты йæ кафгæ фæдтон æмæ-иу æм кæсынтыл фæдæн. Йæ уæнгты

змәлдмә йын бахәләг кодтон. Фәндыры зәлты уацары бахауынц канд йә кьәхтә әмә кьухтә нә, фәлә йә уәхсчытә, йә сәр, йә гуыр, суанг йә цәстытә дәр.

Әвәдза, алцы зонын дәр хорз у! Цавәрфәнды курдиат дәр адаймаджы рәсугьд каны, цәсты йә ахадгәдәрәй әвдисы. Хорз у кафын, зарын, фәндырәй цәгьдын. Әз дзы, хьыгагән, иу курдиатәй дәр нә фәхайджын кән, фәлә, аивадырдәм здәхт чи у, уыдон мә цәсты каджын сты, уыдоны хуызән истәмә куы арахсин, уый мә фәфәнды. Дзыбын йәхадәг кам фәраздәр, уым ын хьуамә әз дәр исты загьтаин, әмә секретары хәстә мәхимә райстон:

— Сәрмагонд хонәг дәр дәм уызән, фәлә уал дә мәхадәг хонын. Цәй гуырән бон әмә цәй цыдәр, чызджытә мә сцырын кодтой, әндәр мәнмә уыдәттә нымады никуы уыдысты. Фәлә иугәр чызджыты мә ракьахын бафәндыд, уәд сә ныхмә ләууән нәй.

— Амондджын бон дә Хуыцау райгуырын кәнәд!

— Арфәтә уый фәстә кәндзынә. Уый бәсты ма оркестр әрбахоныны хәс дәхимә райс. Цыппар сахатмә ныхастонд стәм. Абон нә кусгә бонәй иу чысыл адавәм.

Уыцы рәстәг секретарь дуарәй әрбакәст әмә йәм мидәмә фәдзырдтон.

— Адәмыл әрзил әмә дзы мачи макуыдәм ацәуа. Цыппар сахатмә се 'пәтмә дәр ардәм фәдзур.

Цыппарәм әрдәг куы уыд, уәд мә кусән уаты фынгтә цәттәйә әрбайяфтон. Секретарь мә фәдыл әрбахызт. Цыдәр хорз ыл кәй әрцыд, уый йә цәсгомьл бәрәг уыд.

— Абонәй хьәлдзәгдәрәй дә никуыма фәдтон.

— Центрон аппараты мә худәгәй амардтой.

— Цы дын загьтой уагәр?

— Хонәг сәм бацыдтән. Хицау уә йә гуырән боны фәдыл фынгмә хоны, зәгьгә, сын куы загьтон, уәд мә әмфарст акодтой:

— Цал азы йыл сәххәст?

Әз хьуыды дәр нә акодтон, афтәмәй сын загьтон:

— Дәс әмә әртиссәдзы!

Уәд дын хистәр инженер дисхуызәй куы зәгьид:

— Афтәмәй куыд арыгон зыны!

— Уә зәронд хынджыләгтагмә 'рцәуәд, уый уын зәронд әмә ног! Адәмыл ма ноджыдәр иу хатт әрзил әмә рацәуой, афон у.

Хистаран Дзенагойы кай сбадын кодтой, уый мын ахсызгон уыд. Уымай зардиагдэр куывдытэ кай ничи ракодтаид, уый ма уырныдта амэ нэ фарэдыдтэн. Уэда фынджы агъдау кэнынма дэр арэхсти. Уымай разма йэ хистаран бадгэ бирэ хэттыты федтон амэ иу дзы алы хатт дэр разыйэ базадтэн.

Бадт йе ‘мбисма фэцэйхэццэ кодта, афтэ мэм ныхасы бар аргаудта — артыккаг хистаран ма сбадын кодтой, кэд ма ма дэле мэнэй кьорд хистары разындаид, уэддэр, — амэ сылгоймагты цэрэнбонны тыххэй фэсидтэн. Нэ кусджыты фылдэр хай сылгоймагтэ уыдысты, уыдоны фылдэр хай та чызджытэ амэ сэ бынэтты базмэлэгау кодтой, фэлэ сэ стын нэ бауагътон. Ма фарс радзырдтой иннэ нэлгоймагтэ дэр амэ иууылдэр сэ бынэтты бадгэйэ базадысты. Уый хыгъд нэлгоймагтэм дзурын:

— Нэлгоймагтэн ацы сидт лэугэйэ нуазгэ у.

Иууылдэр сыстадысты. Нуазэн ма кьухы, афтэмэй дарддэр ма сидты кой кодтон:

— Иу хатт иу фынджы уэлхьус бадт фэдэн амэ уым дэр сылгоймагты арымысыдысты, армэст иууылдэр сэ бынэтты бадгэйэ базадысты. Уэд хистэр фестэди амэ йэ иууылдэр куыд хьусой, афтэ хьэрэй загъта: «Йэххи ацэг лэг чи хоны, уый ацы сидт лэугэйэ баназэд»...

Дэргээй-дэргэма фынджы уэлхьус цы нэлгоймагтэ уыд, уыдон иууылдэр сыстадысты. Уыцы нывма кэстэйэ хистэр уымайразмайэ ноджы хьэрдэрэй дэлэмэ радзырдта: «Диссаг у, аэвэдза, уэххи иууылдэр лэгтэ кай хонут, уый!»

Сылгоймагтэ ныххудтысты. Нэлгоймагтэй мэм исчи куы фэхарам уа, уымай стьэлфгэйэ ма ма ныхэстыл бафтыдтон:

— Эз нэ нэлгоймагтэй афтэ загъынма нэ хьавын, фэлэ хьуама сылгоймаджы тыххэй лэугэйэ баназэм. Сылгоймаг махэн алырдэм хэстэг у амэ дзы алкай цэрэнбон дэр Хуыцау бирэ сканэд, Аппаты фыццаг та ныййарджытэ сэ хьэбулты хуртэй бафсэдэнт, сэ кэстэрти зындзинад макуы фенэнт. Уый фэстэ нэ хотэ амэ чызджытэ, нэ кьэбаргэнджытэ амэ уарзэттэ, нэ кьабэзтэ амэ хэстэджытэ, нэ сыхэгтэ амэ нэ зонгэтэ — се ‘ппат дэр цардэй бафсэдэнт!

Ма куывды фэстэ хистэр бирэ нал фэдзырдта, дэ ныхэстэ Хуыцаума фехьуысэнт, загъгэ, загъта амэ йэ нуазэн аныз-

та. Йә фәдыл иннәтә дәр. Сылгоймагтә арфәтә ракаһыны фәстә мах царәнбоны тыххәй куы нызтой, уәд, уымәй размә куыд кодтой, сә фылдарән афтә бакәнын уыд сә зарды әмә сә нуазәнтә фәстәмә дзәгәй әрәвәрдтой. Әз мә бынатәй фестадтән әмә сәм дзурын:

— Уыцы нуазәнтән әнәнүазгә нәй.

Цалынмә сә банызтой, уәдмә нә ныууагътон. Минтә мыл хинәй рацәуынмә хъавыд, фәлә йә цурмә бацыдтән әмә йын йә сәны нуазән иу әртахы онг баназын кодтон.

Фынджы уәлхъус дәр хъәлдзәг уыд, фәлә, фәндырзәгъд куы райхъуыст, уәд бәстә цины аныгъуылд. Амәй-ай дәсныдәр кафджытә әмә зарәггәнджытә сә арәхстдзинад әвдисыныл нал ауәрстой. Әз дәр фәстәдәр никәмәй баззәдтән. Кәсын әмә цин кәнын мә бон уыди әмә дзы уыцы хъуыддаджы мә разәй никәй ауагътон, стәй әмдзәгъд кәнынай.

Дзыбын йәхи кафынай амардта. Пөзтмә әмхиц нәу, фәлә, нуазгә чи бакәны, уыдонәй къәддәр хъәлдзәг нә вәййы. Цыма фәндыры зәлтәй расыгау фәвәййы, афтә мәм фәкәсы. Кафгә куыд дәсны фәкәны, афтә бафты йә дзырдарәхстыл дәр. Йә радон кафт та куы ахицән, уәд әрләууыд Әмзор әмә Минтәйы фарсмә. Әз сә хәдфәстә ләуд фәдән әмә мәм сә ныхәстә дзәбәх хъуыстысты. Иу заман Дзыбын Минтәйы дәларм йә къух фәцавта әмә йын афтә:

— Цы дын зәгъынмә фәхъавын, уый зоныс?

— Цы та мын зәгъинаг дә, гәды рувас? — йә фарстән ын фарстәй дзуапп радта Минтә.

— Мәнә Әмзори дәуәй раздәрәй нырмә зонын, афтәмәй мәм йә ахъәбыс кәныны зонд никуы ‘рцыд, фәлә дәу куы ауынын, уәд мәм дәу ахъәбыс кәнын цәмән фәцәуы, уымән ницы зоныс?

— Уәлдай ныхас кәнын та цыма райдыдтай, афтә дәм нә кәсы? — зынарвәссонхуызәй йәм фәрсырдәм бакәстәйә, дзуапп радта Минтә. — Уагәры ма нуазгә куы кәнис, уәд бынтондәр дә дзыхән уаг нал зонис. — Минтә йә сахатмә әркасти. — Мәнә дзәгъәл ныхәстыл куыд фәдән. Фәстаг автобусмә дәр мын әрәджы кәны, афтәмәй куыд әнцад ләу-уын...

Минтә хъазты адәмыл иуырдаем йә цәст ахаста, стәй дзы, әвәццәгән, кәй агуырда, уый куы нә ссардта, уәд фәстәмә дәр ракаст.

— Хъазыбет Баймайы фырт, — фæлмæн хъалæссæй мæм йæхи растгæнæгау сдзырдта. — Дæ зæрдæмæ фæцыди ацы изæр?

— Цытæ дзурыс? Тынг. Фынгтæ æварынмæ арахсыс, уый зыдтон, фæлæ афтæ дæсны дæ, уый æнхъæл нæ уыдтæн. Стыр бузныг!

— Хъазыбет Баймайы фырт, уый мæ мард фенæд, æцæгдзинад мын чи нæ зæгъа.

— Уымæй æцæгдæрæй зæгъæн нæй. Тынг бузныгæй дæ баззадтæн. Стæй, мæнмæ гæсгæ, фынджы уæлхъус чидæриддæр бадти, уыдон иууылдæр.

— Хъазыбет Баймайы фырт, — Минтæ йæ алы хъуыдыйады дæр мæ ном æмæ фыды ном куы нæ фæкæна, уæд ын йæ ныхас ад нæ кæны æмæ йыл æз дæр сабыргай-сабыргай фæцахуыр дæн æмæ мæм иу хатт æнæ мæ ном æмæ фыды номæй куы сдзурид, уæд ыл цыма не сфидауид, афтæ кæсын мæм райдыдта. — Уæдæ нæхимæ ацæуон, нæ?

— Фæлæуу уал...

— Бæргæ фæлæууин, фæлæ мæ автобусмæ цæуын хъæуы. Кæд мын ныр дæр байрæджы, уæддæр бæрæг нæй... Хатырæй мын фæуæд, Хъазыбет Баймайы фырт.

Цы ма йын загътаин. Суанг къæсергæронмæ йæ фæдыл рацыдтæн. Ноджыдæр ма йын иу хатт арфæ ракодтон æмæ автостанцæмæ атагъд кодта.

Дыккаг бон дæр адæмы хъæлдзæгдзинад нæ фæкъаддæр. Уый размæйы изæры хабæрттæ кæрæдзийы дзыхæй истой, фæлæ сихормæ Минтæ куы нæ фæзынд, уæд чызджытæ катыйы бацыдысты. Кæд Къардиуæй горæты æхсæн дзæвгар дæрддзæг ис, уæддæр æрæджытæ никуы кодта æмæ йæм сæ зæрдæ æхсайдта.

Æз обкомы цыдæр æмбырды уыдтæн æмæ, зæгъæн ис, æмæ мæ кустæ рæстæг уым арвыстон. Куысты кæронмæ æввахс ма æрбацыдтæн æмæ хабарæн ницыуал базыдтон. Минтæ фæзынд æрмæст æртыккаг бон. Цалынмæ мæм йæхæдæг не 'рбацыд, æмæ мын хабæрттæ нæ радзырдта, уæдмæ хъуыддæгтæн ницы базыдтон.

Уыцы æфсармытагæнгайæ мæ дуар æрбайгом кодта.

— Хъазыбет Баймайы фырт, ма мæм хæц, мæхи аххос нæ уыди...

Æз æм лæмбынæг хъуыстон, фæлæ мæ разы цæмæй фæзылынджын æмæ мæ хатыртæ цæмæн куырда, уымæн ницы зыдтон. Замманай фынгтæ мын сарæзта, хорз æгъдæуттæ мын

фæлавардта æмæ ма уый фæстæ йæхи аххосджын цæмæн хуыдта, уый райргасын мæ бон нæ уыд æмæ йæ бафарстон:

— Цы ‘рцыд, уый-ма мын бамбарын кæн.

— Знон куысты кæй нæ уыдтæн, уый махицæй зындæр никамæн у...

— Куысты нæ уыдтæн, зæгъыс?

— О.

Цæуыннæ, зæгъгæ, йæ куы бафарстон, уæд æм, чи зоны, фæсмон дæр æрцыди, уыдтæн, нæ уыдтæн, уый мæ хицау зонгæ дæр куы нæ кæны, уæд цъиувæдис цы систон, зæгъгæ, фæлаæ йæ кæм схъæр кодта, уым ын йæ ныхас æрдагыл ныууадзæн нал уыд æмæ дарддæр дзырдта:

— Æндæризæр ардыгæй куы ацыдтæн, уæд нæхи автобусмæ нал байæфтон æмæ мын Минводыноны бадгæ æрцыдис. Куыддæр иуцалдæр километры ауадыстæм, афтæ æрфынæй дæн. Цас рæстæг рацыд, Хуыцау йæ зонæг, фæлаæ иуахæмы райхъал дæн æмæ æдде — талынг. Шофыры хæдфæстæ бадт фæдæн æмæ йæ афарстон:

— Нæма фæхæццæ кæнæм?

— Нæма, — дзуапп мын радта шофыр. — Фынай уал кæн, афон куы уа, уæд дын æй зæгъдзынæн.

Мæ цæстыгæ æрцъынд кодтон æмæ та ногæй фынайы хъæбысы аныгъуылдтæн. Иудзæвгар ма фæцыдыстæм æмæ та райхъал дæн. Раздæрау — æдде талынг, мæ алыварс чи бадт, уыдонæй дæр алчи — йæ бынаты, фæлаæ та уæддæр шофыры бафарстон. Уый та мын уыйразмæйы хуызæн дзуапп радта. Мæ сæр мæ сахатмæ æркæсыны зонд дæр не ‘рцахста, фæлаæ афтæмæй дæр æмбæрстон, мæ балц æгæр кæй ныддæргъвæтин æмæ шофырмæ дзурын:

— Мæнмæ гæсгæ, мæ ды сайгæ кæныс. Къардиумæ æрцæуын афон нын раджы уыди.

— Кæдæм загътай?

— Къардиумæ.

— Æмæ Къардиу кæм æмæ кæм баззад?

— Уæдæ ныр кæдæм цæуæм?

— Минводмæ.

Мæ зæрдæ куыннæ ныссæххæтт кодтаид! Бауром-ма, зæгъгæ, йын загътон, фæлаæ куы æрурæдтаид, уæд мæ зæрдæ цы кæнын уыдаид, уый мæ сæр нæ ахста.

— Бад æнцæд, — цыма æппындæр ницы ‘рцыди, уый хуызæн

мæм сабырайй дзуры шофыр. — Минводмæ сахаты ‘рдæджы цыд йеддæмæ нал и, сахаты фæстæ раздæхдзыстæм æмæ иу афон Къардиумæ хæццæ кæндзынæ.

Æргом дзургæйæ мæ йæ ныхæстæ тынг нæ уырныдтой, фæлæ нæм чи хъуыста, уыдонæй куы ничи ницы дзырдта, уæд æрсабыр дæн. Æрмæст мæ цæстытæ æрцъынд кæнын нал бауæндыдтæн. Минводы арæнæй куы ахизæм, уымæй дæр старстæн æмæ фæндагæй мæ цæст нал истон.

Куыд загъта, афтæ сахаты æрдæджы фæстæ Минводмæ ныхæццæ стæм. Адам иууылдæр хизынмæ фесты, æз, кæй загътын æй хъæуы, мæ бынаты бадгæйæ баззадтæн. Шофыр бæлццæттæн сæ дзаумæттæ лæвард куы фæци, уæд автобус скусын кодта æмæ йæ, иннæ автобустæ кæм лæууыдысты, уырдаæм баздæхта.

— Ам бад æмæ мæм æнхъæлмæ кæс, — загъта шофыр. — Сахаты фæстæ араст уыдзыстæм.

Æцæгæйдæр, сахат дæр æххæст нæма рацыд, афтæ нæхи горæтмæ цæуджытæ иугай-дыгай автобусы цурмæ æмбырд кæнын райдыдтой. Уæдмæ шофыр дæр фæзынд æмæ сын дуар бакодта. Нæхимæ цæуджытæ афтæ бирæ нæ уыдысты æмæ мæ мæ бынатæй ничи сыстын кодта. Машинæ куы скуыста æмæ стыр фæндагмæ куы азылд, уæд мæ уд ме ‘муд æрцыд, æрмæст, цалынмæ Къардиуы хиды хъусмæ схæццæ стæм, уæдмæ мæ цæст æрцъынд кæнын нал бауæндыдтæн. Сæумацъæхæй нæ хæдзары дуармæ куы ‘рлæууыдтæн, уæд фырафсæрмæй цы фæуыдаин, уый нал зыдтон. Исчи мæ ацафон æрбацаугæ куы фена, уымæй тарстæн æмæ тагъд-тагъд гуыдыры дæгъæл атыстон æмæ дуар фегом кодтон. Куыд фæмидæг дæн, уымæн мæхæдæг дæр ницы базыдтон...

Минтæ фæстаг цалдæр азы иунагæй царди. Йæ хистæр хо чынды ацыд æмæ йæ лæгимæ Дард Скæсаны царди æмæ-иу уымæ гæстæ райсомæй изæрмæ йæ дуары гуыдыр æвард уыд.

Ахæм хабæртæ фехъусгæйæ æнæфæхудгæ чи фæлæудзæн. Кæй загътын æй хъæуы, худтæн æз дæр. Худти суанг Минтæ йæхæдæг дæр, фæлæ уый цыма тынгдæр мæ худынмæ худти, афтæ мæм каст. Æз æгæр-æгæр куы кодтон, уæд Минтæ фæкъæйныхдæр æмæ мын æппæты разæй цы загътынмæ хъавыд, уый æппæты фæстагмæ загъта:

— Хъазыбег Баймайы фырт, уыдон мын иууылдæр дæу ахостæ уыдысты.

Алцы фехъусынмә дәр әнхәәлмә кастәән, фәлә дзы ахәм ныхәстә схаудзән, уый әнхәәл нә уыдтәән. Мә худын әрдәгыл аскъуыд әмә мәхимә джигул кәныныл фәдәән, кәд Минтә цы уавәрти бахауд, уым әцәг мән аххос исты ис, зәгъгә, фәлә Хуыцауән йә быны мәхимә азым әрхәссын мә бон нә баци. Куыд бамбәрстон, афтәмәй мәм Минтә, мәхәдәг әй куы бафарстайн, уымә әнхәәлмә каст әмә әз дәр загътон:

— Мән аххостә, зәгъгыс?

— О, Хъазыбег Баймайы фырт. Әндәрәбон мын ды уыцы сән куы нә баназын кодтаис, уәд мә автобусы хуыссәг не ‘рцахстаид. Әз цәрәнбонты шампайнаг дәр иу хуыппәй фылдәр никуы скодтон, ды та мын агуывзәйи дзагхъуаг бадардтай.

Мә мидбылхудт бамбәхсын та мә бон нал баци. Минтә, кәнгә тәргайхуыз фәуәвгәйә, загъта:

— Дәуән худын у, Хъазыбег Баймайы фырт, әз та әхсәвбонмә Минводмә дыуәрдәм фәкодтон, стәй ма мәхи адәмы цәсты дәр бафтыдтон.

— Омә йә цы ныццитт-цитт кодтай? Иу бон куысты нә уыдтә әмә йын әндәр исты әфсон ссардтаис. Исчи дә топпы дзыхмә әрәвәрдтаид? Мәнән әй дәхәдәг куы нә загътаис, уәд әй зонгә дәр нә бакодтайн...

— Хъазыбег Баймайы фырт, гәды ныхәстә кәнын ахуыр нә дән әмә мә цәрәнбонты уый сафы.

— Гәды ныхәстә кәй нә кәныс, уый хорз у, фәлә әппәт аххостә дәр ме ‘ккой кәй баппәрстай, уымәй цыма бынтон раст нә дә, афтә мәм кәсы.

— Хъазыбег Баймайы фырт, әцәг афтә уыди. Әз мәхи конд бәгәнийә дәр расыг куы кәнын, уәд мын әнәхәән агуывзәйи дзаг сән кәдәм нуазын кодтай?

— Омә әрмәст ды банызтай?

— Хъазыбег Баймайы фырт, уыдонән тайы. Уыдон горәтәгтә сты әмә йыл ахуыр сты, фәлә мә хуызән хъәукаг чызгән бирә нә хъәуы...

— Уәддәр әй бынтон мән әфсон ма кән. Кәддәр иу спектакль фәдтон, әмә дзы аххостә иууылдәр сылгоймагыл әвәрдтой. Зәххыл, дам, цыдәриддәр фыдбылызәй цәуы, уыдон иууылдәр сылгоймагимә баст сты. Афтә чи загъта, уый бирә фәхъуыды кодта, стәй йәхимә ахәм фарст радта: «Мә хъуг фәднизәй фәрынчын әмә цымә уый дәр сылгоймаджы аххос уыдаид?» Иуцасдәр хъусәй фәләууыны фәстә йәхәдәг

йæхицæн дзуапп радта: «Æвæццæгæн, алцы сылгоймаджы ах-хос нæу!» Уыйау ды дæр мæн бынтон зылынджын ма кæн, кæннод хъуыддагмæ æз æндæрырдыгæй дæр бацæудзынæн.

Мæ фæстаг ныхæстæ Минтæйы дисы бафтыдтой æмæ мæ бафарста:

- Хъазыбег Баймайы фырт, кæцырдыгæй?
 - Кæцырдыгæй куы загъай, уæд — Реутовойырдыгæй.
 - Хъазыбег Баймайы фырт, уый кой ма кæй дзыхæй ссæуа...
- йæ лæгъстæгæнæг æвзаджы æххуысмæ та фæдзырдта Минтæ. — Уыцы хабар дæу йеддæмæ ничи зоны æмæ йæ макæмæнуал радзур, кæннод мыл къуыппæн зарæг скæндзысты...

Реутовойы хабар мын Минтæ, Мæскуыйы йæ ахуыр кæронмæ куы фæцæйхæццæ кодта, уæд радзырдта.

Цæвиттон, Литературон институты ахуыр кæнгæйæ Минтæмæ уазæгуаты ныццыдысты йæ хъæуккаг чызджытæ æртæйæ. Цалдæр боны дæргъы цы нæ дуканийы къæсæрæй бакастысты, ахæм нал баззад. Æлхæдтой æмæ æлхæдтой. Сæ зæрдæ куы ницæмæуал æхсайдта, уæд поездмæ билеттæ райстой. Хъуыдис ма сæ сæ дзаумæттæ бафснайын. Чызджытæн чумæдантæ нал фаг кодта æмæ ногтæ æлхæнын сæ зæрды уыд, фæлæ сæ Минтæ нæ бауагъта, мæ мадыфсымæрмæ мын дыууæ чумæданы ис æмæ уæ фаг уыдзысты, загъгæ. «Æмæ нын нæ байрæджы уыдзæн!» — бафарста чызджытæй иу. Минтæ йæ сахатмæ æркаст. «Поезды цæуынмæ ма æртæ сахатæй фылдæр ис. Мæ мадыфсымæр Таганкæйы метройы цур Реутовойы уынджы цæры. Таксийы ардыгæй уырæм сахаты ‘рдæджы цыд йеддæмæ нæу».

Куыддæр æмдзæрæнæй рахызтысты, афтæ такси сæ размæ фæци æмæ йæ фæуæрдтой. «Реутовомæ!» — бардзырд дæттæгау фæкодта Минтæ. Шофыр уыциу схуыст фæласта æмæ уæрæх уынджы фæдисмæ тындзæгау чи тахт, уыцы машинаты нымæц иу фылдæр фæкодта. Сахатырдæг ныхæсты фаг дæр уыди, æмæ дзы чызджытæ æнæфæпайдагæнгæ куыд фæуыдаиккой! Иу заман Минтæ йæ сахатмæ æркаст æмæ йæм фæндаг æгæр даргъ фæкаст, цы! — таксистæн бамбарын кодта, поездмæ нæ билеттæ æлхæд сты æмæ дæ цыдыл бафтау, загъгæ. Шофыр, æвæццæгæн, куыд æмбæлд, афтæ скъæрдта, фæлæ йæм чызджы ныхæстæ дæр бахъардтой æмæ кæд бынтон æдас нæ уыд, уæддæр йæ цыд фæтагъддæр кодта. Куыд фылдæр рæстæг цыд, афтæ бæлццæттæ тынгдæр тыхстысты. «Кæуылты нæ ласыс, дæ хорзæхæй?» — сбустæ йыл кодта Минтæ. — Æз Реутовомæ таксийы арæх

фæцауын æмæ фæндагыл ахæм хæдзæрттыл нукуы сæмбæлдтæн. Шофыр æй дарддæр дзурын нал бауагъта. Загъта йын, цæмæй æнцæд бадтаид. Реутово мын сымах амонын нæ хъæуы, куы ныххæццæ уæм, уæд, дам, уын æз зæгъдзынæн.

Цас ма рауадаиккам, Хуыцау йæ зонæг, афтæ машинæйы цыд фæсабырдæр. Шофыр йæ къухæй размæ ацамонгæйæ сдзырдта: мæнæ уын Реутово! Кæцы уынгмæ уæ цæуын хъæуы? Чызджытæ фæуыргъуыйау сты. Минтæ йæ гæндзæхтæ сцагъта: «Сæнттæ цæгъдыс æви нын æдылытæ ‘нхъæл дæ? Ай цавæр Реутово у? Мах Мæскуыйы Реутовойы уынг хъæуы. Уый та Таганкæйы метроыйы цур ис!» Ныр та шофыр фæуыргъуыйау: «Æмæ уыл уæд дзых нæ уыди? Æз та афтæ банхъæлдтон Реутовойы горæтмæ цæут æмæ уæ Реутовойы горæтмæ æрластон». Ноджы ма Минтæ, æхца сæ цас фидын хъæуы, уый куы базыдта — 121 сомы — уæд æй скæуынмæ бирæ нал хъуыд: «Мах мæгуыр студенттæ стæм, æртæ сомы йеддæмæ нæм нæй æмæ нæ фæстæмæ, кæцæй раластай, уырдаем уæддæр алас!»

Шофырæн ма цы гæнæн уыд æмæ сæ, кæцæй раласта, уырдаем нæ, фæлæ Таганкæмæ бахæццæ кодта, се ‘ртæ сомы дæр сын нал бакуымдта, афтæмæй. Æртæ сомы сæхицæн базадысты, дæс туманы аргъ билеттæ та сæфгæ фæкодтой..

Минтæ цыфæнды куы фæдзуры, уæддæр ын фæлмæн хъæлæс вæййы. Уымæ, цыма алкæй цур дæр истæмæй фæрæдыд, йæхи афтæ фæдары. Реутовойы кой йын куы скодтон, уæд та йæ хъæлæс бынтон асаст. Йæ алы ныхасы дæр зынди лæгъстæйы фæд. Афтæмæй та Реутовойы хабæрттæ æмбисондæн дзуринаг уыдысты, ахудын дæр сыл æмбæлди, фæлæ дзы худинагæй ницы уыд. Уæддæр Минтæ йæхи фæдзæхста, макæмæн сæ радзур, зæгъгæ, мын лæгъстæ кодта æмæ йын загътон:

— Уæдæ ды дæр Минводы хабæртты мæн азымджын мауал хон.

Минтæйы цæсгомыл цавæрдæр рухсы тынтæ сæхи ахафтой, йæ мидбылты бахудт æмæ разы хуызæй дзуапп радта:

— Баныхас кодтам, Хъазыбег Баймайы фырт!..

XI

Нæ хъæуы цæрджытæ иууылдæр Уæлладжыры комæй радиаджытæ сты, фæлæ уæддæр дыууæ дихы кæнынц; иутæ дзы сты цæрадзонтæ, иннæтæ — сидæмонтæ. Уымæ гæстæ кувгæ дæр дыууæ дзуарæн кæнынц, ома дзы алкæмæн дæр ис йæхи кувæндон. Цæрадзонтæ дæр æмæ сидæмонтæ дæр сæ дзуæрт-

ты нэмтгә уыцы-иу афон арымысынц — нырханы мәй. Цәра-
дзонты куывд хуыйны Сидән, сидәмонты куывд та — Ичъына.
Нә фыделтә цәрадзонтә кәй уыдысты, уый аэ гыццылæй
нырма хъуыстон. Цәрадзонтәй йæхи чи хуыдта, уыдонæй-иу
иуæй-иутæ сә ноггуыр д ләппутыл Цәрадзон-ном дәр
сәвардтой. Аэ дзы нæхи мыггаджи дәр дыууæ Цәрадзони
зонын. Хъæуы ма куы цардыстæм, уæд иу Сидәны куывдты
æдзухдәр архайдтон. Кæд ма исты хъуыды кæнын, уæд-иу хатт
нахæдæг фысым дәр уыдыстæм. Фысым та-иу афтæ æвзәрстой:
куывд-иу кæромæ фæцæйхæццæ кодтаид, афтæ-иу халттæ
сәппәрстой, ома иннæ аз фысымы рад кæмæ 'рхаудзæн æмæ
куывд кæмæ уыдзæн, уый сбæлвырд кæныны тыххæй. Кәй хал-
иу схауд, уымæ-иу нуазæн æмæ стугы радтой æмæ-иу уырдыгæй
фæстæмæ фысымы æфсæрм бацыд; йæхи-иу цæттæ кæнын рай-
дыдта иннæ азы фæззæгмæ.

Сидәны тыххæй æмбисæндтæ дәр баззæди. Сидән Мыкал-
габырты кувæндон у. Таурæгъ куыд дзуры, афтæмæй кæддәр
адæмыл рын сыстад æмæ цагъды кодтой. Низ комыл рæбынмæ
пырхæнтæ цыд æмæ йæ фæндагыл кæуылдæриддәр æмбæлди,
уыдон цæвæгæй кæрдæгау карста. Уымæ рын цыди сау гæдыйы
хуызы æмæ иу афон бахæццæ, цәрадзонтæ кæм цардысты,
уыцы хъæутæм. Уый, дам, цәрадзонты дзуар Мыкалгабыр куы
ауыдта, уæд цæргæс фæстад, гæдыйыл йæхи рауагъта, йæ
дзæмбытæ дзы фæсагъта æмæ арвмæ бæрзонд стахт. Айнæг
къæдзæхыл æй æрæппәрста æмæ халоны айкау ныппырх.
Афтæмæй дзуар йæ кувæг адæмы мæлæтæй фæрвæзын кодта.
Æвæццæгæн, уымæн фæзæгъынц: Мыкалгабыртæ цәрадзонтæн
цы 'ххуыс бакодтой, ахæм æххуыс сымахæн дәр бакæнæнт.

Ис ма æндæрхуызон таурæгъ дәр. Цыма цәрадзонтæм стыр
куывд уыди. Аэртæаздыд гал аргæвстой æмæ кусарт дынджыр
цуайнаджы фыхт. Сæ хæйрæджы хай, дам, калм фæстади æмæ
фыцгæ аджы йæхи ныппәрста, цæмæй адæм маргхъæстæ хæри-
нагæй фæцагъды уыдаиккой. Уый, дам, халон йеддæмæ ничи
федта æмæ, дам, уый дәр фыцгæ аджы йæхи ныппәрста. Адæмæй
хъуыддæгтæн ничи ницы базыдта, фæлæ халон цы аджы ных-
хауд, уымæй ма куыд бахордтаиккой æмæ цуайнаг афæлдæх-
той. Фыдтимæ канд халон куы нæ разынд, фæлæ ма дзы калмы
дәр куы федтой, уæд бамбæрстой, халон сæ кәй фæрвæзын
кодта æмæ, дам, уæдæй нырма цәрадзонтæ халонæн кувынц.

Ичъынаимæ баст таурæгъты дәр ис калмы кой: Ичъынайы

калмау уәләуыл баззай, зәгъгә, фехъусын, фәлә афтә цәмән фәзәгъынц, уымәй бирәты фарстон, әрмәст дзы рәстмә дзуапн никәмәй фехъуыстон. Дзенагойыл ма мә зәрдә дардтон әмә мын уый дәр ацы фарсты йе ‘нәбондзинадыл басаст. Сидәны хабәрттә мын-иу уымәй размә дәр арәх кодта. Хъу-сынаһ-иу әм нал әфсәстәң, афтә рәсугъд-иу дзырдат. Иу бон та Дзенагоимә фембәлдыстәм мә цәхәрадоны. Зымәгма йә тәккә тынғыл уыди, афтә мын зәрдә бавәрдта, әз, дам, дын дә фәткъуытыл хәрзмыггаг дыргъы къалиутә бафтаудзынән. Әвәццәгәң, Дзенаго къухы куыстәй цы нә зоны, ахәм зын ссарән у. Дыргъы къалиутә әфтауынмә дәр арәхсы, уый мә фәсонәрхәджы дәр никуы ‘рцыдаид, әнәнхәләдджы нам ныхас куы нә рауадаид, уәд.

Дзенагойә, зәрдә мын цы хъуыддагәй бавәрдта, уый нә ферох әмә, куыддәр фәуалдзәг кодта, афтә иу хуыцаубон цәхәрадонмә ацыдыстәм. Ноджы замманай хурбон дәр скодта. Мә хәдзар йә зәрдәмә фәцыди, әрмәст, дам, әй кәронмә арәзт фәуын хәуы.

Цәхәрадоны әппәт къуымтыл дәр зылд куы фәци, уәд, йемә цы хәрзмыггаг фәткъуыйы къалиутә схаста, уыдон мә әндәразы сагъд бәләстыл әфтауын байдыдта. Къухәй дәсны адәймагмә кәсынаһ хуыздәр мәм ницы кәсы. Йә алы арәхстджын әвнәлдәй дәр мын цыдәр циндзинад әрхәссы. Цыма дзы мә цәст кәй нал фәисын, йә куыст хорз уымән фәцәуы, цәмәдәр гәсгә афтә фәнымайын. Цалынмә Дзенаго фәстаг тала баныхәста, уәдмә дзы мә цәст атонын мә зәрдә нә бакуымдта. Әхсызгондзинад мын хаста йә арәхстдзинад, йә зәрдиаг архайд.

Цәстуарзон куыст чи фәкәны, уый алцәмәй дәр бәрәг вәййы. Фәлә иугәр әнәбары архайы, зәгъгә, уәд дәр әй әнцонаһ раиртасдзынә. Йә цәстәнгасәй, йе змәлдәй, кусәнгәртә йә коммә куыд кәсынц, растдәр зәгъгәйә та — куыннә кәсынц, уымәй. Куы йын дзы иу әрхауы, куы иннә йә коммә нә бакасы, афтәмәй та куыстән рәстмә ацәуән куыд ис! Дзенаго раст хирурджы хуызән архайдта. Бәласы зәңг цыма адәймаджы гуыр уыди, къалиутә та — йә кәбәзтә, уыйау дзы алкәцымә дәр кодта фәлмән әвнәлд. Гыццыл кәлиуы лыггаг-иу стырдары фазы афтә дзәбәх сфидыдта, әмә-иу әм ләг кәсынтыл фәци. Уый фәстә-иу әй хәңгылы нарәг уадздзәгәй әңгом тухын райдыдта. Астәуәй ма-иу цы хәдгом

зынд, уый-иу мыдадзæй айсæрста æмæ-иу «операци» кондыл нымад æрцыд.

— Куывды хæринаг дыргътæ куыд æрзайа дæ ногныхæст къалиутыл, ахæм арфæ Цæрадзонты Мыкалгабыртæ ракæнæнт! — йæ астау сраст кæнгæйæ, загъта Дзенаго.

— Ды дæр дæ къухтæ фæрнæй фæдар æмæ не ‘ппæты дæр Сидæны хорзæх уæд.

Дзенагойæн Сидæны коймæ йæ зæрдæ барухс:

— Фæстаг хатт ма дзы куы уыдтæн, уæдæй нырма дæс æмæ ссæдз азы рацыд.

— Сидæны кой ма мын амæй размæ дæр кодтай, фæлæ, кæм ис, уый нæ зонын. Уартæ Цъуалыйæ иуцасдæр куы бауайай, уæд уым Мыкалгабырты кувæндонны бын иу хатт æмæ дыууæ хатты не ‘рлæууыдтæн, йæ ном дæр ын бирæ хаттыты ссардтон, фæлæ ды цы Сидæны бын уыдтæ, уый кой дæу йеддæмæ никамæй-ма фехъуыстон.

— Æмæ йæ нæ фехъусдзынæ, уымæн æмæ йæ ныртæккæйы адамæй ничиуал зоны. Æз дæр дзы æртæ хатты йеддæмæ нæ уыдтæн. Алы аз дæр ын гал нывонд кодтой. Къæдзæхтыл æм дзæвгар ссæуын хъæуы. Махæн цалдæр лæппуйæ нывонд гал нæ бæрны бакодтой. Хъуамæ йæ дзуары бынмæ скодтаиккам. Нæ дæ бауырндзæн: уымæй размæ йе ‘мгæрæтты дæр никуы ауад, афтæмæй йæхæдæг нæ разæй цыди. Кувæндонмæ куы схæццæ, уæд дынджыр нæзы бæласы бын цардахъы цур æрлæууыд æмæ æнхъæлмæ каст.

Цардахъ цы у, уый нæ зыдтон æмæ Дзенагойы бафарстон.

— Цардахъ у кувæн хæдзар, — дзуапп мын радта Дзенаго, — йæ иу хай зæххы бын, йе ‘ннæ хай — зæххы уæлæ. Иууылдæр хъæдæй арæзт уыд; йæ царæй, йæ къулæй; хъæдæй уыдысты йæ фынгтæ, йæ бандæттæ. Рекомы хуызæн дзы иу зæгæл дæр никуы уыд.

— Уырдаем иу хатт уæддæр искуы бацу, уæд æвзæр бæргæ нæ уайд, — мæхицæн дзурагау загътон ныллæг хъæлæсæй.

— Мæнæн уыцы хъуыддаг бакæнын мæ зæрды тынг рагæй ис, фæлæ мæ къухы абоны онг нæма бафтыди.

— Кæм ис, уый ма базондзынæ? Афтæ куы зæгъыс, къæдзæхтыл æм хæрдмæ бирæ цæуын хъæуы, ноджы дзы кæд рагæй нал уыдтæ, уæд...

— Базондзынæн. Стæй немæ искæй дæр ахондзыстæм. Мæ кайыс Цъуалыйы хъæдгæсæй кусы æмæ уый фæндæгтæ хорз

зоны. Нырма раджы у, фәлә ныл сәрд дзәбәхәй раләууәд, әндәр мәнән нә фыдәлты куәндон әнәбәбәрәтгәнгә нәй!

— Мән дәр бәргә фәнды.

— Омә иумә ацәудзыстәм.

Дзенагойы ныхәстә мә зәрдәйә нал хицән кодтой. Сәрд раләууыд. Мәй әмә ма дзы әрдәг цәугә дәр ракодта, фәлә Дзенаго хъусәй ләууыд. Әнхәлдтон, зәрдә цәмәй бавәрдта, уыцы хъуыддаг дзы ферох. Ләгмә цы фәндтә вәййы әмә зәрдәтә цәмәй февәры, уыдон иууылдәр әххәстгонд куы цәуиккой, уәд адәймагәй амондджындәр нә уайд, уымән әмә йын зәххыл әнәкондәй ницы зайд. Нә худти Дзенагойыл дәр мә зәрдә. Чи зоны, ферох дзы. Кәд дзы нә ферох, уәддәр әрәджы нәма баци: сәрды әмбис ма разәй уыдис. Сидәны хабар ын йә зәрдыл әрләууын кәнынмә дәр цалдәр хатты рахъавыдтәң, фәлә та-иу мәхиуыл фәхәцыдтәң.

Фәстәдәр куыд рабәрәг, афтәмәй раст бакодтон.

Иу бон мәм мә кусән уатмә әрбацыд әмә ныхас йәхәдәг райдыта:

— Ауалдзәджы нәм цы ныхас уыд, уый ма хъуыды кәныс? Кәцы ныхас, зәгъгә, йә куы бафарстон, уәд мын зәгъта:

— Сидәнмә цәуын дә нә ферох?

— Бәргә мә нә ферох.

— Уәдә дәхи цәттә кәнын райдай.

— Әмә мә цы цәттә кәнын хъәуы?

— Уәләдарәсәй, къахыдарәсәй хъуамә алцәмәй дәр рәвдз уай.

— Уыдон әнцон рәвдзгәнән сты, бәргә.

— Әз мә кайысимә ныхас кодтон әмә нәм әнхәлмә кәсы. Чи зоны, хъуамә нәмә дәр ссәуа. Дәсны цуанон у, әмә нын кәд иу сыгъи дәр әрфалдахид...

Ахам ныхәстә балцы размә бәргә фәкәнынц. Уәлдайдәр кәсагахсынмә кәнә цуаны цәугәйә. Адәймаг йәхицән бирә цәмәйдәрти авәры зәрдә, фәлә рацәй-рабон вәййы, әмә ныхәстә ныхәстәй баззайынц. Голладжы дзәг кәсәгтә әрцахсынмә чи фәхъавы, уый, чи зоны, әмә тьепайыл дәр нал фәхәст вәййы, әрсытә әмә сәгуыттә амарыны ныфсәй чи ацәуы, уый та ма йәхи дәр тыххәй әрхәссы.

Дзенагойы ныхәстыл тынг нә баууәндыдтәң, фәлә балцы хабар кәй сног, уымәй дзы фәбузныг дән.

- Кæд хъуамæ ацæуæм?
- Æз ма иу хатт мæ кайысимæ фембæлдзынæн. Цæуыл баныхас кæнæм, уый дын зæгъдзынæн.
- Цæмай ма дæ бафæрсынмæ хъавын, мемæ ма иу лæппуйы куы рахонон, уæд исты хъыгдары?
- Фылдæр дæр рахон, æрмæст иу машинæйы куыд бацæуæм, афтæ. Мæ кайыс мын иуæй йеддæмæ зæрдæ нæ бавæрдта.
- Машинæ хъуаг не суыдзыстæм. Мæхион дæр акæндзынæн.
- Уæд нын алкæй фаг дæр уыдзысты.
- Мемæ рахонинмæ кæй хъавын, уый ды дæр хъуамæ зонанай. Йе ‘цæг ном Дженалдыхъо хуыйны, фæлæ йæ мах иууылдæр Генæйæ зонæм. Институты иумæ ахуыр кодтам. Телевизорæй арах куы фæдзуры, Ирыстоны хæхты кæм не ‘рзылд, ахæм нал баззад.
- Бусаты Генæйы кой кæныс?
- Зоныс æй?
- Куыннæ йæ зонын?! Телеуынынады куы куыстон, уæд мæ хуыздæр æххуыстæнджытæй иу куы уыд.

Уыдзæн ма.

РОХС ФАРНÆ

* * *

Сæуæхседи артæй
 Фæззиндтæн зæнхи арммæ,
 Хъуæлти гъазгæй Радæй
 Нæ искастæн мæ сæрмæ,
 Гиризгæнгæй цардæй,
 Ратухстæн цъæх изæрмæ.
 Бон еувæрсти рандæй,
 Фæммауагъта сау тæрмæ...

КÆМИ 'Й...

Кæми 'й нæ гъæубæстæ,—
 Зинаргъ фидибæстæ,
 Уарзон мæрæ зæнхæ,
 Сурхфæткъу бæлæстæ,
 Кæми радзæгъæл æй м' амонд?!

Уони бонæй-бонмæ
 Кодтон харз мæ сонти,—
 Уотæ æнæргъудий мæ цард
 Лигъдæй фæсфæсонтæ,
 Курдта ми,— бахезæ!—
 Æгæр куд нæ рауон идард.

Æз æй ку фæссайдтон,—
 (Мæхе 'й мæ тæрегъæд!)
 Еу хатт дæр не 'рлæудтæн уомæ.
 Размæ раервазтæн,—
 Тарст бæх куд ратона
 Æхе æ уæрдунæй, уотæ.

Нур ма 'й æрлæдæрдтæн,—
 Адзалæн æ дуæрттæ
 Мæ размæ байгонæй уинун...
 Бæргæ фæссæхълæудтæн,
 Фал мæ сæрсæфæнмæ
 Скъуæрдзæй цард — хуæддзæугæ уæрдун...

Æма къæдзæхтæбæл
 Схъеугæй, фæдтæ уадзгæ,
 Айнæги суайдзæй мæ хæрнæгъ.
 Хоййæн æ ниhtæбæл
 Фидтæ, тогтæ тадзгæ,
 Уодзæнцæ фид нæ, фал — нинæгъ!

...Оххай, цитæ кодтон?!
 Уогæй хуарз сувæллон,
 Рæстæг мæ фесафта бунтон.
 Цохæй и бæлæстæ,
 Бæргæ, уоди цæстау,
 Бунтон æрæгйау ниууарзтон.

Фалæ сæ къалеутæ —
 Хускъæ 'ма гæллеутæ—
 Мæнмæ сау æвдеутау
 Телунцæ сæ къох.
 Нурид мæ хеуæнттæ
 Дæллæй фулдæр æнцæ,—
 Цæуон, мæн хезунцæ,
 Ци ма 'й дзæгъæл тох?!

Уоми хъæрæу зæнхæ
 Къахдзæй мæ мард цæстæ,
 Нимбуйдзæй æррæстæ

«Хуæрзбон» зæгъæг къох.
 — Хуæрзбон, фидибæстæ,
 Æрвон хуарз бæлæстæ...
 Скалдзæй сумахæн ма
 Уалдзæг уæ къомбох...

ТУГЪДИ ÆРТТÆЙ НÆРСТ АН

Нæ фæсмойнаг нæхе 'й!
 Хуцау нæбæл бæллах æрæвардта,
 Фал Уой азун нæй е —
 Кæрз усхъунмæ дуйне ку рахаттан.

Æ бунатмæ сбурдан,
 Тугъди æрттæ ссугътан мах Уой номæй,
 Къохтæ сæмæ тавтан,
 Кæрæдзей тог къуфтан арф синонæй.

Кæрæдзей фид хуардтан,—
 Тограсугæй истан сурх цигонæй.
 Æлгъистан, лæбурдтан,
 Кæрæдзей æвгарстан карди комæй.

О, табу, нæ Хуцау,
 О, не Скæнæг æма Исфæлдесæг!
 Дæ дуйне — хъуæцæй сау! —
 Æз корун, куд цæрæг, уобæл ресæг.

Дæ бунатæй хезæн,
 Бунæй Дæмæ ковæн уæргутæбæл:
 Нæ фиддæлти хузæн
 Ма рауадзæ бæллах цæргутæбæл.

Фудти цади мæцæн,
 Иснæтонæ тæрхони гъæбесæй.
 Нæхебæл фæххуæцæн! —
 Æз уой туххæй мæхе ниффæлдессæн.

О, не Скæнæг Хуцау,
 Банинуадзæ Рохс Фарнæ нæ уодти!
 'Ма 'й калæн мæйрохсау
 Кæрæдзей нæдтæмæ цæрæнбонти...

О, хатир, нæ Хуцау, —
 Дæхуæдæг нæ сраст кæнæ фæлтау...

ИБИЛИС

Цъаммар ибилис
 Ниссæццæ 'й...
 Лæги фидбилиз
 Æ хæццæ 'й.

Гъарæнги неун —
 Уодбизиртт!
 Нæбал æндеун
 Соссибиртт.

Дзæгъæл æзмæлд 'ма
 Цард фæцæй,—
 Хæдзари дзатма
 Сау хъуæцæ 'й..

Кæмæн бацæй бун
 Æ бундар?!
 Уæлмæрдти губун —
 Кæфхъундар.

Кæмæн нигъзалдæй
 Æ бундор?!
 Ка æризадæй
 Æнæхор?!

Рæтгъозæг арц æй
 Сау адзал.
 Ке арт æрбацæй
 Сах уазал?!

А рæсугъд дуйне —
 Æбозон!
 Цæмæннæ неке 'й
 Æносон?..

ХУАСГÆРДÆНТИ

Таги рæбун — игуæрдæн,
Зæрдæ имæ ирайуй!
Мæ фиди хæццæ кæрдæн,
Мæ фæсте уес изайуй.

Хиррист-хиррист — циргъ цæвæг!
Цъæбар-цъубур — дзæбæх цъеу!
Кæрдæги 'хсæн дæу æццæг
Мæ цæвæг кæнуй хæлеу.

Дæ астъонæ — фæсалбид,
Фондз айки си — таунæгæн.
Дæ гъигæйдзаг цъиб-цъибид
Зиндæр ку æй сау нæгæй.

Дæ хæдзарæ ци дзæбæх,
Ци тумбул æй, ци римæхст!
Ма си ниххæтæ, мæ бæх,
Ниуудзæнæ цар-имæхст...

Дзæгъаргарстæй фæууагътон
Цъеуи æфснайд астъонуат.
Æ базуртæ бацагъта,
Æрцæйкодта бози тахт...

НÆ ДÆ ССЕРДЗÆН

Нæ дæ 'ссердзæн!—
Нейафуй лæг æ фæндтæ.
Де 'нæзонгæ сорæт нимбарзта нæ горæт.
Сахъ игурдтæ балвасунцæ сæ рæнттæ,
Æй сæ азар дæ ех кастæй уорæд.

Нæ дæ 'ссердзæн,
Æгæр бæрзонд равналдтон,—
Мæ гъуди ма мæ зæрди
Изæд дæуæй саразтон:
Мæсуг 'ма галауан 'ма Ковæндонæ,
Дзиуарæ æма дин!

Ковун дæмæ, корун ди:
 Ма никкæлæ,
 Ма нигъзæлæ зæйи хузæн,
 Мæ рохс азгъунст,
 Еу бони мæ сæрбæл...

Нæ дæ 'ссердзæн!—
 Неййафуй лæг йæ фæндтæ...

* * *

Нимадтон æз,— æрмæст уарзти
 Бæрцæ зонун нæ гъæуй,
 Фал фур берæ хори касти
 Устур сугъдæ æрцæуй.

Цидæр нæмæ æрбагъузтæй,
 Ранæкодта фуд къурма.
 Нæ хилæ дæр уарзти хузæн
 Æнæбæрцæ æй нур ба...

* * *

Кæрæдзей неке уарзта мах бæрцæ,
 Мах хузæн неке адтæй лимæн.
 Фал тухдзард истухта уæд нæ хæццæ,
 Уарзт кодта бонæй-бонмæ нидæн.

Æппунфæстаг фæцан кæрæдземæ,
 Кæрæдзей нур хуæрæн фудæнæн,
 Мæ къах мæ нæбал хæссуй нæхемæ,
 Дзæгъæл гъæунг иссæй мæ хæтæн.

Нæбал бадуй нæ дзурд æгириддæр,
 Тæрсгæ-резгæй кæуй сувæллон.
 Ци гъæуй дæ, зæгъай, цидæриддæр,
 Уой мæ равги æз ба искæнон!..

Еунæг хатт ма, гъæйдæ, æрæллау уæн,
 Нæ бæдæлтти рист каст фæууинæн...
 Бафедауæн, мæ хор, бафедауæн,—
 Мах хузæн неке уодзæй лимæн...

* * *

Æрдзæ æнæзмæлгæй
 Медфун ку нигъгъос уа,
 Зæрдæ, цийни мæлгæй
 Зæйау тагъд ку скоса,

Инней цæсти рохсæй
 Реуи арт ку сцæфса,
 Дæубæл, цардæй бозæй,
 Хузæ ку нæ цæфса,

Уæд уарзт кæлгæ-уæлгæ 'й,—
 Даргæ 'й дони къосау.
 Тари, къæхтæ къуæргæй,
 «Курмæн» — мæйи росау.

Фал хатт сосæг усми
 Фæууй цидæр фенгаст,
 'Ма уарзт фуни хузи
 Ниууй цæф авгау — саст.

Уотид еу æмбалдæй
 Зæрдæ ку нæ тона,—
 Уæд уарзт бæгъæнбадæй
 Ледздзæй, ку фæббон уа...

* * *

Сойнæ тагъдæй хори билтæй,
 Ци рохс адтæй и дуйне!
 Уолæн калдæй донибилтæй,
 Ду — кæсалгæ — æ уæле.

Радæгæлста и цъæх денгиз
 Мæ рæбунмæ идзулгæй.
 Ку никкодта уоди нези
 Дæ табедзæ æ бунæй.

Ци фун адтæй, устур дес æй! —
 Кæмæй радæн уотæ хъал!
 Куд цурд рахнадта æзменсæй
 Дæ гури фæд зуст цæхъал.

Фæддæхаста рæсугъд уолæн,
 Æрбатар æй мæ дуйне.
 Æризадтæн гъазæн гъолæн
 Царди уолæни уæле...

* * *

Бурунцæ бæнттæ таругæй,
 Кæуй сæбæл мæ уод.
 Ругæ нæ байзадæй ругæй,
 Ниййарц æй дунги скъотт.

Тауæ еу минкъий фæцъцъæх æй,
 Фал далæ æмбуйуй.
 Уаруй еу мæйæ сæх-сæхæй,
 Балий къалеу суйуй.

Уайунцæ дæнттæ фæлорсæй,
 Гъæунгтæ — тухæхснад.
 Хуртæ сзиндтæнцæ кæдзосæй,
 Къанау къахуй фæснад.

Уæларв æ зини сау сасук
 Æнгæнттæ ниббаста,
 Сарай бунгъæдæй зæрбатуг
 Й 'астъонæ ниссаста.

Мардæй зæнхæбæл нæуæгуагъд
 Бæдæлттæ ниууагъта.
 Фæцæй райдайæни сæ тахт,
 Базуртæй хе хуаста.

Тундзуй уæлдæфмæ рæуæгæй
 И хъуæцæ æздухсгæй.
 Тъунсуй уарун уой нæуæгæй
 Тохонай æ ухстæй.

Хуфуй зæронд къæси нæ пец,
 Хуссуй æртæхæй зинг.
 Æндæдуар дзиназуй къамбец
 Е 'мбалмæ фур итинг...

ÆДЗÆРÆГ ТЕГЪÆ

Бони тухст зæрдæн — фудæлгъист,
 Сах уарун зæнхæн — ходгæ марг!
 Дунги ухст царæн — додгæ рист,
 Мæ фæдбæл мегъæ — сау æндарг.

Æдзæрæг тегъæ — гъæугæрон, —
 Ами мин мадæ нæбал ес.
 Уæлмæрдти ехæн — æгæнон,
 Мæ хурфи кæнун сау фæдес.

...Кæбæл ма бакъолæ кæнон?
 Дуйне ревад æй а риндзæй.
 Катайæн нæбал ес кæрон.
 Дæ циртдзæвæн мин цæгиндзæ 'й...

ЕПХИТЫ ТÆТÆРИ: 90 АЗЫ

ЕПХИТЫ ТӘТӘРИ — ӘГЪУЫЗАРТЫ ГЕОР

Әгъуызарты Георы ном хистәр фалтары адамән зындгонд у, уымән әмә йә цард, йә куыст, йә архайд, бирәтәм кәцәй зынд, ахәм рәтты арвыста. Зәгъынән әгъгәд у әрмәстдәр ахәм цау: Геор иу фондз әмә ссәдз азы бәрц фәкуыста газет «Рәстдзинад»-ы. Куыннә йә хъуамә зыдтаиккой йә рәстәджы адам, кәд ләгәй-ләгмә нә, уәд та йә фыстытәм гәсгә. Фысгә та уал азмә чысыл кәй нә ныккодтаид, ууыл дзурын дәр нә хъәуы. Фыста канд уацхъуыдтә, очерктә әмә фельетонтә нә, фәлә рецензитә әмә радзырдтә дәр. Фыста ирон әмә уырыссаг әвзәгтыл. Йә фыстытә цыдысты канд Ирыстоны газеттә әмә журналты нә, фәлә центрон мыхуыры дәр.

Геормә уыдис литературон уацмыстә фәлдисыны курдиат дәр. Мыхуыры йын рацыд радзырдты дыууә әмбырдгонды: «Хораны фәстаг балц» әмә «Фәскъәвда — хур бон». Әгъуызары-фырт ирон әвзагмә ратәлмац кодта Валентин Каверины роман «Дыууә капитаны», Максим Горькийы радзырдты әмбырдгонд «Америчы», Антон Чеховы радзырд «Әрхәндәг» әмә уырыссаг фысджыты әндәр уацмыстә.

Цыфәнды хорз уавәртә кәмән вәй-йы, уымән дәр царды зынтәй бирәты

иуварсты ацауын на бантысы. Анзон фандагта на балавар кодта хъысмат Агъуызары-фыртан дар. Уавга ма йын йахима байхъусам. Мане куыд загъы, къухфыстай иунаг фарс (уйй дар аххастай на) йеддаме чи на бацахста, уыцы автобиографийы: «Райгуырдатан 1909 азы Алагыры рæстæмбисцæрæг зæхкусæджи хæдзары. Уым каст фæдæн фондзкъласон хъæууон скъола. 1926 азы ацъдтæн Ростовæ æмæ алыхуызон промышленнон куыстуатты фæкуыстон (Ростовы завод «Сельмаш» æмæ телефонты станцайы арæзтæдты, консервганан заводы) 1928 азмæ.

1931 азы каст фæдæн Назукины номыл Севастополы наутааразæн кусджыты факультет. Уыцы аз ахуыр кæнынмæ бацъдтæн Мæскуыйы Г. В. Плехановы номыл институты инженерон-экономикон факультетмæ. 1933 азы нахима каникулты ссыдтæн æмæ мæм уыцы рæстæг фæсидтысты Сырх Афсады рæнхъытам... Афсадай сыздахыны фæстæ мæ 1935 азы кæрон савæрдтой Алагыры-Æрыдоны райаххæсткомы бæрнон секретарай.

1937 азы февралы мæй кусын райдыдтон газет «Рæстдзинад»-ы редакцийы æмæ дзы фæкуыстон 1956 азы июлы кæронмæ алы бынатты (корректор, культурæ æмæ аивады, хъæууон хæдзарады, промышленнон-транспорты хайæдты сæргълаууæг, бæрнон секретарь æ. а. д.) Мæ куыстай ацъдтæн мæхи фæндонмæ гæсгæ. 1957 азы декабрьмæ кодтон литературон куыст. Уыцы азы кæрон мæ савæрдтой Рахизфарсы районы газет «Ленинон тырыса»-йы бæрнон секретарай.

1958 азы февралы райдайæны нысангонд æрцъдтæн Орджоникидзеы районы газет «Ленинон тырыса»-йы редакторай æмæ абоны онг кусын уыцы бынаты».

Афтæ фыста Геор 1958 азы 25 июны. Цас ма бакуыста, уый на зонин, фæлæ 60-æм азты Агъуызары-фырт ногæй кусын райдыдта «Рæстдзинад»-ы Геор фæстагмæ кæм куыста, уырдыгæй райдыдта мæнæн та мæ фæллоядон фæндаг. Æз 60-æм азты тæккæ райдайæны — бæлвырддæр загъгæйæ та августы мæй — æрбацъдтæн «Рæстдзинад»-мæ æмæ дзы бакуыстон дыууадæс азы бæрц. Кæд ма исты хъуыды зонин, уæд Геор мæнæй фæстæдæр æрбацъд. Æмæ йæ базыдтон хæрзæгъдау, уæздан, хæларзæрдæ, цæстуарзон æмæ æнæмаст адæймагæй. Хъæр ныхас дзы никуы фехъуыстон, йæ мидбылты бахудгæ йеддаме йæ тызмагæй никуы фæдтон. Куыд-иу сбæдт, афтæ-иу суанг изæрма йæ куысты уæлхъусай нал сыстад, кæд-иу сыстад, уæд та æрмæстдæр тамако адымынмæ.

Куы загъын, йæхицай уæздандæр хистæр зын ссарæн уыд. Уæвгæ йыл уыйас бирæ дæр нæ цыд — æртисæдз азы дæр нæ фæцард, иумæ куы куыстам, уæд та ноджыдæр кæстæр уыд — фæлæ магнмæ зæронд каст. Æмæ æцаггæй дæр, йæ карæй бирæ дæрдджындæр зынд. Æвæцæггæн, цы бирæ зынтæ бавзæрста, уыдон ыл æртæфстыты æмæ афонæй раздæр 1966 азы 57-аздыгæй йæ цардæй ахицæн.

«Дыууæ капитан»-ы, скъолайы ма ахуыр кодтон, афтæмæй бакастæн Георы тæлмацай. Радзырдтæ кæй фыста, чингуытæ йын кæй рацыд, уыдæттæ дæр мын сусæг нæ уыдысты, фæлæ Ирыстоны бирæ сфæлдыстадон кусджытимæ канд зонгæ нæ, фæлæ хæларæй кæй цард, уыцы бæлвырддзинæдтæ та йæ хистæр чызг Таняйы фæрцы базыдтон. Цæвиттон, Таниямæ цалдæр азы кусæм иу агъуысты. Уый æртыккаг уæладзыджы, æз — цыппæрæмы Георы чызг у, уый куы базыдтон, уæд ын йæ фыды хабæрттæ фæкодтон æмæ уæдæй фæстæмæ уæлдай тынгдæр балымæн стæм. Куы амбæлæм, уæд нæм йæ фыды кой кæд нæ рауайы, ахæм бон бирæ не скæны. Иуахæмы та нæ ныхас Геормæ 'рхæццæ. Тания мын афтæ, мæ фыды гæххæттытимæ, дам, ис бирæ писмотæ. Куыд базыдтон, афтæмæй Геор хæларæй цард зындгонд ахуыргæндтæ, профессортæ Цуциты Барис æмæ Тотойты Михал, фысджытæ Дзаттиаты Тотырбег æмæ Цæгæраты Максим, журналисттæ Челæхсаты Аслæнджери æмæ Хъайтыхъты Михал, наукон кусджытæ Гуытъяты Хъазыбег æмæ Мамияты Надинкæ, зындгонд нывгæнæг Тугъанты Махарбеджы фырт Энвер æмæ бирæ æндæртимæ. Гъе æмæ, дам, уыцы адæмæй бирæтæ — стæй канд уыдон нæ — писмотæ фыстой мæ фыдмæ.

Куыннаæ бацин кодтаин Танияйæ ахæм ныхæстæ фехъусгæйæ. Ноджы ма мын сæ æрбахæссинай зæрдæ куы бавæрдта, уæд мæ цымыдисдзинад ноджы фæфылдæр...

Зонгæ кæнын зæронд писмотимæ æмæ мын сног сты кæддæры цаутæ. Мæ цæстытыл ауадысты, кæй зыдтон æмæ кæй нæ зыдтон, уыдон сурæттæ. Писмотæ, къамтæ, хуынды гæххæттытæ. Растæджы фæд кæуыл баззад, фæлæ кæддæры хабæрттæ фæбынаы кæнын чи нæ бауагъта, ахæм æвдисæндартæ. Геормæ, уæлдæр ранымад адæмæй фæстæмæ, фыстæджытæ æмæ æндæр гæххæттытæ фыссынц Брыгъиаты Созырьхъо æмæ Дзугаты Георги, Бекъойты Елиоз æмæ Дарчиты Дауыт, Царахаты Софья æмæ Хуытъянаты Дæдæгкæ, Гæлуаты Аким æмæ иннæтæ. Æппæты арахдæр та йæм фыста Епхиты Тæтæри. Сæ фылдæр, зындгонд

Галиуырдыгæй рахизырдæм: Нигер, Тæтæри æмæ йæ фыццаг бинойнаг Дзанаиты Ираидæ (цардхъуагæй фæзиан).

фыссæг нæфæразгæ куы уыд, уыцы азты. Писмотæй куыд зыны, афтæмæй Тæтæри æмæ Геор тынг хæларæй цардысты. Кæрæдзиуыл æууæндыдысты, иу дзы иннæмæй ницы сусæг кодта, бахъуаджы сахат-иу кæрæдзийы уæлхъус æрбалæууыдысты.

Тæтæри йæ царды фæстаг азты кæд низæфхæрд уыд æмæ йæ дохтыртæ кусын нæ уагътой, уæддæр фыссынъыл стырзæрдæ нæ кодта, йæ хъуыдытæ иууылдæр уыдысты сфæлдыстадимæ баст. Уый, зæгъæн ис, æмæ бæрæг у йæ алы писмойæ дæр. Уыцы азты Æгъуызары-фырт мæ нымадмæ гæсгæ хъуамæ куыстайд «Рæстдзинад»-ы культурæ æмæ аивады хайады сæргълаууагæй. Тæтæри Георы хъуыдыйæн аргъ кодта æмæ йыл йæ уацмыстæ дæр уымæн æууæндыди, суанг ма йын лæвардта ивддзинадтæ сæм бахæссынны бар дæр.

Æз равзæрстон, Тæтæри Æгъуызарты Геормæ цы писмотæ æмæ курдиæттæ фервыста, уыдон, ратæлмац сæ кодтон ирон æвзагмæ, иронау фыстытæн та, цæмæй сæ кæсæг зона, уый тыххæй, сæ быны бахахх кодтон, ныффыстон сын фиппаинæгтæ æмæ сæ хæссын адæмы рагъмæ. Афтæ мæм кæсы, аивадон литературæ чи уарзы, ирон дзырд йæ зæрдæмæ хæстæг кæмæн у, уыдон сæ æхсызгонæн бакаæсдзысты.

ДЗАСОХТЫ Музафер

Геор!

Уыцы уац фæдæн æмæ йæ дæумæ арвыстон. Цы дзы рауад, уый нæ зонын, фæлæ дæ уый кураг дæн, рамыхуыр æй кæн æмæ мæм æй равдис. Кæй зæгъын æй хъæуы, раздæр æм дæ фиппаинæгтæ бахæсс.

Инна хъуыддаг: «Мыхуыры бон» æрбахæццæ кæны æмæ кæд уыцы æдылыбынтæн («Социалистическая Осетия»-йы кусджытæй зæгъын) сæ сæры магъз ис, уæд сын цымыдисаг уайд Коцойты Арсены тыххæй уац ахæм сæргондимæ ныммыхуыр кæнын «1912 азы г. «Правда»-йы чи куыста, уыцы ирон фыссæг».

Кæд уыдон æдылыбынтæ сты, уæд уымæй «Рæстдзинад» цæуыннæ фæпайда кæны æмæ йæ цæуыннæ рауадзы «Мыхуыры бон»-мæ (5 май)? Уыцы рæстæг «Правда»-йы чи куыста, ахæм адæм бирæ нал баззад æмæ йыл газеткæсджытæ ахсызгонæй сæмбæликкой. Кæд сæ йæ ныммыхуыр кæнын нæ фæнды, уæд уац райс.

Цæй уал — Тæтæри.

Салам, Геор!

Дзæбæх æрхæццæ дæн. Кæй зæгъын æй хъæуы, электрчкамæ (Минводæй Кисловодскмæ цы поезд цæуы, уымæ) мæ бирæ æнхъæлмæ кæсын кæй бахъуыд, уымæй иуцасдæр бафæлмæцыдтæн. Фæлæ ницы кæны. Куы 'рхæццæ дæн, уæд мæ фæллад суагътон. Мæхи дзæбæх кæнын райдыдтон. Мæ ахсæны хъуыддаг æвзæр у. Цыдæртæ мæм арынц. Рынчындонмæ та куы бахауон, уымæй тæрсын. Нарзаны ваннатæ кæнын. Хорз мын сты. Къæвдатæ уарыд, фæлæ ныр фæрæстæг кодта. Нæхиуæттæй дзы ничи ис. Хорз санатори у. Æз ма дзы 1949 азы уыдтæн.

Цы ис ногæй?

Гибыл¹ куыд у?

Се 'ппæтæн дæр салæмттæ ратт.

Фысс.

Тæтæри.

Мæ адрес: Кисловодск, санатори «Нарзан», 327 палатæ.

Агъуызарты Георг.

Салам, Геор!

Кисловодскмæ кæй не 'рцыдтæ, уый хъыгаг хабар у. Тынг хорз уыдаид, æвæдза. Æцæгæй дæр рынчын чи у, уыдонæн Кисловодскы зымагон сæрдæй хуыздæр кæй у, уый бамбар. Сæрдыгон дзы азмæлæн нал ваййы æмæ адаймаг стыхсы. Сæрдыгон ардæм фылдæр адæм æрцауынц сæ фæллад уадзын æмæ родтæм цауынмæ, сæхи дзæбæх кæнынмæ нæ, фæлæ. Ессентукийы махи хуыздæр æнкъардтон, фæлæ мæ зæрдæйæн æвзæр уыди: арæхиу мæ хъыгдардта. Ессентукийы мæ дзæбæх кодтой цъыфæй æмæ куыд дзурынц, афтæмæй мын уый аххос уыди. Ныртæккæ махи хорз не 'нкъарын (æвæццæгæн, иу 15-æм февралæй фæстæмæ), дæн сæрмагонд уавæры, горæтмæ искуы-иу хатт йеддæмæ нæ рацауын.

Куыд дзурынц (дохтыртæ), афтæмæй иуцалдæр Нарзаны ваннаейы куы скæнон, уæд мæ ницыуал рисдзæн. Нæ зонын, фæлæ сыл нырма æууæндын.

Дæумæ ногæй цы ис? Бинонтæ куыд сты? Цы ног хабæрттæ ис Ирыстоны, бæлвырддæр зæгъгæйæ — Дзæуджыхъæуы?

Куыд цæрынц лæппутæ? Дауыт йæ сæрма нæ хæссы дзуапп раттын æви? Уый йын цы 'гъдау у, писмо райс æмæ йын дзуапп ма ратт? Æви бынтондæр слодыр и? Ды цы уацы тыххæй фыссыс, уый тыххæй æз фыстон Давидмæ. Фарста мæ мæ цæстæнгасæй.

Ды куыд зæгъыс, афтæ сæ гуымирыдзинад æвдисынц алы хуызы — мыхуыр сæ къухы ис æмæ... Тагъд нал уыздæн сæ къухы — нæ сыл фидауы.

Мæнæ сын мæ дзуапп:

Х-йы фырт Г...и,

Йе 'фсæр та нын феуæгъд и!

Поэзи йæм нæ фæхъæрттæй...

Нал фæразæм йæ бæртт-бæрттæй!

Æппæлы дзы П.Г.....

Йæхимæ дзы къаддæр нæй.

Уæддæр амæ «позæ» ис,

Фæлæ зæрдæ у фынай!

Æз æнхъæл дæн æмæ сын сæ рриссаг бынæттæм бавнæлдтон!

Цæй уый тыххæй æгъгъæд у.

Дзеппæ² цы фæци? Ацыд æви? Уый дæр ардæм рацауинаг уыд, фæлæ нæ фæзынд. Цæй уал уæдæ!

Фысс писмотæ.
Салæмтæ не 'мбæлтæн.
Тæтæри
27/II-52

Байриай, Геор!

Æнхъæлдæн, æмæ уыл зивæг пъæззыйау ныббадти. Фыссын уæм писмотæ, фæлæ дзуапп нæ дæттут. Ау, афтæ тынг æнæвдæлон стут?

Цы хабæртæ ис? Цы митæ кæнут? Куыд у уе 'нæниздзинад? Гибыл æппын куынауал зыны. Мысты хуынчъы ныххауд?

Æрвитын дæм радзырд «Рæстдзинад»-æн. Барæстытæ йæ кæн.

Мæ адрес: Кисловодск, санатори «Нарзан».
Салæмтæ ратт лæппутæн, стæй Райæйæн³.

Тæтæри

28/II-52 аз

Зынаргъ Геор!

Абон дын дæ писмо райстон. Бузныг. Бузныг ма дын зæгъын дæ абоны писмо æмæ газеты тыххæй дæр. Уыцы газет (уац лыггондæй) ма уыцы бон Туаты Любæйæ⁴ дæр райстон. Райстон ма фельетон «Мах дуджы» кусджытыл æмæ писмо Гибылæй.

О, хæдагай, Гибылы тыххæй: дыккаг бон мын лæмбынæг писмо ныффыссынæй зæрдæ æвæрдта, фæлæ никуы æмæ ницы. Посты кусджытæ йæ, зæгъын, кæд, мыййаг, æндæр адресыл аластой.

Ацы бонты карантини уыдтæн. Дохтыртæ мæм иудадыгдæр сæ цæст дардтой. Нызтон хостæ. Мæ ахсæн та мæ хыгдардта æмæ æртæ боны мæхи дзæбæх кодтон. Кæд бынтон дзæбæх нæма дæн, уæддæр мæхи хуыздæр æнкъарын.

Нæфæразгæ кæй дæ, уый мын хыг у. Тынг бафæлладтæ æмæ дæ баулæфын хъæуы, кæннод дæ чемы нæ уыдзынæ. Отпуск куы райсай, уæд æй æнæмæнг дæ фæллад суадзыныл бахардз кæн. Искуыдæм дæ ацæуын хъæуы. Горæтæй иу 5 — 6 километры дарддæр уæддæр, кæннод хæдзары фæллад уадзын æмæ хи дзæбæх кæнынан фадæттæ нæй.

Мæ рæстæг куыд æрвитын æмæ цытæ кусын, уымæй мæ

фæрсыс æмæ дын зæгъын: мæ рæстæг æрвитын бæлвырд уагæвæрдмæ гæсгæ. Дохтырты сæнттæ æххæст кæныныл архайын. Ацы хатт сæ алы ныхасмæ дæр хъусынвæнд скодтон. Гæнæн æмæ амалæй сæ коммæ кæсыныл архайын. Мæ мадæй дын сомы кæнын, тагъд дыууæ майы сæххæст уыздæн, æз мæ дзыхмæ иу æртах дæр нозты мыггагæй кæй ницыма систон, уый тыххæй. Стæй йæ мæ зæрдæ агургæ дæр нæ кæны. Куыд бамбарстон, афтæмай алцыдæр лæгæн йæ алыфарсы уавæртæй аразгæ у. Тамакойы тыххæй куы дзурæм, уæд, куыд зонныс, афтæмай, дыууæ азы рацыд, куы йæ ныууагътон, уæдæй нырмæ. Æртыккаг хорздинадæй дæр махиуыл ауæрдыныл архайын.

Уый дын мæ цардыуаг. Фæрсыс мæ, фыссын цæмæн райдыдтон, зæгъгæ. Ацы хъуыддаджы æвзæр зондыл хæст дæн. Фæфыссын, куы фæхъæуы æмæ уавæртæ куы вæййы, уæд нæ, фæлæ, фыссæн куы нæ вæййы, фæлæ мæ фыссын куы фæфанды, уæд. Уымæ гæсгæ махи бауромын мæ бон нал баци æмæ цыдæртæ ныххылы-мылы кодтон.

«Рæстдинад»-ы уац хорз фыст у. Йæ автор, бирæ чи зоны, ахæм адæймаг мæм фæкаст. Йæ ныхасы уагыл зыны, литературæ бирæ кæй уарзы, йæ лыстæг фæзилæнтимæ зонгæ кæй у, теорийæ та - цæттæ. Иумæйаг хатдзæгтæ дзы фылдæр скæнын хъуыд. Хатдзæгтæ дзы уæвгæ ис, фæлæ сæ фæхъæддыхдæр, фæбæлвырддæр кæнын хъуыд. Уацы райдайæны иу абзацы социалистон реализмæн раст аргъгонд нæ цæуы.

Æмткæй райстæйæ хорз уац у, фæлтæрдджын къухæй фыст, раст аргъ кæны уавæрæн. «Рæстдинад»-ы фæстаг азты цы мыхуыргонд æрцыд, уыдонæн сæ хуыздæртæй иу.

Фельетон дæр цыргъ фыст у. Æппæты сæйрагдæр фарстатæм æргом здæхт æрцыд. Уый дын мæ хъуыдытæ ацы уацы тыххæй. Куы ссæуон, уæд уыцы фарстатæм æргом аздахын хъæудзæн. Дзæнгæдацæгъдджытæн бамбарын кæнын хъæуы, цæмæй дуджы комулæфт æмбарой, уый тыххæй сæ сæхиуыл иудадзыг кусын кæй хъæуы. Æрмæст схъæлдардæй хъуыддæгтæ аразæн нæй. Ацы хабæрттæн кæй ницы æмбарынц, уый ма ноджыдæр иу хатт рабарæг. Хорз у, се 'цæг цæстгом кæй равдыстой æмæ кæй ницы сты, уый адæм кæй базыдтой. Фæрсыс мæ, кæд ссæудзынæн, уымæй. Кæд хъуыддæгтæ зæрдæйы фæноныл ацæуой, уæд Дзæуджыхъæуы уыздынæн 15 мартыйы. Фæлæ мæм писмойы цы хабæртты тыххæй фыссыс, уыдон бæлвырд-

дзинадтæ куы фехъусын кæнис, уæд ницы бахъыгдарид. Радзырд «Цин» тынгдæр у скъуыддзадзы хуызæн, фæлæ йæ кæд ды Дзеппæмæ радтай, уæддæр ницы кæны. Æз æй уымæн нæ радтон, æмæ ма мæ уæд дыууæ ныхасы зæгъын хъуыдаид, æрдз æмæ цард куыд æнкъары, уый тыххæй. Кæд уый цыбырæй загъд æрцыд, уæд — хорз, мæнмæ гæстæ чыныгкæсæгæн бабæздзæн. Дзеппæ диссертаци кæй бахъахъхъæдта, уый мын æхсызгон у. Арфæ ракæнынмæ йын хъавыдтæн, фæлæ йын йæ адрес нæхимæ ферох кодтон.

Салæмтгæ нæхиуæттæн. Гибыл цы кусы?

Фысс.

Татæри.

6/III-52.

Геор!

Нал дæ федтон. Æрбацæуинаг ма бæргæ уыдыстут Дзеппæимæ, фæлæ...

Дзеппæ, æвæццæгæн, ацыди.

Мæнæн тынг зын уыдис куысты æмæ рацыдтæн.

Цы хабар ис ногæй?

Æрвитын дæм ацы радзырд æмæ йæм æркæстытæ кæн. Барæвдзытæ йæ кæн газетæн, кæд аккаг у, уæд.

Рамыхуыр æй кæн 2 экз.

Ссардтай машинисткæ?

Цай уал уæдæ — Татæри.

29/VII-53 аз.

Фæзын ацырдæм.

Геор!

Кæд дæм фæстаг пленум æмæ хъæууон хæдзарады кусджыты æмбырды (ацы азы) материалтæ кæм мыхуыргонд сты, уыцы газеттæ ис, уæд мын сæ авæр, нæ дын сæ фесафдзынæн.

Æрвитын дын дæ газеттæ. Бузныг.

Татæри.

Тотойты Михал æмæ Тæтæри.

Тәтәри әмә йә дыккаг бинойнаг Цыбырты Аллә.

Салам, Геор!

Цы ис ног хабарæй? Куыд у сывæллон? Знон дæм дыууæ хатты дзырдтон телефонæй æмæ уæ уым ничи разынди. Дыууæ хатты дæр уыдаид иу 3 сахатыл.

Асæхæй⁷ писмо райстон æмæ агурæ радзырдтæ æмæ, абон куыд загътон, афтæ бакæнын хъæуы - раттын сæ хъæуы уырдаем.

Кæд фыццаг кæй арвыстон, уымæ уæхи зæрдæ дæр æхсайы, уæд æй ныммыхуыр кæнут газеты чысыл фæцыбыргондæй - уый ницы кæны.

Скæ сын ахæм иумæйаг сæргонд: «Æртæ радзырды». 1. ахæм... 2. ахæм... 3. ахæм...

Кæд иннæ дыууæ радзырды мыхуыргонд наема сты, уæд сæ Асæхмæ ратт æмæ йын зæгъ, цæмæй сæ 2-гай экземпляртæ ныммыхуыр кæна, иутæ дзы æмбырдгондмæ куыд бацæуой, афтæ.

Бирæ ма хъæуы машинисткæты? Цæй уал!

Салæмттæ æмбалттæн Михалæн⁶, Иссæйæн⁷, Георæн⁸ иумæ.

Тæтæри.

8/VIII-53.

1953 азы 13 август

Геор!

Фарн дæм бадзурæд æмæ амондджын уæд дæ ногзад кæф-хъуындар! Хорз уыдаид, лæппу куы уыдаид, уæд. Чызг ис, фæлæ уый дæр хорз у. Цæринаг гуырæ æй Хуыцау фæкæнæд, æртæ-цыппар лæппуы хистæр куыд фæуа (æниу се 'гас дæр фыдæ-бойнаг сты, фæлæ).

Рая йæхæдæг куыд у?

Райстон аст радзырды - иннæтæ наема. Цыппар та дзы Ленæмæ¹⁰ ис æмæ уый дæр ницыма ныммыхуыр кодта. Куыд у фыццаг радзырды хъысмæт («Æмбал Рæмудзовы...»¹¹)? Кæд ра-цæудзæн? Асæх мæм фыссы договоры тыххæй.

Ацы писмо рауадзут, уадз æмæ сæ фæндон зæгъой, кæннод алырдæм кæдмæ хæцдыстæм?

Кæд æрбауайдзынæ? Гибыл та куыд у?

Дзибис¹² æхца дары æмæ абон-райсом кæны.

Цæй уал уæдæ. Уыцы чызгæн йæ мызд ратт - Аллæмæ¹³ рад-тон æхца.

1953 азы 18 август

Байриай, Джиор!

Райстон дын дæ писмо. Хъыг мын у, лæмæгъ кæй дæ, уый. Куыд у сывæллон? Рая? Ссыди æви нæма?

Знон мæм Тембол¹⁴ æмæ Давид Туаты уыдысты. Диссаджы хабæрттæ фæкодтой сæ фысджытæй. «Рæмудзовы» мæм цæуыннæ æрæрвыстай? Рарвит мæм йæ оригинал. Самал æй кæн кæнæ та йæ кæд машинкæйыл рамышуыр кодтат, уæд уыдонæй иу экземпляр. Рæхджы рацæудзæн æви?

Цæуыннæ æрбауайыс? Цæстысыджы хуызæн дæр ис - æппæлынц дзы.

Цæй уал уæдæ!

Æрбауайут. Дзибис æмæ Сослан¹⁵ дæр æрбауаинаг куы уыдысты. «Рæмудзовы» æнæмæнг рарвит.

Татæри.

1953 азы 27 август

Салам дæ уæд, Джиор!

Куыд сты хъуыддæгтæ? Дæ бинонты æнæниздзинад куыд у? Куыд у Рая? Афтæ дæргъвæтин рæстæг рынчын цæмæн у? Цæуыннæ 'рцыдтæ? Дакиима¹⁶ æрцæуинаг куы уыдыстут. Уыцы радзырды хабар куыд у? Кæм ныффæстиат? Абон мын иннæ радзырдтæ дæр æрбахæссинаг сты æмæ уæд æмбырдгонд сцæттæ уызæн æмæ йæ рауагъдадмæ арвитдзынæн.

«Молодой коммунист»-ы редактор Цогойы-фырты-ма бафæрс, кæддæра мын скъоладзауты цардыл цы чысыл повесть ныффыстон, уый мышуыр кæндзæни, кæй зæгъын æй хъæуы, хайгай, цалдæр номыры. Мæнмæ гæстæ, повесть зæрдиагæй бакæсдысты. Бафæрс ма йæ, йæ ныммышуыр кæнынæн цы гæнæнтæ ис, уымæй.

Гуымырытæ ссыдысты æви нæма? Дзурын дæр сæм нæ хъæуы - иу гæххæтты гæбаз нæ ныффыстой.

Цæй уал уæдæ!

Кæд цæуыс отпусчы? Гибыл куыд у? Салæмтæ Михалæн, Иссайæн æмæ иннæтæн. «Литгазеты 22-æм августы номыры «Против перестраховки в литературной критике» («Литературон критикайы хихъахъхъæныны тыххæй»), зæгъгæ, ахæм

раздырды уац нæ кастæ? Мæ романы цы цаутыл фыссын, уыдонны халдих. Белорусаг фыссæджы хъысмæты хуызæн уый хъысмæт дæр рауад. Куыд рабарæг, афтæмай уыдонмæ дæр ис фыдызыкъуыр æмæ, фæстæмæ фæкæсфæкæсгæнджытæ, фыссæджы ныхмæ цæлхдуртæ чи æвæры, ахæмтæ.

Бакæс-ма йæ!

1953 азы 22 сентябрь

Дæ бон хорз, Джиор!

Цы хабæрттæ ис? Куыд сты дæ сывæллæттæ? Рая æрбацыди? Æнхъæлмæ дæм фæкастæн, фæлæ нæ фæзындтæ. Æрвитын дæм повесть æмæ йæ равдис Цогойы-фыртмæ («Æрыгон коммунист»). Кæй загъын æй хъæуы, уыцы газетæн æгæр стыр уызæн, фæлæ сæм æй равдис уæддæр. Чи зоны, æмæ сæ скъуыддзæгтæй бахъæуа. Иудзырдæй уал æй ратт æмæ мын æртæ боны фæстæ сæ фæндон куыд фехъусын кæной, афтæ бакæн. Кæд сæ иууылдæр хъæуа, уæд тæлмацгæнæг ссардыстæм, кæд скъуыддзæгтæ, уæд уыдон тæлмацгæнæг сæхæдæг ссардысты.

Цæй уал уæдæ.

Нæмгуытæ мын бæргæ загътай. Гуымырытæ цы ми кæнынд? Салæмттæ лæппутæн.

Тæтæри

Байриай!

Куыд сты хабæрттæ? Æппын куыд никуы æрбауайыс? Æз ныртæккæ нæфæразгæ дæн. Ауайынмæ хъавыдтæн, фæлæ мæ бон не сси.

Уыцы скъуыддзадзы хабар куыд у, кæм та йыл схæцын кодтой хъуына, уæд тагъд-тагъд куы кодтой. Æз ма иуцалдæр боны фæуыдзынæн ам, цалынмæ фæрæвдз уон, уæдмæ.

Цæй уал уæдæ!

Æнæниз у. Салæмттæ æмбæлттæн.

Тæтæри.

P.S. Саламты Алиханмæ-ма бауай («Æрыгон коммунист»-ы редакци) æмæ йæ бафæрс мæ радзырдтæй.

19/VI-55 аз.

Ф И П П А И Н Æ Г Т Æ:

1. Дарчиты Дауыт, поэт.
2. Хестанты Павел, историон наукæты кандидат.
3. Георы бинойнаг.
4. Драматург Туаты Дауыты бинойнаг.
5. Токаты Асæх, фыссæг.
6. Тотойты Михал, ахуыргонд.
7. Æвæццæгæн, Саукуйты Иссæ. Уыцы рæстæг уый куыста газет «Рæстдзинад»-ы редакцийы.
8. Цогойты Геор, газет «Молодой коммунист»-ы редактор.
9. Ацы цыппар писмойы фыст сты «Цæгат Ирыстоны АССР-йы Сæйраг Советы депутат»-ы бланкыл. Æвæццæгæн, Тэтæри депутат куы уыд, уæд.
10. Туаты — Хетæгкаты Ленæ, Фысджыты цæдисы уæды машинисткæ.
11. «Æмбал Рæмудзовы «базон-базонтæ», Тэтæрийы радзырд.
12. Гагкайты Дзибис. Журналист, куыста бæрнон бынæтты. Уыди Литойы хицау, чингуыты рауагъдады директор, тæлмацгæнæг газет «Рæстдзинад»-ы. Тэтæри у Дзибисы фыдыхойы лæппу.
13. Тэтæрийы бинойнаг.
14. Балаты Тембол, поэт.
15. Чи у, уый Тэтæрийы бинойнаг Аллæ нал хъуыды кæны.
16. Кучиты Евдоким, партион кусæг.

БАДОАТЫ ХЪАЗЫБЕК: 100 АЗЫ

ПАРТИЗАНЫ МАД

(Радзырд æцæг цауæй)

I

Кæрты цъиуызмæлæг нæй. Хæдзары иунагæй бады æртиссæдзаздзыд зæронд ус Дзыгыто. Бады æмæ дзабыртыл уæфстæ хуыйы. Рæстагæй-рæстагмæ ус йæ куыст фæуадзы, къæхты бынай ныуулафы, кæддæр, цæхæрау чи æрттыфта, уыцы цæстытæй æнтъыснаг каст скæны уелæмæ, цæуылдæр аджих ваййы..

Цы каны ацы зæронд ус? Цæмæн у иунæг, кæм сты йæ фырттæ, цæуыл джихтæ каны? Цæмæн згъалы йæ цæссыг?

Ницы амонд фæци Дзыгытойы. Фырттæ схъомыл кодта, фæлæ йын йæ зæронды бон æнцой цард нæ фенын кодтой.

Æдзух — мæт, сагъæс, фæдис. Ехх, кæд уыздæн кæрон ацы цардæн! Кæдмæ фæразæн и сырды цардæй царгæйæ — æххормаг æмæ æнæхуыссæгæй, æнæ æмпъызтæй?

Ныр æртыккаг мæй, цуанон куыйтау, урсгвардионтæ зылынц Дзыгытойы фырт Аццылойы фæдыл... «Нæ-æ, хаугæ та кæндæн фыдбылызы, æгæр стырзæрдæ у», — гъе, уыцы хъуыдытæ йын йæ зæрдæ хуынчъытæ кодтой елхотаг зæронд ус Сæлбиты Дзыгытойæн.

Раджы уыдис уый, 1905 азы. Уæд йæ хистæр фырт Ханджери Бакуйæ сæхима

арбацыди сусæгæй, уымæй дæр цафæй. Дохтыртæм нæ цыди, фæлæ сæ хæдзары æмбæхстæй дзæбæх кодта йæ хъæдгом.

— Æнхъæлдæн, ма лæппу, кайдæр мулкмæ мын бабæллыдтæ, — катыйы бацыд мад. — Цæмæн æмбæххыс дæ цаф, кæд дыл давгæйæ нæ сæмбæлд кайдæр нæмыг, уæд?

Дзыгыто хорз зыдта, йæ лæппу даваг кæй нæ уыди, уый. Æмæ йæ уайтагъд бауырныдтой йæ фырты ныхæстæ, давды тыххæй цаф нæ фæдæн, зæгъгæ. Уый знон мыййаг нæ уыди. Фæлæ уæдæй нырмæ магуыр ус дæр хицауттæн у сæ цæстысындз: æдзух æнæууæнк каст, ракъах-бакъах, куы та — джигул... Суанг йæ мой куы амард, уæд ын уый дæр æгъдауыл бавæрын нæ бауагътой: мард йæ бынатыл нæма сæмбæлд, афтæ хъæуыхицау стражниктимæ джигулмæ æрбацыд Дзыгытойы хæдзармæ. Уыдон æнхъæл уыдысты, сæ фырт Ханджери йæ фыды мардмæ æнæ 'рбацаугæ нæ фæуыздæн, æмæ йыл уым æрхæцдзыстæм, зæгъгæ. Уый 1910 азы уыди. Уæдæй нырмæ рацыдис ноджыдæр дæс азы. Æмæ мæнæ урсытæ Елхоты зæххыл цы бон æрлæууыдысты, уæдæй фæстæмæ Ханджери — Дзыгытойы хистæр фырт — цыдæр фæци. Дзыртой, Уæрæсемæ, дам, алыгъд æмæ уым цавæрдæр заводы кусы. Уый йæхи хъахъхъанынмæ дæсныдæр у. Фæлæ Аццыло та цы уыздæни? Уый æдзухдæр йæхæдæг фæцæуы артдзæстмæ. Хæрзæрæджы райхъуысти, Деникины æфсæдтæ йæ æрцахстой Бесланыхъæуы, зæгъгæ.

Мадæн йæ цæсты бынтæ нæма схус сты, афтæ райхъуысти ног хабар: «Аццыло та ахæстонæй алыгъди».

Æмæ мæнæ бады Дзыгыто. Хъуыды кæны йæ фыртты, йæхи хъысмæтыл. Æваст фестад æмæ йæ хъæбысæй зæхмæ æрхауд æрдæгхуыд дзабыр. Рудзынгмæ бацыд æмæ æдзынæг ныккасти хъæдырдæм, цыма уым йæ фырты фæдтаид, уый хуызæн. «Нæ, сæрæн мын у Аццыло, хорз та куы алыгъди сæ къухæй!» — загъта ус йæхинымæр æмæ æрбадти. Куыд рауад, уый йæхæдæг дæр нæ базыдта, афтæмæй зæронд ус йæхицæн базарыд, хъырнагау:

*Абырæг магуыр у, лæппутæ,
Сау хъæд йæ бадæн кæмæн у...*

Ацы зарæг диссаджы рæсугъд уыди, чызджытæ-иу æй куы зарыдысты фæндыры цагъдимæ, уæд. Фæлæ ныр Дзыгытойы дзыхæй та хъуысти тынгдæр хъæрæджы хуызæн.

Уыцы сахат æддейæ æрбайхъуысти цыдæр уынаер. Дуар æрбайгом, æмæ агъуысты фæмидæг Аццыло.

— А-гъа, дзыцца, әмбисонды зараг куы сдә, сәрәй!
 — Уа 'нәбары фәзарәнт де знәгтә, — фәфсәрмы Дзыгы-
 то.— Кәуын... Зарын ма кәй зәрдаҕа комы, ма хъәбул.

Аццыло йә мады йә хъәбысы акодта, стәй йә фарсмә гъах-
 тиныл әрбадти әд гәрзтә, хъәдәй куыд әрцыди, афтәмәй.

— Кәугә ма кәң, дзыцца, фыдбон әмә фыдләг бирә нә
 хәссынц. Къоста куыд фыста, уый зоныс? «Адәмы фарнаҕй
 къәдзәх дәр ныннәры!»

Адәм паддзахы раппәрстой, фәсырдтой Керенскийы, уәд
 сын, Барысбийы хуызән хъузәттә кәмән ис, уыцы Деники-
 ныл цы фәуәлахиз хъәуы!.. Гъе, дзыцца, тәрсгә ма кәң, адә-
 мы бон бирә у! — әмә йә уәззау тымбыл къух бәрзонд сита,
 афтәмәй кәмәдәр бартхьирән кодта. — Уәрәсейы кусәг
 кълас, большевикты парти, Ленин!.. Уыдон мах кой кәнынц,
 дзыцца, ма тәрс...

Мад әмә фырты 'хсән адаргъ и зәрдәбын ныхас. Дзыгытон
 дзургә бирә нә кодта, фылдәр йә фырты ныхәстәм хъуыста,
 арах-иу ныуулафыд әмә-иу асәрфта йә цәссыгтә. Рәстәгәй-
 рәстәгмә-иу зәронд ус сыстад әмә бауади рудзынджы размә,
 йә къухы аууонаҕй-иу акасти.

Фырт әмбәрста мады катай.

— Ма тәрс, дзыцца, уыдонән сә хъуыдыйы кәрон дәр нәй,
 әз ацафон нәхимә әрбацаудзынән, уый.

— О, ды әдзухдәр ахәм стырзәрдә дә, ма ләппу, әмә дә
 ахсгә дәр уымән әркәнынц, — бауайдзәф кодта мад йә
 ләппуйән, — фәлтау куы ацауис, уәд хуыздәр уайд, науәд...
 Фыдбылызәй Хуыцау бахизәд...

Дзыгыто та фестад әмә тагъдгомау рудзынгмә бауади, цыма
 йын исчи йә хъусы цыдәр адзырдта, уый хуызән.

— Ма арт бауазал, Аццыло! Әрбацыдысты... Нә кәрт
 адәмәй байдзаг. Дәхи хъахъхъән! — тарстхуызәй фәхьәр
 кодта Дзыгыто, йәхәдәг кәртмә рагәпп кодта әнәхуынд уаз-
 джыты размә, ныхәстыл уал сә адарон, кәд уәдмә Аццыло
 дәр бамбәхсид йәхи, зәгъгә.

Фәлә байрәджы. Хи бамбәхсынән рәстәг нал уыд. Сырх
 партизаны фыдызнаг Тотыккаты Барысби йе стражникты
 әрдонгимә әртыхсти хәдзары алфамбылай.

Аццыло бамбәрста, удагасәй аирвәзән ын кәй нал ис,
 уый әмә сабыргай, цыма ницы әрцыд, уый хуызән әд гәрзтә
 рацыди «уазджыты» размә.

Хабар куыд æрцыди, уый тыххæй байхъусæм Барысбийæн йæхимæ. Уый 1919 азы 6-æм июлы фыста Ирыстоны «хицауи-уагтанæг» урс булкъон Хабæйы-фыртмæ: «Елхоты царæг Сæлбиты Ибрийы фырт Аццыло уыди, большевикты хицауад куы сæвзæрд, уæдæй фæстæмæ æппæты карздæр большевик, йæ удыл нæ ауæрста Советон хицауад бахъахъхъæныны сæраппонд... Уымæ гæстæ ныртæккæйы хицауад куы ралæууыди, уæдæй фæстæмæ зындгонд у æфсадæн дæр, æмæ Сæлбийы фырты æрæджы æрцахстой Беслæны хъæуы, фæлæ йæ сæрæндзинады руаджы алыгъд ахæстонæй æмæ æмбахстæй царди... Сæлбийы-фырт сæрибар куы уа, уæд стыр тæссаг у адæмæн. Фæсивæд йæ коммæ тынг кæсынц. Уымæ гæстæ æз куы фехъуыстон, большевик Сæлбийы-фырт нæ хъæуы фæзынди, зæгъгæ, уæд стражниктимæ йæ хæдзары алфамбылай æртыхстан. Уæд Сæлбийы-фырт фондзахстон топимæ рагæпп кодта æмæ йæ куы мæнмæ, куы стражниктæм даргæйæ йæхимæ хæстæг никæй уагъта. Фæлæ йæм стражниктæ мæ разамындæй, хæстæгæй-хæстæгдæр цыдысты æмæ куы бамбæрста, йæ бон кæй ницыуал бауыздæн, уый, уæд нал фехста».

О, Аццыло бамбæрста, уыцы сахат йæ бон кæй ницыуал бауыздæн, уый: цалдæр топпы дзыхæй йæм касти адзал. Æмæ алыг кодта: «Нæ, æгæр аслам сын рауайдзæн афтæмæй, стæй хъуыдадæн æнæ исты пайдайæ амæлын...» Стражникты сæрты йæ топп дард фехста, йæ дыууæ къухы хæрдмæ нæ, фæлæ стражниктæм бадаргъ кодта æмæ загъта:

— Гъа, хæцут мыл, уæ къухы дæн ныр!

Урспæагонджынты цинæн кæрон нал уыд. Хабар хабары фæдыл æрвыстой сæ уæлдæр хицауттæм.

«Ахæстонæй чи алыгъд, уыцы номдзыд большевик Сæлбиты Аццылоы æрцахста хъæуыхицау Тотыккаты Барысби» — тел ныццафта Хабæйы-фыртмæ прапорщик Адырхайы-фырт.

Барысби æнхæлмæ касти стыр цинтæм. Æмæ йын йе стугыхт-дзинадæн хуыздæр аргъ цæмæй скæна йæ хицауад, уый тыххæй сæрмагонд протоколы фыста Аццылоы биноныг характеристикæ: «Цалынмæ Терчы бæстæмæ большевиктæ не схæццæ сты, уæдмæ Елхоты уыди æххæстгæнæг комитет, уый адæмы арæзта большевикты ныхмæ. Уæд нæ хъæуккаг большевик Сæлбиты Аццыло æмæ Тотыккаты Доле (уый дæр ацы хъæуккаг) æрæмбырд кодтой иннæ большевикты æмæ уыцы комитеты ныппырх кодтой. Уый фæстæ Доле нылæууыд Елхоты комис-

сарай. Сәлбиты Аццыло та уыди раздзәуәг большевикты бандайән... Әгас Ирыстоны большевиктә сәм әмбырд кодтой...»

II

Елхоты хъәуы астау, мәзджыты фарсма, уыди хъәуы правлени, адәм та йә хуыдтой къәнцылар. Къәнцылары бәстыхайы уыди ахәстон дәр. Уым әфсайнаг решеткайы мидәгәй бадти Сәлбиты Аццыло. Бадти әмә арф хъуыдыты аныгъуылд.

Цәуыл хъуыды кәна, уый дәр ын ис. Стәй куыннә! Нырма йын хәрз чысыл бантыст, афтәмәй та йә мәнә әрцахстой знәгтә әмә бады ахәстоны. Бады әмә мысы партизаны хъуыдагтә, цы әрцыди, уыцы цаутә. Рәстәгма хицауады әххәстгәнәг комитет кәй ныппырх кодтой сә хъәуы, уый тыххәй дзы ныр, кәй зәгъын әй хъәуы, дзуап әрцагурдзысты. Большевиктә ныппырх кодтой, Бесләны хъәуы цур Гулиевы заводы цы контрреволюцион отряд бадти, уый дәр. Ныр Деникыны хъузәттәм бәлвырд хабар бахастәуыд, Аццыло зәрдиагәй архайдта уыцы контрреволюцион ахәстон аразджытә Кочысаты әмә Елойты булкъонты амарыныл, зәгъгә. Уәдә йын йә зәрдыл куыннә 'рәәуын кәндзысты Змейкайы цаутә дәр. Әнәмәнг әй фәрсдзысты, уым Къибиры-фырты штабма бомба чи баппәрста, зәгъгә. Хъуама йә афтә дәр бафәрсой: «Уәдә инәлар Әрделийы поезд та чи афәлдәхта?..» Аццыло йәхинымәр нымадта, слесты йә цәмәйты фәрсдзысты, уыдон, фәлә тынгдәр та хъуыды кодта, әппындәр әй цәмәй ма бафәрсой, ууыл.

...Алы райсом дәр Дзыгыто йә фыртән ахәстонма хәринаг хаста. Иу бон та әрбацыди, әцаг райсомәй нә, фәлә фәссихор, стәй йә фыртән ацы хатт аходән дәр не 'рбахаста... Ахәстонма куы бахәццә, уәд фәдта, йә хъахъхәнджытә уынджы астау куыд ләууыдысты цавәрдәр хъәуккаг ләгтима әмә цыдәр хәлдзәг ныхәстә куыд кодтой, худәгәй-иу куыд бакъәцәл сты, уый.

Дзыгыто, цыма әппындәр никай уыдта, стәй йә уыцы әнәуынон хәдзарма мур дәр ницы хъуыддаг уыди, афтә дардта йәхи. Фәлә цыди әмә аивәй йә цәст дардта хъахъхәнджытәм, афтәмәй йәхи хәстәг ласта ныллаг хәдзары әфсан решеткаджын рудзынгма.

Уыцы сахат Аццыло дәр бадти ахәстоны тәрхәгыл, йә

зангта йæ риумæ æрбалвæста, йæ сæр йæ уæрджытыл æрэнцад, афтæмай хъуыдыты аныгъуылд. Æмæ кæм нæ балæууы адеймаг йæ хъуыдыты. Аццыло ахæстоны бадт, уый дæр дзы æрбайрох исдугмæ, йæ сæнтты базыртыл дард фидæнмæ атæхгæйæ. Фæлæ æваст æрчыцыдта: æфсæйнаг решеткæйы хуынкæйæ æрбазынди Дзыгытойы къух цыдæр тыхтонимæ. Тагъд-тагъд æм бадзырдта:

— Гъа, мæ лæппу, райс ацы лæвар æмæ дын амонды нысан фæуæд, — йæхæдæг цыма ницы æрцыд, уыйау, æнцадгай, зæхмæ кæстæйæ, йæ фæндаг адардта.

Чи зоны, мадæн йæ фырты фæндта йæхи фæндиаг ацыдаиккой. Фæлæ уыцы сахат Дзыгытойы уым фæцайцаугæ ауыдта хъахъхъæнджытæй иу.

— Ацы ус ахæстоны рæзты хуымæтæджы не ‘рцыдаид. Ницы сарæзтаид цыма? — бафарста йе ‘мбæлтты.

Уайтагъд хъахъхъæнджыты хистæр лæф-лæфгæнгæ балæууыд хъæуыхицауы цур. Афтæ æмæ афтæ, зæгъгæ.

— Бар мын ратт æмæ уыцы бирæгъы лæппынмæ баджигул кæнæм. Куыд ваййы, цы ваййы!..

— Æмæ ма сымах та цы гæс стут уым? Уæ фосы дзугтæ хъахъхъæнут уынджы астæу? — рафыхти хъæуыхицау. «Фæлæ уыцы усбирæгъ кæд ахæстоны цурты ацыди, уæд уый хорз хабар нæу, — æвиппайды йæ сæры февзæрди ахæм хъуыдытæ дæр. — Дæлимонтимæ баст у. Куыд ваййы æмæ цына ‘рцауы!»

— Ныртæккæ йæм куыд баджигул кæнат, афтæ, — загъта Барысби тызмæгæй æмæ йæхæдæг дæр семæ фæраст.

Уæдмæ Аццыло дæр æркаст йæ «хуынмæ». Хæцъил сæрбæттæны тыхтæй йын Дзыгыто æрбалæвæрдта йæ наган. Куыннæ бацин кодтаид! «Уый хорз, — загъта йæхинымæры. Фæлæ тынг æвзæр у иунаг гилдз йеддæмæ дзы кæй нæй, уый». — Æмæ йæ тагъд-тагъд йæ дзыппы атъыста.

Джигулы фæстæ Барысби йæ къæнцылары иу къуымæй иннæмæ рацу-бацу кодта, цыма тæвд къæйыл лæууыд уый хуызæн æмæ писырæн дзырдта: «Фысс дарддæр.. Мæ хъустыл æрцыди, цавæрдæр сылгоймаг ахæстоны размæ бацыд æмæ ахст большевик Сæлбиты Аццыломæ сусæгæй цыдæр балæвæрдта, зæгъгæ... Стражниктæ ахæстонмæ куы бацыдысты джигулмæ, уæд æз махæдæг æдде лæууыдтæн. Уалынмæ дын уыцы Сæлбийы-фырт йæ дзыппæй фелвæста наган æмæ йæ мæнмæ фæдардта, фæлæ мæ амондæн стражниктæй иу хæрдмæ скъуырдатæ

дамбаца әмә дзәгъәл гәрах фәци. Дамбацайы иу гилдз йеддәмә нә разынд, әмә уымә гәсгә стражниктән сә бон баци йә байсын...»

III

Елхотәй цы бирә протоколтә әмә рапорттә фәцид Ирыс-тоны «хицауиуәггәнджыты» къянцылармә, уыдонмә гәсгә сә уым бафәндыд Аццылойы хъуыддаг бәлвырдаәр базонын. Аццылойы әрцахстыл дәс боны куы рацыд, уәд булкьон Хабәйы-фырт фыста комендантмә:

«Тагъд мын фехъусын кән гәххәттыл фыстәй: Елхоты хъәуыхицау дыл сәмбәлын кодта ахст большевик Сәлбиты Аццылойы, әви нә? Кәд ахст у, уәд ыл слест цәуы, әви нә?»

Комендант дзуаппыл фәстиат нә фәкодта: «Хъусын дын кәнын: Сәлбиты Аццыло ахст у әмә бады гарнизоны гауптвахтәйы. Әрфарстам әй әмә йә хъуыддаг әрвыст әрцыди гарнизоны хицаумә, әфсәддон тәрхондонмә йә куыд радта, уый тыххәй».

Фәлә Аццыло тәрхондонмә нал фәкасти, Дзыгыто йын ирон дзулы хуылфы цы похцийы къябәл «сфыхта», уый хорз әххуыс бакодта партизантән. Уыдон уыцы похцийы къябәләй әнцадгай бакъахтой ахәстоны дурын къулы бын. Иу райсом раджы ахәстон хъахъхәәнәджы әрбайяфтой къулы рәбын мардәй, камерәтә та уыдысты афтид. Елхоты, Змейкәйы әмә Дыгуры хъәдты цы партизанты отрядтә уыдис, уыдоныл та бафтыди ног адәм, Дзәуджыхъәуы гарнизоны гауптвахтәйә чи ралыгъди, ахәмтә.

ÆРТÆ ÆМЦЗÆВГÆЙЫ**О, ХУЫЦАУ**

О, Хуыцау, рафæлгæс Ирмæ бæрзондæй,
 Ма бауадз сæфын дæ кувæндон ам.
 Сифтындз нæ, сифтындз дæ куырыхон зондæй,
 Уæд нын хатырæй нæ рæдыд, нæ цам.

Байдзаг и абон Сырдонтæй Ирыстон,
 Хинтæ-кæлæнты бын фестæм бынтон.
 Хæхтæ куы кæнынц æдзæрæг, гæныстон,
 Кæмттæн куы сысы сæ хъаймагъ, сæ дон.

Аджынæн дзыхы хæддзу æвзаг дарæм,
 Калмы игæрау нын хиуон æнад.
 Куывды хъынцъым кæнæм, хисты ныззарæм,
 Хистæр нæ кæстæртæм нал у нымад.

Сау фурдæй урс фурдмæ ахста нæ бæстæ,
 Абон ма Сау хохæй Урсмæ — гæбаз.
 Нал нæм и денджызтæ, Доны цъæх фæзтæ,
 Нал арæм сидзæр уæрыккау нæ ас.

Чехойты дугъау ныддихтæ стæм комгай,
 Адæмау динæй дæр не стæм, нæ, иу.
 Не 'хсæн æндидзæн хос ценнæ ис, оххай!
 Хæхтыл уæлтауау цæмæн ыстæм хиу?

Хицæй æппæлын æгæр дæр ма зонæм,
 Сæгад нæ ирон худ, сæгад хыз дæр.
 Уастырджи, не стыр ныфс рагæй дæу хонæм,
 Æви ныл зæрдæ ысивтай ды дæр!

Загъдкъах фыдгултæ кæнынц нæм æртхъирæн,
 Рувæстæ рахуыдтой саджы къæрных.
 О, Хуыцау, курæм Къостайы зонд Ирæн,
 Ноджы фæйнæгфарс Алгъуызоны тых.

О, Хуыцау, рафæлгæс Ирмæ бæрзондæй,
 Ма бауадз сæфын дæ кувæндон, ма!
 Сифтындз нæ, сифтындз дæ куырыхон зондæй,
 Зæедтæ, нæ фæдисмæ ма ут къуырма!

1979 аз, декабрь

АМÆЛАЕТ ХУЫЗДÆР

Азимаг куыд нæ кæнон нæ дуджы,
 Нал нæм ис ирон æфсарм, æгъдау.
 Туг фыццагау нал агуры туджы,
 Ралгъыста нæ не скæнæг Хуыцау.

Тутитау нæ къалатиты бадæм,
 Чи æрдæгхъал, чи æрдæгфынæй.
 Гъей-джиди, куы уаиккам, куы адæм,
 Фосау нæ нæ кæниккой уæд уæй.

Куыдз куыдзы фыд стонгæй дæр нæ хæры,
 Лæг лæджы фыд райдыдта хæрын.
 Уæд Хуыцау кæд æркъуырздæн сæлхæры,
 А зæехыл кæд фесæфдзæни рын?

Мыд ныччынди фæсивæдæн гæны,
 Нал дзы зонынц удхосау æфсис.
 Чи æдзардæй бафтыди ингæныл,
 Чи та мад æнæ лæгæй ыссис.

Кæстæртыл фыдгулы 'лгъыст æрцыди,
 Ус курын сын калм хæссæгау — зын.
 Иры стъалы арвгæрон æрцъынди,
 Ма йæ бауадз, о Хуыцау, хуыссын.

1999 аз, ноябрь

УАРДИМÆ КÆС ÆМÆ КÆС

(Мæ хо Майæйæн)

Майæ кæй райгуырди майы,
Уымæн у дидинæнгæс.
Зæрдæ дзы хурбонау райы,
Уардимæ кæс æмæ кæс.

Мисхал дæр марг нæй йæ туджы,
Зæрдæ парахат, рæдау.
Ацы сæрзиллæджын дуджы,
Ничи æрхæсдзæн æм фау.

Фидар æгъдауæй, æфсармæй.
Уагыл йæ ныхас, йæ цыд.
Кæстæртæн зонд æмæ армæй
Исы бæрзонддæр сæ цыт.

Кад кæнын хистæрæн зоны,
Хистæр йæ Хуыцау, йæ зæд.
Загътай йын: «Багæпп кæн доны»
Фестдзæн балер кæсаг уæд.

Уарзы йæ уды бæрц ноджы,
Мадæлон дзатджын æвзаг.
Чи нæ у уымæй ыстонджы,
Уый у йæхицæн ызнаг.

2000 аз. Майы мæй

АРВЫ АЙЦÆН**О, ХУБУЛ!..***Валера Хубулов является одной из выдающихся личностей XX столетия.**Газет «Молодежь Осетии»
12 – 13, 1999.*

Когда санкюлоты говорят, что
Марат бессмертен, они тем самым имеют
в виду, что он — святой...

Жан-Поль Берто

Дысон сынтвæлыст уыд Уаза. —
Н' арттигъ къæртайы кæугæ мигъ ныууазал.
Н' аргъау-бæстæйæн йæ хъарæджы зæлтæм
Кодта къæрттыскъуыд дæ гыццийы зæрдæ.

Талынг зындоны фыдуацхæссæг маргъау,
Ололи къалиуыл сау хъуытаз цагъта.

Тала-тулдз рафæлдæхт!..
Суадæттæ скуыдтой
Уарыппы скъуыдтæй, Хъæриуы ыскъуыдтæй.

«... Ма ахуысс, Гадæкк, дæ рухсмæ нывæстон
Цъамады рындзыл мæ маесыджы систæ:
Д' арв- фæрсудзæны мæ хъæдгæмтты æрсдон
Уалдзæг фæрсыгътон...
Ды хуры хуызист дæ!..

...Ратæх, Хъæндзæргæс!..
Цы кодта дæ базыр?..
Уырдаем фæтæхæм, бон хурмæ кæм хъазы...

... «Гъе, мæгуыр куырд Бибо!...»
 (Царды мæнг агъуыст...)
 Раджы æрцагъта дæ хъисфæндыр сагъæс.
 Калмы хъулæтты хæрамы кæрц — ахуырст...
 Æмæ фыдаудæн!..
 Æмæ фыдахæст!..

ИР

Мæ чысыл Сосланы ном дзы арын

Æз Батырадзы стæгдар дæн!.. Д' арты,
 Ир, Цырагъназы 'хсидавау судзын.

Æз — Уырымæджы фæстаг балц... Нарты
 Сисдзæф гæнахы — арвайдæн, рудзынг.

Æз — Сосланы зæрдæйы куыст... Тохы —
 Топпы хъуыры зынгæрхуыйы хъуыртт дæн.
 Æз — Дымсуры болат цæфхад... Хохы
 Фазвист мæрггæйау къæсæрмæ хуыд дæн.

Æз — Æхсæртæджы фаты 'рттывд... Иугæр
 Донбеттырты мынæг арт, æртхос дæн:
 Ир! Куы рисса мæ уарзоны игæр,—
 Æз — Сæдгæрсыф дæн... Уымæн æз хос дæн.

Æз Батырадзы стæгдар дæн... Д' арты,
 Ир, цырагъназы 'хсидавау судзын!

1999

ЦÆМÆН КÆУЫ ГАКК-ГУКК?..

...Когда касаемся цветка,
 Звезду далекую тревожим!..
 Джеймс Томсон

Хур, сис ма дæ сау тын, арв, иу-хатт фæхуд,—
 Хъæриуы фæдджитыл дæ цæссыг куы хъуызы.
 Чырндон æхсæрдзæнтæ, зæгъут-ма, зæгъут...
 Адайы цъалаты уæ додой куы хъуысы!..

Мах уæлтæрхæг сисы, цæф сæгуыт, дæ маст,—
 Хубулы туджы 'рхæмтау, зæрдæмæ хъарæг.
 Зæрæхсиды скастмæ дæ цæстыты баст,
 Уыг, судзгæ фæхастай — нæ сысы дæ хъарæг.

Мæ уалдзыгон тала, мæ кæугæ бындар...
 Мæ тъызгæ хæрис дæ, цъæхтау кипарис дæ!
 Зæгъ ма мын, Хъæндзæргæс, зæгъ, де 'рфгуыты тары
 Цы сусæг дзыназы, — зæгъ де 'фхæрд, дæ ристæ!..

...Цæмæн кæуы гакк-гукк?..

Уый зонын... Æрмæст!..

Куыдтой, дам, Сопи дæр, Мелани дæр махыл!..

1989 аз

АЕНКЪАРД СОНЕТ

*Зæгъ-ма мын, мæ хъæбул, зæгъ ма мын дæ зын,—
 Дæ зæрдæйы тæгтæй мæм хъуысы хъæрзын.*

Гомер

Æз нæ уыдтон мæ авдæны басты,
 Уæ мæ ныййарæг, дæ зæрдæйы арт.
 Æз нæ уыдтон нæ уæлмæрдды астым—
 Дурамайæджы фæллад къухты сарт.

Æз нæ уыдтон, Адонисау барджын
 Удтæ куыд уагъта цъæх къуыбырты куырды.
 Æз нæ уыдтон, ызгъæр хæдон — уартджын,
 Гакъон бæлцуаты куыд батыдта уырды.

Æз Уæ мæ ныййарæг, хъæз уадынды саст.
 Æз нæ уыдтон лæджы къахвæд, азым,
 Арттигъ кæсæны мæ цæстыты баст.

Калмы хъулæтты агуырдытон удварн...
 Æмæ ныуагътай кæугæ базыл мæн!

1999 аз

САУ СЫРДОН

Сатирикон радзырд

Габæти фырхин æмæ кæлæнæй уæлæмæ рæз не схаста, дæлæмæдзыдæй баззад. Кусынмæ — арт, давынмæ — бирагъ. Сæрдар æй «рæмпæг» дзæгъæлы не схуыдта:

— Кæм ацæуы, уым кæрдæг нал фæзайы, дон дзы байсысы. Малы йæ фæдтон йæхи найгæйæ, æмæ кæсæгтæн, сæ гуыбынтæ хæрдмæ хъилæй, афтæмæй цæуын байдыдтой!

Хæсты заман та немыцæн донласæг уыд, афтæмæй йын Уæлахизы Бон йæ риу ордентæ сæхгæнынц. Хæстон пенси дæр дзы хорз ралухы.

Гæбæтийы цæстгом у хæбуздзыхъхъытæ, буарæй арсау хъуынджын æмæ зылынкъах. Йæ цъæх цæстытæм ын комкоммæ кæсын ничи фæразы, адæймаджы иннæрдæм хизынц. Йæ фыд Гæтæгмæ гæсгæ йæ хъæуы цæрджытæ Сырдон хуыдтой. Уыдис æм нæл хæрæг æмæ резинæ цалхджын уæрдон. Иуахæмы та йæ сæмæны уыттыр разылд æмæ йæ Сырдон хъæддых балвасын сфæнд кодта. Гаразы смидæг. Иу ран зæххыл ауыдта лæстæры дæгъæлтæ, бацыд сæм, иумæ дзы æрцæйæвнæлдта, фæлæ йæм шофыр фемдзаст.

— Уæуу, ме ‘ндыснаг та мæ срæхуыста, — йæхи фемраст кодта Гæбæти.

— Цы дæ хъæуы?

— Дагъæл лæсгæр базилынæн.

— Æниу дæ уды хос мæ къухы куы уайд! Мæ мады хойы мын надтай, фыдмитæ йын кодтай æмæ дæ ныккуиты уагъта. Æндæр мой скодта æмæ хъаны цард кæны! Ды та гæрæм уырыау иунагæй баззадтæ. Зæхх дæндагæй хæрыс, фæлæ кæмæн бынтæ кæныс, кæмæн — дæ фæдыл гæды дæр куынае ис, уæд?

Шофыр цалынмæ Гæбæтийыл алывыд калдта, уæдмæ уый, йæ къæхты бын цы тад писи уыд, уымæй йæ цырыхъхъы дæлфад самæста, стæй дзы дагъæллы æрлæууыд, æмæ æнæдзургæйæ уынгмæ рахызт. Цасдæры фæстæ ма йæ шофыр бæргæ агуырдатæ...

— Ам дзы Гæтæджы фырт ис, Гæтæджы — Сау Сырдон, — афтæ-иу æппæлыд йæхицæй Гæбæти, хосдзауты разæй фæтæн уис хæстæйæ. Æмæ йæ, æцæгæй дæр, хос кæрдынаеи ничи æмбылдта. Асæст бон-иу хохы фæхсыл дынджыр уыгæрдæн æрыстыгъта.

Уæдæ куывдатæ æмæ чындзæхсæвтæм арæх цæуаг нæ уыд, фæлæ-иу кафынмæ куы рахызт, уæд-иу æм дзыллæтæ ныккастысты. Æхсæз-æвд чызджы-иу раивта фæд-фæдыл къæхкъухтыл кафгæйæ. Фæлæ дын иу чындзхасты цавæрдæр уазæг чызг йемæ схæцыд ерысæй кафыныл æмæ йыл фæтых!

«Ай мæн чи хъæуы, уый у», — загъта йæхинымæр Гæбæти æмæ йæм минæвар барвыста. Чызг сразы. Гæбæти йæ йæ фæрныг хæдзармæ æртыккаг усæн æртеу-теу кодта.

Æртæ чызджы куы ныййардта Гобецон, уæд ын уыдоны фæстæ лæппу куы райгуырд, уæд Гæбæти фырцинае йæхицæн бынат нал ардта. Гал ахауын ласта, цъæх гал! Куывддзаутæ йæм арфæйы нуазæн куы авæрдтой, уæд загъта:

— Бузныг! Мæ фыдыфыд Габола паддзахы фунтер уыд, æмæ ноггуырдае йæ Хуыцау уый хуызæн лæг рауайын кæнад!

— Нæ фыдæлтæ-иу сывæллоныл ном æвæрдтой хæлттæппарынае, — ныхас йæхимæ айста Гæбæтийы æмсиахс Батджери. — Мæнæ мæ къухты цы худ ис, уымæн йæ хуылфы гæххæтты гæбæзтыл фыст сты алы нæмтты дзæбæхтæ. Гъеныр лæппуы хотæй исчи æрбахизæд æмæ хæлттæй иу сисæд.

Хоты кæстæр Заремæ йæ гыццыл гукк худы фæцавта. Батджери хал райхæлдта æмæ йæ хъæлæсы дзæг ныхъхъæр кодта:

— Сталин! Нæ хурты хур Сталины ном схæудта!

Адæм схор-хор кодтой. Чызджытæ фынджы хистæртæм бахастой ноггуырды.

— Тел ныццавæм Сталинмæ æмæ йын йæхæдæг номæварæг уа, — загъта иу тæнæг лæг, фæлæ уæдмæ даргъфындз Дзибокка ныззарыд æмæ йын йæ ныхас хъæры бын фæкодта. Циндзинад ахаста æмбисæхсæвтæм.

Лæппу ныййарджыты фæндиаг хъомыл кодта æнæнизæй. Уалынджы къахыл дæр ауад, иугай ныхæстæ дзурын байдыдта. Сосойы райгуырдыл афæдз куы сæххæст, уæддæр та йын Гæбæти куывд скодта.

Гауызыл хъазæны дзæбæхæй цы нæ уыд: рог æмæ уæззау машинастæ, поезд, куклатæ, чингуытæ, ручкæ, кърандас, дзæбуг, бел, бырау... Се ‘хсæнмæ сын ныппæрстæуыд иу даргъ макъарон дæр. Æмæ Сосойы гауызы бæстастæу куы авæрдтой, уæд ын чингуытæм бæргæ амьдтой, фæлæ макъарон фелвæста, йæ дæллаг былыл æй авæрдта, стæй дзы ныхситт кодта. Стæй бавнæлдта Гæбæтийы орденстæй иумæ æмæ йæ йæ риуыл авæрдта.

— Иссæ уыдзæни, дыккаг Иссæ! — ныхъхъæр кодта Дзибокка.

Канд Фырæты бинонтæн нæ, фæлæ æгас сыхæн дæр Сосо уыди сæ цæстырухс, сæ хъазæнхъул. Раскъæф-баскъæф æй кодтой, суанг ма-иу фынай куы кодта, уæддæр хотæ йæ цурай нæ цыдысты, йæ бындзытæ йын сыртой. Фæлæ иу уалдзыгон бон фидæны инæлар Гæбæтийæн йæ уд ауайын кодта. Бинонтæ цахæрадон рывтой мадæй, фыдæй, чызгæй.

— Сывæллонмæ бакæс, Заремæ, йæхи ма ныггом кæнæд, стæй узал дон дæр радав, — загъта Гобецон.

Чызг азгъордта æмæ, минут дæр нæма рацыд, афтæ гом рудзынгæй рахъæр ласта:

— Сталин йæ бын фесæфта!

Гæбæти фæстæлфыд, алырдæм акæстытæ кодта æмæ сабыргай сдзырдта: «Бабын стæм». Йæ сыхаг Гæбисай тынгдæр никамæй тарсти йæ царды мидаг: уый хæстæй уæнгцухæй ссыд.

— Æз дын дæ бынат ссарын кæндзынæн! — афтæ йæм фертхъиран кæны, «чермены цæссыгæй» йæхимæ куы фæкæсы, уæд.

Ныр ын кæд йæ чызджы хъæр фехъуыста, уæд æй æд бинонтæ...

— Абон нал рувæм, — къæпи аппæрста æмæ кæртмæ бахыт. — Адон мын се‘ппæт дæр Батджерийы диттой митæ сты. Кæд ном æвардта, уæд ыл адæмы мыггаг ном сæвардтаид, æндæр мæ Сталины сæркъуыры ном чердæм бахъуыд? Стæй йæ усы «разведкæйы» арвыста Гæбистæм:

— Уыцы куыдз кæд йæхæдæг уым нæ уа, уæддæр ын йæ усы ракъах, исты йæ хъустыл æруад, æви нæ, уымæй.

Ус уайтагъддæр фæстæмæ фездæхт:

— Сæ дуæрттæ сынцæхгæдæй лæууынц,

— Сæ фæдыл ссыд фæуæнт ма уды тæригъæдæй, — снисуæгау кодта Сау Сырдон. — Иу хатт ма ма «дизиртир» куы схона, уæд ын йæ тъангтæ рауадздзынæн!

Гæбæти æхсæв-бонмæ нæ бафынæй. Райсомæй раджы смидæг хъæусоветы. Йæ фыртты ном ын ныффыстой «Фыраеты Бобола Гаврилы фырт».

— О, Хуыцау уын хорз ракаæна! — сцин кодта Гæбæти. — Цом æмæ фæйнаæ баназæм, хорз лæг.

Хъæуыхицау ын не сразы.

Бон боны фæдыл уад, рæстæг рæстæджы ивта, генсек — генсечы. Ралæг ис Бобола дæр. Стыр Сосо куы амард, уæд хъæуы цæрджытæ се скъоламæ æрæмбырд сты. Устытæ сау сæрбæттæнтæ бабастой, лæгтæ дæр сау уæладарæс скодтой. Куыдтой иууылдæр, суанг ма йæ лæджды бынтон ницæй тыххæй Сыбырма кæмæн ахастой, уыцы сидзæргæс ус дæр хъарджытæ кодта.

Гæбæти уырдаæм не ссыд. Йæ зæрдæ нынкъуыст фыдохы уацæй æмæ æрфæрсыл. Йæ фырт Боболайæн йæ цонгыл сау хæцъыл, афтæмæй æхсæнадон фæткмæ каст.

— Сау Сырдон, цæуылнæ кæуыс? — йæ дыс ын дæлæмæ æривæзта хылкъах Дзибитта. — Уæртæ Хасæхъойы цурмæ дæхи байс, ныййегъæ кæн æмæ дын «фондз» нывæра историйæ. Дæ фыдимæ Белоруссийы хъæдты немыцы сухты цагъд фæкодтой, фæзæгъы. Суанг ма Гитлеры дæр уацары райстой, фæлæ сын фæйнаæ хæлайфаджы куы радта, уæд æй ауагътой.

Дзибитта Боболайæ уыд фондз азы хистæр. Алы къласы дæр-иу дыккаг аз баззад, æмæ йæ Фыраёйы-фырт фæндзæмтæм сæййæфта. Йæ арахъхъы тæф калгæ -иу ахуыргæнджыты мæстæй мардта. Уæд ыл Сау Сырдон районмæ ныффыста, æмæ Дзибиттайы скъолайæ атардтой. Чи йыл бандзарста, уый зыдта æмæ дзы алы хуызты йæ маст иста. Цалдæр хатты йæ нæмгæ дæр фæкодта, байста-иу ын йе 'хцатæ.

Иу сæрдыгон изæр та сыхы лæшпутæ акъорд сты. Дзибитта, арвай æрхауæгау, сæ уæлхъус алаууыд æмæ дын афтæ:

— Лæг ма фестæд, ахсæв мемæ Иликъоты кæрдо давынмæ чи нæ рацæуа! Срагъæд æмæ мыдæй адджындæр у. Куыдзæн

цы хъæуы, уый æз бакодтон: дзидзайы карстимæ йын судзинтæ бадардтон æмæ ныммард. Иликъо уæзхъус у, йæ ус та — куырм.

Боболаны бæргæ нæ фæндыд искæй цæхæрадонмæ бырын, фæлæ Дзибитта куы бартхъирæн кодта, «немæ чи нæ рацæуа, уый ардауæг гацца уызæн æмæ йæ райсом æхсаны над кæндзыстæм», зæгъгæ, уæд ма йын цы гæнæн уыд...

Зæронд кæрдо бæлас хæрдмæ фæцыд шиферæй æмбæрзт хуыдоны бæстастæуты. Дзибитта йæм асин авæрдта, æмæ лæппутæ уайтагъд хæрдмæ стæппытæ кодтой, къалиутыл фæйнæрдæм апырх сты.

Æмæ дын мæнæ хæдзары дуарæн йæ хъинц фæцыд. Хæфсытæ сæхи донмæ куыд ныккалынц, афтæ Дзибиттайы бал дæр сæхи бæласы къабустæй бынмæ æппарын байдыдтой. Бобола шифертæм æрхауд, æмæ йæ быны ныттыдтой. Хуыдоны смидæг, дзæргъ йæ быны фæци, æмæ йыл бæхбадт акодта. Зæхкъахæгæн йæ зæбул хъустыл фидар ныххæцыд æмæ йæ уый дæр хъохъохгæнгæ скъæфта, цалынмæ нæл хуыйыл йæхи не скъуырдытæ, уæдмæ. Сау Сырдонæн йæ тæпп зæххыл фæцыд, фаджысцæуæн хуынкъыл цæхæрадонмæ рабырыд, фæлæ Иликъо йæ размæ фæци æмæ йæ ацахста.

Уæдмæ сых дæр фæфæдис сты, цырагъ ссыгътой æмæ хафт-хафтæй ралæууыдысты къæрныхыл. Хорз æй куы федтой, уæд æй ауагътой.

Гæбæти загъд самадта:

— Дæ сæрма куыд хæссыс уыцы сист къудитимæ æмдзæхтон уæвын? Мах уæздæттæй стæм, дæ фыдыфыд æлдар уыд, ацы зæххытæ иууылдæр мах уыдысты. Фæхудинаг мæ кодтай!

Бобола йæ зæрдæмæ арф айста йæ фыды ныхæстæ. Сси мадзура, йе ‘мгæрттæм æввахс нал цыд, фæлæ ахуыргæнджытæн йæхи бауарзын кæныныл хъардта йæ уд.

Йæ уроктæ цæттæ кæнынай дарддæр ма Бобола каст Маркс, Энгельс æмæ Ленины томтæ, стæй Хрущевы раныхæстæ куы цæй тыххæй, куы цæй тыххæй. Фыста алы бæрæгбæттæм æмдзæвгæтæ дæр уырыссагау.

Историйы урочы-иу ахуыргæнæгмæ ахæм фарст радта, æмæ-иу ын уымæн йæ бон дзуапп раттын нæ уыд. Литературæйы ахуыргæнæг дæр-иу дзы æнæ ‘лхысчъытæй нæ аирвæзт.

Йæ лыстæг цæнгтæ иу ратил-батилгæнгæ скъоламæ куы ‘рбацæйцыд, уæд-иу æм ахуыргæнджытæ рудзгуытæй кастысты æмæ сæ кæрæдзи мæстæй мардтой:

— Нæ академик та æрбацауы. Историктæ æмæ литератортæ! Уæхи æрцæттæ кæнут. Ныртæккæ та уын Сау Сырдон уæ пакъуы цагъддзæн!

Ахуыргæнджытæ йæм уæлдай тынгдæр уымæн масты кодтой, æмæ газетмæ алцытæ кæй фыста. Скъоламæ къамис къамисы фæстæ цыд, бæрæг кодтой ахуыр æмæ хъомыладон куыст. Суанг ма-иу партæтæ дæр нымадтой, уымæн æмæ Боболайæн йæ иу «сигнал» ахæм уыд: «Завхоз скъолайы партæтæ йæ хæдзармæ аласта, ныссаста сæ æмæ сыл Дгеоргуыбамаæ арахъхъ рауагъта».

Рауагъды фæлварæнты дзы ахуыргæнджытæ сæ маст райстой, йæ аттестат «æртæтæй» байдзаг. Фæлæ Боболамæ æнхæлмæ касти рухс фидæн. Университетмæ исæн къамисы раз лæууыд къæсхуыртæ лæппу морæ костюм, урс-урсид хæдон æмæ сырх галстучы. Скъолайы фæстæ ма каст фæци медицинон училищæ, партимæ та æфсады бацыд.

— Фелсырæй кусын дæ цауылнæ бафæндыд? — бафарста йæ къамисы сæрдар.

— Мæ бон тугмæ кæсын нæу.

— Æмæ уæд сырх галстук цæмæн дарыс?

— Коммунист дæн, сыгъдæг ленинон.

— Æмæ та ныр, филологон факультет фæуæвгæйæ дæр ахуыргæнæгæй куына кусай, уæд куыд? Фондз азмæ дыл паддзахад цы хæрдзтæ бакæна, уыдон доны къусы сæфт нæ фæкæндзысты?

— Ард хæрын, ме 'ппæт цард дæр мæ райгуыраен скъолайæн кæй снывонд кæндзынæн, уымæй!

Уæды заман, æфсады рæнхъыты чи фæцис, уыдоны уæлдæр скъолатæм истой æнæ конкурсæй, æмæ Бобола дæр студентæй агæпп ласта. Гæбæти кæд бынтон раздæры Гæбæти нал уыдис, уæддæр йæ фыртæн æртæ кæрдзыны скодта, тохъыл ахауын ласта æмæ хъæубæсты хорз фæдта.

Фырайы-фырты æртыккаг курсы равзæрстой университеты профкомы сæрдарæй, исын байдыдта Ленины номыл стипенди. Æмдзæрæны йын радтой хицæн уат.

Фæлæ йæ хъуыди «хъæугæ» адаймаг æмæ йыл иу сæрдыгон бон фæхæст. Уынджы фæцайцыдис æмæ дын йæ кæддæры ахуыргæнæг Нелли Дзандары чызг æмæ партийы обкомы фыццаг секретары усы кæрæдзийыл цинтæ кæнгæйæ куы ауынид!

Неллийы гуыраен бон кæд уыдзæн, уый базыдта æмæ фараст розæйы, æмæ шоколад къафетты къоппимæ йæ хæдзары дуармæ

балаууыд. Бадзæнгæрæг кодта, æмæ йæм Нелли йæхæдæг ракасти. Сылгоймаг дисы бафтыд, Бобола йæм иу курс йеддæмæ куынаæ сахуыр кодта, уæд ма йæ зæрдыл куыдæй æрлæууыди, зæгъгæ.— Нелли Дзандаровнæ, профкомы номæй дын зæрдиæг арфæтæ кæнын дæ гуырæн боны фæдыл, — ризгæ хъæлæсæй загъта. Тынг хорз рызти йæ хъæлæс, куыд хъæуы, пайдадæр куыд у, раст афтæ рызти. Ахъаззаджы ризгæ хъæлæс ын рауад.

— Бимболат, — стыр бузныг! Куыд ма мæ ‘рхъуыды кодтай, дæ хорзæхæй? Мидæмæ саккаг кæн.

Стыр уаты уазджытæй къух бакæнæн нæ уыд. Хистæрæн бадт Ирыстоны генсек, йæ алыварс зилдугæнгæ рауай-бауай кодтой бæрнон партион кусджытæ, удаист министрæ, заводты бохъхъырджын директорæ, колхозты хытъынджын сæрдартæ, лыстæгкъубал æмæ тæнхауд интеллигенци. Бобола тынг æгъдауджынаæй æвдыста йæхи æмæ уазджыты зæрдæмæ дæр тынг фæцыд. Нелли Дзандары чызг æм йæ мидбылты худгæйæ æрбакæс-æрбакæс кæнын райдыдта. Йæ гæмæхсæр лæг куы срасыг æмæ æд дзаумæттæ диваныл куы бахаудта, уæд Боболайы кафынмæ рахуыдта æмæ йæ уæгъд нал суагъта. «Уый уыди хохаг лæппуы æн йæ царды æппæты амондджындæр изæр, — афтæ фæбæрæг кодта йæ боньджы Фырайы-фырт. — Мæнаæй дæс азы хистæр у, æмæ уым диссагæй цы ис? Айседора та Есенинаæй ссæдз азы хистæр уыд! О, Нелли, Нелли, дæ судзгæ пьатæ æмæ дын дæ хъарм хъæбыстæ куы ‘рхъуыды кæнын, уæд мæ хъæлæс нæ, фæлæ сæрæй къæхтæм нырризын!»

Неллийы гуырæн бонæй æртæ боны цыдæр куы рацыд, уæд Бобола йæ боньджы фæнысан кодта: «Триумф! Нелли æппæтæй дæр махи у. Йæ лæгæй ахицæн æмæ знон æз йемæ бацардтæн. Хъуыддæгтæ цауынц! Мæ дипломон куыст мыхуыр кæнынмæ радтон. Генсекæн йæ ус мæн тыххæй йæ хъусы бацагъта æмæ тагъд редакторæй кусын байдайдзынæн». Мæнæ ныр фæсивæдон газеты редакторæй дыккаг аз куыста, афтæ дын иу бон редакцийы кусджыты амбырд кодта æмæ сыл йæ пырх калы:

— Ай цытæ лæхурут? Республикайæн Ленины орден радтой! Æмæ уæд кæм сты нæ хъæбатыр кусæг кълас, нæ колхозонтæ, нæ интеллиганцийы тыххæй очерктæ? Ам цы бадут, мæн хъæхъхъæнын нæ хъæуы!

Афтæ амыдта, газеты дæсгай азтæ чи бакуыста, уыдонæн, йæхицæн та нырма иунаг уацхъуыд дæр нæма рацыд! Обкомы уæздантут номенклатурæмæ бахауд æмæ йын ныр зæххæнкъуыс-

тәй дәр тас нал уыд. Уалынмә газет ирон әвзагыл сәхгәдтой, стәй йын йә уырыссаг хай дәр ничиуал каст. Әмә уәд Бобола бадомдта йә усәй уәлдәр бынат. Нелли хъуыддаг уайтагъд ацарәзта: редактор сси телекорпорацийы директоры фыцдаг хәдивәг. Корпораци иста киноньвтә фәсарәнтәң, әмә Бобола дәр сценаристәй басгуыхт. Корпорацийы хицау Агуыдз-иу арәх рынчынтә кодта. Адамән дын уый авәрай — ардзы хъәбысмә-иу сәхи айстой.

Уыдис хорз сәрдыгон бон, афтә Агуыдзы рынчындоңәй рафыстой. Әмә йә фәндаг йә куыстыл ракодта. Кәсы, әмә ‘пәт дуәрттә дәр — гом, мидагәй та змәләг нәй. Йә хәдивәд-жы дуар уыд мәнг әхгәд, рахәцыд ыл әмә... Әмә сагъдауәй баззад! Боболайы хъәбысы бадт зыбыты бәгънәг арыгон сылгоймаг. Куыд бадт ләд-жы хъәбысы, уымә гәсгә йә ба-зыдта: уый уыд йәхи секретары! Сылгоймаг стьолы бын абы-рыд. Агуыдз йә хәдивәгыл йәхи сцагъта:

— Ам цьиуызмәләг куына ис, уәд ды ам цы кусыс?

— Дәхәдәг әй нә уыныс? — бафарста йә Сау Сырдон.

Сналат бынтондәр: ирон адамәй йә удхәссәг чи уыдта, ахәм партион бодзән сси йә ‘ххуысгәнәг! Уалынды каст фәци уәлдәр партион скьола, әмә мәнә копорацийы директоры кьәләтд-жыны фәстәдзәг әрбадт! Алы сәумәрайсом дәр об-коммә тахт инструкцитә исынмә. Амбырд-иу кодта сфәлдыс-тадон, инженерон, техникон кусджыты әмә сә, СЦКП-йы ра-замындәй пьланта куыд әххәст кәнын хъәуы, ууыл ахуыр кодта. Дыгай-әртыгай сахәттә-иу ахаста йә дзәнгәда. Но-д-жы ма йын йә ныхасән хъуамә алчидәр конспектә арәзта-ид. Зәронд әнәхъару кусджытәй-иу чи бауадзыг, уыдоны тыргътәм хастой әмә сә доны уәдстой.

Уәдмә гыццыл генсечы дәр йә бынатәй расхуыстой, әмә Бобола Неллимә узал цәстәй кәсын байдыдта. Былысчылтә кодта йә конд хәринагыл, удхәссәг ын фәстадысты йә ба-худт, йә сныхас. Нелли әрфәрстытә кодта, корпорацийы кус-джытәй хорз кәй зыдта, уыдоны әмә се ‘пшәтәй дәр райста иухуызон дзуапш: «Дә ләг у цәттә богъа! Йә кусән уатмә хъахбай сылгоймагты кәны, семә цалдәргай сахәттә фәвәййы, стәй сә чьылдымы дуарыл ауадзы. Тыргъты та йәм фенхәлмә кәсынц, хъуыддад-жы фәдыл әм чи ‘рбацәуы, уыцы адәм. Сәйраг режиссерән йә ләг, зындгонд ахуыргонд, амард, Сау ыл дардта, куыд вәййы, афтә. Уый Сау Сырдоны зәрдәмә нә фәцыд, фәсидт әм әмә йын афтә:

— Кәнае дә саутә сис, кәнае курдиат бадаәтт! Мах идеологон кусджытә стәм әмә ныл ахәм митә нә фидауы!

— Гьемә дә бинонты дзәбәхдәр әрбамәләд, әмә уәд, зәрдәрыст цы у, уый кәд бамбарис! Сәйраг режиссер йә куыстәй ацыд,»

Нелли уыцы ныхәстәм куы фәхъуыста, уәд сәхимаә әрцыд әмә, Боболайы фәзындмә нал банхәәлмә каст — фәлыгъд йә цәгатмә. Бобола та мидаәтмойы бацыд, әртә сывәллоны камән уыд, ахәм хәәздыг сылгоймагмә. Коньяк йедтәмә ницыуал нуәзтой дыууәйә дәр, әмә ус бирайы фаг нал сси.

Бобола йын йе вәрәнтә фәстаг капеччы онг йәхимаә әрбасывта, йә хәәбулты йын сидзәрты хәдзәры фәцавта. Әмә йәхицәй дыууә хатты кәстәр, диктор чыздгы йә кьәбәргәнәг акодта.

Корпорацийы кусджытән цы фондзуәладзыгон цәрән хәдзәр аразын байдыдтой, уымән йә хуыздәр арәзтадон әрмәг хохмә аласта әмә дзы галуан аскьәрдта. Аразгә дәр әй скодта корпорацийы хардзәй. Фыццаг йә дуарыл фыст уыд «Телекорпораци «Ирыстоны» уләфән базә», стәй йә Фырайы-фырт йәхи фәкодта. Мәнә прихванизаци йә тәккә фындз куы сдардта, уәд.

Ләг у Сау Сырдон, ләг!

Уәд та дын ног әрәмбырд кодта адәмы әмә загъта:

— Авд милуан сомы нәм ис. Әлхәнәм дзы хәдзәрыдаргә тәрхъустә: Афтә тагъд бирә кәнынц, әмә нә дыууә азмә дзидзайы бын фәкәндзысты!

Фәлә та кусджыты тәрхъусы дзидзайә дәр нә бафсәста. Хәрзмыггаг мин мадәл кроличчы сласын кодта кәцәйдәр. Афтә нард уыдысты әмә сәхи айсын дәр нә фәрәзтой. Зайгә та нә кодтой. Бобола загъта:

— Нә климәт сын нә бәззы, әвәццәгән!

Зоотехник та дын афтә:

— Куыд сә зайын канут, иунаг нәл дәр дзы куына ис, уәд? Уайтагъд нәл кроличчытә агураг арвыстой, фәлә уәдмә цавәрдәр низ фәзынд, әмә тәрхъусты быныхъәр ссыд.

Фырайы-фырт дәр смәлләг, йә ус дзы фәлыгъд. Ног ус цәмәй әрхастайд, уый та йәм нал уыд. Йә цәстфәлдахән миты тыххәй йә йә бынатай фәтардтой әмә нозтыл фәци.

Иу сәрдыгон райсом та йе ‘мбал цәлуарзджыты агураг Стыр проспекты фәцәйцыд. Йә урс костюмы дыстә әмә дзыппытә

чъизийæ стаббар сты, йæ цастыты бынтæ йын цыма мыдыбын-
дзытæ фæхостой, уыйау фырнотæй ныррæсыдысты. Иу æры-
гон сылгоймаг æй æрурæдта æмæ йæ фæрсы:

— Ды Бимболат нæ дæ?

— Растдæриддæр гъе уый дæн!

— Æз дæ рагæй зонын. Телекорпорацийы директорæй нæ
кусы?

— Ноджы бæрзонддæр бынаты!

Сылгоймаг æй фæсвæд рестораны фæмидæг кодта.

Къуырийы фæстæ Сау Сырдон банкæй йæ фæстаг капеч-
чытæ — мин доллары райста æмæ дзы Земфирæйæн — афтæ
хуынд йæ ног ус — фелхæдта алы диссæгтæ.

— Иунæгæй ма ма ныууадз, — æрлаууыдис-иу йæ зонгуы-
тыл. — Ма дачæ дæр ауай кæндзынæн, фæлæ мемæ у.

Дачæ дæр уайгонд æрцыд. Уый та рæсугъд Земфирæйы
къухы афтæмай бафтыд...

Боболайæн иу æхсæв, адджын хъæбыстæ кæнгæйæ загъта
Земфирæ:

— Тынг ма фæнды дæуæй сывæллон ныййарын. Фæлæ дæуæн
æрыгонæй дæр цот нæ рацыд æмæ ныр дæр мацæмæ 'нхæлмæ
кæс. Кæд ма коммæ кæсыс, уæд æз зонын иу хостæнæг
дзæдæлтæн. Цæры Калачы. Фæлæ 'нæуи æхца нæ комы,
«кæрдæгцъæхтæй» йæ хъæуы... Æртыккаг бон Фыраы-фырт
æмæ Земфирæ Калачы балæууыдысты. Дæсны лæг сæ хорз су-
азæг кодта, цыдæр хостæ рахаста Боболайæн, «виагырæ» дам,
йæ ном. Æмæ дын æцæджы хъуыддагæй дæр лæг куы... слæг
уайд! Æцæг та йыл ног сайд æрцыд — цы муртæ ма йæм баззад,
уыдон та йын Земфирæ ассыфта æмæ 'рбадæлдзæх. Боболайæн
та йæ нæлгоймаджы тых æрбацыдæр. Кæддæр йæхи куыд нæ
хъуыд хион-хæстæг, афтæ ныр йæхæдæг дæр никæй хъуыд.

Иу фæззыгон хуылыдз бон Фыраы-фырт бахоста
æвæгæсæгты хæдзары дуар.

— Кæцы дæ? — радзырдтой йæм.

— Граф Казанова!

— Ам дæу хуызæттæ бирæ ис: рахиз, кæд ма дæ къæх ай-
сынæн дæ, уæд.

Уый ма йæ бон уыд Сау Сырдонæн.

ЦЫПАР АЕМБИСОНЦЫ

1. САУ ХОХЫ УРС ДУР

Сау Хохы бын урс тӕапӕн Дур ферттывта,
 Ком ныррухс йӕ ирд цӕстытӕн се 'ртытӕй.
 Сау кӕй уыди, ууыл Сау Хох нал састы.
 «Урс дӕн!» — кӕмттӕ арыдтой йӕ хӕрӕй.
 Амонд, дам, мӕнмӕ дӕр хурау ракасты,—
 Дзаг ысты мӕ арф кӕабицтӕ згӕрӕй.

У сӕ бӕрц мӕ царциатӕн мин:
 Ис мӕ мидӕг стронций, алюмин,
 Ме згӕр фӕрстӕй стӕлытау кӕсынц
 Цинк, сызгӕрин, алмаситӕ, дзындз.

— Фӕдис, геолог! Фехъус мын мӕ сидт:
 Ацы згӕртӕм
 Рацу згӕоргӕ! —
 Ыскӕфта дымгӕ Сау Хохы кӕуыззитт.

Геолог сидтмӕ схӕццӕ, уӕдӕ цы,
 Йӕ галиу кӕухӕй дзӕбугыл хӕцы,
 Йӕ рахизӕй куы бавнӕлдта уый дурмӕ,
 Гӕе уӕд ӕй бирӕ нал бахъуыд фӕсурмӕ.

Аермӕст ма загъта: «Хорз хох дӕ ды Хохӕй,
 Фӕлӕ фӕсайд дӕ цардамонды хайӕ, —
 Хӕзнаджын мын цы дур рахуыдтай, оххай,
 Уый сурс и, мӕгуыр... цӕргӕсты чъыггъайӕ...

Мӕ зӕрдыл арӕх иу зонгӕ ӕрлӕууы,
 Уый баззад махӕн фидисӕн нӕ хӕуы.
 Цыдӕр хорздзинад йе 'взӕр фыртмӕ ссардта
 Аемӕ йӕ алкӕд гениты 'мсӕр дардта.

2. БИРÆУСДЖЫН ЛÆГ

«Нæ Сырх Уасæгæн ссæдз усы куы ис,
 Мæнæн та нæй дæс дæр.
 Цæй, бафæзмон нæ Хъохъойы æз дæр, —
 Дæс æфсины мæм не 'руадздзысты низ!»

Йæ «фырзондджынæй» ракуырда дæс усы
 Æмæ йын семæ бацайдагъ цæрын.
 Бæргæ йæм уарзтой фыццаг бонты хъусын,
 Фæлæ сын дарддæр хъусын фестад рын.

Куы райгуырди сæ алкæмæн сывæллон,
 Уæд загъд къахынмæ февнæлдтой æвæлмон:
 «Ды махæн дæ нæ лæг,
 Бæркад—тыллæг хæссæг
 Æмæ нын мойæн бæзз, —
 Æд сабитæ нæ хæсс!»

«Бæркадхæссæг» дæр батылдта йæ дыстæ
 Æмæ куыста дæлимонты фæлдыстау.
 Йæ уд гæркъайы хуынчъы сласта,
 Фæлдæхта зæхх, уыгæрдæн даста,
 Ыскъæфта куыроймæ ыссинаг
 Æмæ йæ голлаггай ыссадта.
 Йæ сывæллæтты дарæстæ æхсадта.
 Дæс усы 'мæ дæс гуырды йын — хæссинаг:
 Чи адджын уарзта, чи — цæхджын,
 Чи мадзура уыд, чи — дзыхджын.
 Кæй дзы æппæлын хъуыд, кæй — фауын,
 Кæмæ — хæцын, кæй та — рæвдауын...

Лæг нал уыд лæг, фæлæ — ысхæрæг,
 Æмæ хæрæджы куыстæй смæллæг.
 Нæ лæджы къухты цал æфсины уыд,
 Йæ мæгуыр сæрыл уал марды æрцыд.

3. ЗÆРОНД КУЫДЗ ÆМÆ ÆВЗОНГ ГАДЗА

А. П. Сумароковмæ гæсгæ

Цыдæр Гадза Куыдз — стыргуыбын, хæстбойнон
 Куы нал зыдта, цы уыдзæни йæ сомбон,
 Æрлæууыд уæд зæронд куыдзæн йæ разы
 Æмæ дзыназы:

«Мæнæн нæй зайынмæ бынат
 Æмæ мын иу мæй, цæй, дæ куыдздон радт».

Нæ зыдта Зæронд
 Аргъ кæнын йæ сæрæн
 Æмæ сæ æмбонд
 Уæдæй фæстæмæ сси йæ цæрæн.

Фæуарыд уым йæ зæронд сæрыл мит,
 Йæ хъустыл азæлд дымгæты къуыззитт.
 Тыхсти уым, уазалæй дæр скъуыд,
 Фæлæ йæхиуыл мæгуыр Куыдз хæцыд.
 Ныззад æхсæз хъæвдыны Гадза,
 Фæлæ йæ хъарм куыдздон ныуадза,
 Гъе уыцы фæнд æм нæй.

Йæ ныззайыныл рацыд мæй.
 Дыууæ мæйы... Цыппар.

Сси Гадза куыдздоны æлдар
 Æмæ кæйдæр райдзаст хæдзары
 Йæ хъæбултимæ хъармы зары...
 Æмæ та сыхы куыйты 'рдонгæй
 Ныззад æхсæз хъыбылы ногæй.

Йæ маст бынтон ысфыхт уæд Куыдзæн:
 — Тæккæ абон ысуæгъд кæ куыдздон!

Нæ Гадза зæронд Куыдзыл худы:
 — Сæлхæр, цы ма хъæуы дæ уды?

Ды нал дæ раздæрау фыдуаг,
 Дæ дзыхы нал баззад дæндаг,
 Æдых дæ, иунæг дæ, мæгуыр!

Мæ къæбыстæ та стыр куыйтæ сты ныр
 Æмæ сæ бахъахъхъæ дæ сæр,
 Æвзæр!

4. ЛЕЧЪЫР

Йæ цардуалдзæджы дохтыр-анашист
 Йæ уд æнæвгъау сау Мæлæтæн радта.
 Мæлæт æй галау Барастырмæ 'ртардта:
 «У хорз, — дзырдта, — йæ цард кæй æрцыд ист».

Æрбарвыста йæ Барастыр дзæнæтмæ.
 Хæрзты æмсæр ын уым ыскодта кад,
 Хуыздæртимæ йын равзæрста бынат
 Зæлдаг кæрдæгыл суадоны хæдсæрмæ.

Дзæнæты адæм систой хъæр, фæдис:
 «Тæригъæдджын нæ рæбинаг ыссис!»
 Уæд Барастыр мæсты адæмæн загъта:
 «Цы скатай ыстут дохтырыл сымах та?

Æви уæ ферох, цастæ нæм æрвыста
 Йæ рынчынтæй? Нæ сын зыдта сæ рис.
 Æнарæхст къухæй цас хостæ фæфыста,
 Гъе, уыдонæй кæмæн фесæфт йæ низ?

Йæ амардæй ныр рамбылдта дзæнæт,
 Æмæ йыл ныр тæргæйттæ дæр нæ хъæуы
 Йæ фыдæй ма нæм цас адæм æрцæуид,
 Зæрондмæ сын фæцарди, зæгъгæ, уæд?!

* * *

Лæг хорздинад æрмæст хæрзтæй нæ кæны, —
 Кæмæндæрты сæ мæлæт дæр ысгуыхт.

ТÆЛМАЦТÆ

Жан де ЛАФОНТЕН

ÆМБИСÆНДТÆ

ДОМБАЙ ÆМÆ ХÆРÆГ

Му ахæмы сырды паддзахмæ æрцыди цуан кæныны фæнд. Йæ амæддæгтæ уыдысты хæрзхаст хъæддаг хуытæ, сагтæ, сæгуыттæ. Цæмæй йæ цуан фæрæстмæ уыдаид, уый тыххæй бадзырдта хæрæгмæ, дæ хъæлæс, дам, мæ тынг æхсызгон бахъуыди. Хæмпæлæй, пыхсæй цы ссардта — ныккалдта сæ хæрæгыл æмæ йын загъта, дæ тых, дæ бонæй дам-иу хъæрахст самай, ма бацауæрд дæхиуыл. Домбай зыдта: хæрæджы æбуалгъ уастмæ тæппуд сырдатæ сæ хуыккомтæй лидзæг фæуыдзысты. Æцæгдæр афтæ рауади: куыддæр хæрæг ныхъхъихъо-хъихъо ласта, афтæ хъæды цæрджытæ фыртарстæй суртæзæрдæхъæрмтæ кæнын райдыдтой.

— Æвæдза, иттæг хорз сарæхстæн, нæ? — фæрсы хæрæг домбайы. — Æнæ мæн дæ цуан нæ фæрæстмæ уыдаид!

— Ай-гъай,— дзуапп ын радта домбай.— Ме‘нæзонгæ куы уаис, уæд мæхæдæг дæр фыртарстæй мысты хуынкъ туманæй агуырдаин.— Æмæ домбай хиппæлой хæрæгмæ æлгъæнгæйæ бакасти.

ДОМБАЙЫА САЙА КУЫА ӘРЦЫДИ

Домбай бауарзта фыййауы чызджы. Курәг әм барвыста, уәдә цы уыдаид? Фыййау дәр куыннә фәтарстаид! Уымәй ма әбуалғадәр хабар цы уа! Тугдзых сырдаән дә чызджы куыд хьуамә радтай! Фәләә йын «нә» зәгъын та уәндгә нә кодта. Әмә йын ахәм әфсон ссардта:

— Ма чызг буарәй дәр әмә уәдәй дәр фәлмән у, әмә йә дә ныхтәй фәцъәррәемыхстытә кәндзынә. Фәлтау бавдәл әмә сә хәсгардәй адзәнғәл лас. Дә дәндәгтә та хырхәй алыг кән, науәд ыл әнәнхәләджы куы фәхәңай.

Домбай сразы фыййауы фәндыл: йә дәндәгтыл хырх рауагъта, йә дзәмбыты ныхтә ракодта. Уәд ыл куыйты сардыдтой. Домбайән ма цы йә бон уыд, әмә йә ‘рбамардтой.

ДОНЫХЪАЗ ӘМӘ ХӘРИНАГГӘНӘГ

Кәрти цардысты доныхъаз әмә хуымәтәджы хъаз. Иумә сә зәрдәйы дзәбәхән хъазыдысты, ләнчытә кодтой цады. Хәдзары хицау доныхъазы йәхицән ирхәфсынән, фидауцән дардта, әнәуи хъаз та йә әргәвдынән хьуыд.

Иуахәмы хәринаггәнәг барасыг әмә йын хуымәтәджы хъаз доныхъазәй фәивддзәг. Әрцахста доныхъазы әмә йын кард йә хурхмә бахаста — хьуамә йә аргәвда. Доныхъаз йә мәләт куы базыдта, уәд ныззарыд. Ахәм аив әмә уынгәг зарәг кодта, әмә хәринаггәнәджы зәрдә әваст әрфәлмән әмә йә амәддаджы суагъта:

— Әгайтма ахәм әмбисонды хәләссы хицау мә кьухәй мәрдтәм нә бацыди.

УЫРЫТЫ ӘМӘ ТӘХСАЛТЫ ХӘСТ

Уырыты канд гәдытә нә хьыгдарынц, фәлә тәхсалтә дәр. Уырытә сбирә сты әмә дын тәхсалтән хәст куы расидиккой. Тәхсалтә дәр се ‘фсад әрәвәрдтой се знәгты ныхмә.

Кәрәдзи туг бира фәкалды, фәлә иуты кьухы дәр уәла-хиз не ‘фтыди. Уалынджи уырыты тых сәттын байдыдта. Бира фәхьуыди сә хәстонгай, уәддәр сәхи нә ләвәрдтой.

Боныфәстагма тәхсалта уырыты сә разай айстой әмә сә ныдәрәхсән ластой. Уырытә лидзәг фесты. Салдәттән әнцон уыди сә хуыккомты әмбәхсын. Фәлә сә балхонтә стыр зын уавәры бахаудтой. Кәуыл дзы — такатә, кәуыл та — алыхуызон мәргьты систә (дәлдәр кәнә уәлдәр цинтә сә кәмә уыд, уый бәрәгганәнтә). Гьемә сә уыцы әнәхайыры такахудтә әмә мәргьты систә хуынчьытәм бырын нә уагьтой. Афтәмәй уырыты балхонтә тәхсалты амәддаг фесты.

ХӘРӘГ ӘМӘ КУЫДЗ

Иу хатт дың, йә фырхәләй хьилдзәуәг чи уыд, иу ахәм әхсин йә хьәбысы әрәвәрдта йә чысыл куыдзы әмә йә рәвдауынтә систә. Уый дың хәрәг ауыдта, цы — уайтагьд фырхәләгәй йә цәсты фиутә фәцәйтадысты:

— Ехх, ныр уыцы куыдзай фест! Гыццыл кәй у, уымә гәсгә йә буц дарынц, Мәныл та иудадзыг цәфтә уайы. Ацы әнәнтыст куыдз йә хицаумә йә дзәмбы кәй авәры, уый фәрцы батә, хьәбыстәй цух не ‘ййафы. Цәй, әмә әз дәр афәлварон, кәд әхсин мәныл дәр баузәлид.

Хәрәг бацыди хицаумә, йә раззәг кьах систә әмә йын әй йә тәккә цәсгомма бахаста. Стәй йә хьәләсыдзәг ныхь-хьихьо-хьихьо ласта.

— Уый дың рәвдыд! Уый дың музыка! — хәрдмә фәхауд әфсин. — Мартен, тагьд ма ләдзәг радав!

Мартен ләдзәг радавта, әмә дзы хәрәджы рагьыл хафт-хафтәй раләууыдысты.

ТӘРХЪУСЫ ХЪУСТӘ

Домбайы цавәрдәр сыкьаджын цәрәгой фәцәф кодта. Сырдты паддзахән йә маст афтә рафыхт әмә, сыкьайы мыггагәй кәуылдәриддәр исты зади — сеппәты дәр йә паддзахәдәй сурын байдыдта: сәгьты, фысты, галты, сагты, дзәбидыты. Тәрхъус дың йә ауон ауыдта әмә йәм йә хьустә

сыкъаты хуызән фәкастысты. Фыртәссәй базыр-зыр кодта, мәгуырәг, әмә цыырцъырагмә дзуры:

— Хорзәй баззай, мә дзәбәх сыхаг, мәнен ардыгәй цаугә у. Мә хъустә мә исты фыдбылызы баппардзысты. Исчи мын сә сыкъатә фәхондзәни.

— Дә хъустә — сыкъатә!? — дзуры йәм цыырцъыраг. — Ахудын мә кодтай.

— Фәлдурәдджын домбай сә цы рахондзәни — Хуыцау йә зонәг. Фәлтау рагацау мә сәр бафснайоң, — дзуапп радта тәрхъус.

ДЫУУӘ ХӘРӘДЖЫ

Фәндагыл цыди дыууә хәрәджы. Иуы әккой дзы — сысджыйы голджытә уыд, иннәйы әккой — сызгъарины чырын. Дыккаг цыди схәләй, йә сәрәй хъазгә, йә мырмыраджы зәлланг дардмә хъуысти. Йә уаргъы бын хәстуләфт кодта, уәддәр йәхи афтә дардта, цыма әххуысхъуаг нәу. Иу ран сыл әвзәргәнджытә әрбамбәлдысты. Сызгъаринтә чи хаста, уыцы хәрәгыл сәхи андзәрстой, әндәр цы? Йә сәрбосмә йын фәләбурдтой әмә чырын исынц. Хәрәг йәхи ратон-батонтыл схәцыд, фәлә йә стигъджытә сау над фәкодтой. Ахауди мәгуыр хайуан әмә уыцы хәрзгәйә дзуры:

— Хуыцаумә дәр рәстытә нәй! Ме ‘мбалыл иу цаф дәр не суад, әз та мә уд исын.

— Мә хәлар, — дзуапп ын радта йе ‘мбал. — Стыр нәмттә, исбон амонд нә хәссынц. Ды дәр манау мәгуыр куыройгәсы хәрәг куы уыдаис, уәд сәрәгәсәй баззадаис.

ТӘРХЪУС ӘМӘ ХУЫРГАРК

Тәрхъусы куыйтә расырдытой. Йә тых, йә бонәй бәргә згъордта, фәлә йә уәддәр цуаноны нәмыг байяффта. Тәрхъус, мәгуырәг, йә уд иста. Хуыргарк ыл бахудт әмә йын афтә:

— Уайаг дән, зәгъгә, дәхицәй куы ‘ппәлыдтә. Кәм ысты ныр дә цәрдәг кәхтә?

Уалынмә хуыргаркыл йәхи ныцтафта цыиусур әмә йә ахас-

та. Йә базыртыл йә зәрда дардта, фәлә цѝиусуры дзәмбыты смидәг.

ХУР ӘМӘ ХӘФСЫТӘ

Хъус-хъус ацыди, хур, дам, ус куры. Хәфсытә фәтарстысты уыцы хабарәй әмә хъаст кәнын райдыдтой.

— Нә цард фехәлдзәни,— дзырдтой уыдон.— Хурән сабитә райгуырҙән. Иу хур дәр нын әгәр куы у, уәд уалимә цы митә кәндзыстәм? Фурдтә бахуыскъ уыдзысты, стәй дзы чи цәры, уыдон. Цѝымаратә нын куынауал уа, уәд ма куыд цардзыстәм?

ТӘРХОНЫЛӘГ, ХОСГӘНӘГ ӘМӘ КЪУЛЫБАДАГ УС

Тәрхонгәнәг әмә хосгәнәг загътой: цәй әмә адәмән исты хорзы цәуәм. Фәлә сә адәм разы нә уыдысты. Әнәнизтә дзырдтой: тәрхоныләг раст тәрхәттә нә хәссы, рынчынтә та хосгәнәгәй хъаст кодтой, дзәбәх цәстәй нәм нә кәсы, зәгъгә.

— Нә куыстәй разы ничи у, әмә афтәмәй куыд цәрәм? Цом әмә къулыбадаг усы бафәрсәм, цы нын кәнгә у, уымәй,— загътой дыууә ләджы.

Къулыбадаг ус сын афтә:

— Ныккәсут-ма змәст донмә. Исчи уә дзы йәхи уыны?

Нә, зәгъгә, загътой тәрхоныләг әмә хосгәнәг.

— Сыгъдаг доны та?

— Ай-гъай дзы уынаәм. Айдәны куыд уынай, раст афтә.

— Уәдә уал фыццаджы-фыццаг уәхи уәхәдаг базонут, уә удтә ссыгъдаг кәнут, әмә уә уәд адәм дәр разы уыдзысты.

ӘНӘФЕНД ЛӘГ ӘМӘ ДЫРГЪДОНГӘС

Иу әнәфенд ләг ауыдта, дыргъдоны хицау бәләстә куыд әхсәста, уый әмә йә фәрсы:

— Цәмән кьуыхтә кәныс замманай бәләстә, уагәр дын цы кодтой?

— Хьыгдарыны хос сын чи у, әрмәст уыцы кьалиутә әхсәдын. Уый фәстә бәләстә ноджы рәсугьддәр фәуыдзысты, фылдәр дыргъ ратдзысты,— бамбарын ын кодта дыргъдоны хицау.

Әнәфенд ләг сәхима ацыз әмә сә дыргъдоны бәләстан сә хуыздәр кьалиутә әмә кьуыбыртә кардәй адзәнгәлтә ласта. Бәләстә ныццәнкуылтә сты, әмә сыл канд дыргътә нә, фәлә сыфтәр дәр нал әрзади.

ОДИССЕЙЫ АМБӘЛТТӘ

Дәс азы фәрахау-бахуы фәстә дәр ма Одиссей әмә йе ‘мбәлтты нау ленк кодта денджызы. Уалынмә әрбафтыдысты иу сакьадахмә. Уым паддзах уыди Хуры чызг Цирцея. Уый бәлццәттән рахаста диссаджы хәрзад, фәлә маргхәстә нозт. Уазджытән фыццәг сә зонд фесәфти, стәй алымьггаг сырды хуызы цауын байдыдтой. Иутә дзы домбәйттә фестадысты, иннатә әрсытә, пылтә, бирагътә... Әрмәстдәр зондджын Одиссей баззад адәймагәй. Уый хуры чызгән радта нуазән — уындәй фысымән йәхи нозты әнгәс. Цирцейы зәрдә әрфәлмән, әмә дзы Одиссей ракуырдат, цәмәй йын йе ‘мбәлтты фәстәмә адәймагтә фестын кәна.

— Нал сә бафәнддзәни,— загъта хуры чызг.— Сәхи ма сын бафәрс, кәддәра ма сразы уаиккой адәймагтә суавыныл.

Одиссей сә фәрсы:

— Фәнды уә ногәй адәм фестын?

— Ды куыд әнхәәлыс, ахәм әдылы нә дән,— дзуап радта домбай.— Цы ләвәрттыл фәхәст дән, уыдон мын ничиуал айсдзәни. Мә дәнәгтә әмә мә дзәмбыты руаджы ныр кәдфәнды дәр мәхи бахъахъәндзынән. Ныр әз паддзах дән әмә хуамә паддзахәй амәлон.

Уәд Одиссей арсмә бацыз әмә йә фәрсы:

— Ме ‘фсымәр, цы хуызән сдә? Бакәс-ма дәхимә! Цы фәци дә раздәры фидауц, дә уынд, дә конд?

— Уый та цы хоныс? — загъта арс.— Цы уыдтән, уымәй фыддәр нә фәдән! Кәд дә зәрдәмә нә цауын, уәд мә мәхи бар уадз әмә дә фәндаг дар. Әз дән сәрибар, әнәмәт,

разы дән мә цардаёй әмә мә раздәры катай-матайттә ни-
чердәм хъәуыңц.

Одиссей та бирагъмә дәр баздәхти:

— Ме ‘рдхорды гәбаз, худинаг дын нәу! Фыйәуттә дә
алы бон хъаст кәныңц — сә фыстә сын радыгай фәхастай.
Раздәр рәстдзәрәг уыдтә, ныр тугдзыхәй агәпп ластай.
Æрфәсмон кән, әрхуд дәхиуыл, ногәй хәрзгәнәг су.

— Әмә ныр цәмәй әвзәр у мә цард, — загъта бирагъ, —
стәй мә цәмән хоныс тугдзых? Дәхәдәг къаддәр тугдзых
дә? Сымах мәнәй къаддәр хәрут фыстә? Акәс-ма адонмә,
стәригъәдгәнәг мын сты! Әниу, хәрзәгъдауы хицәуттә,
уәхәдәг кәрәдзийән бирагътә не стут? Иугәр фыдгәнәг,
стигъәг куы уай, уәд дыл фәнды бирагъы царм уәд, фәнды
адәймаджы!

Одиссейән йә раздәры әмбәлццәттә иууылдәр радтой
ахәм дзуапп. Уыдон бәллыдысты әнәмәт, әнәмәст, бархи
цармә, фәндыди сә хъәддаг уәвын. Иу дәр дзы Одиссейы
зондмә нал байхъуыста.

УЫРЫТЫ ЦӘДИС

Гәды мысты размә бабадт әмә әнхәлмә каст йә
фәзындмә. Мыст әй бамбәрста әмә йә сыхаг уырымә аз-
гъордта, ома уыимә ауынаффә кәнон, цы гәнгә мын у ацы
уынгәг заман, зәгъгә. Сыхаг та фәлтәрд уыры уыд, йәхи
куырыхон әмә хъәбатыр хуыдта, мурмә дәр, дам, нә дарын
гәдыйән нәдәр йәхи, нәдәр йә дзәмбытә, нәдәр йә
дәндәгтә.

Уыры загъта:

— Иунәгәй йын мә бон ницы бауыдзәни, фәлә нә сыхы
уырытәм фәдзурдзынән, әмә гәдыйән йә удәй схъаздыстәм.

Бадзырдта сыхы уырытәм әмә сын загъта:

— Сәрбахъуыды нәхи фәстәмә ма аласәм, мәгуыр мысты
фарсмә баләууәм, науәд уыцы әнаккаджы, гәдыйә уын
зәгъын, махмә дәр хъәуы.

Уырытә әмдзыхәй фәххәр ластой:

— Мәләт тугдзыхән! Хәст расидәм гәдыйән!

Алчи йә фәндаггаг райста, голджыты цыхт сәвәрдтой әмә
бәрәгбонарәзтәй, сәрысхәләй, разәнгардәй араст сты.

Гәды уәдмә мысты әрцахста әмә йыл йә дәнәгтәй фидар әрхәцид. Уырытә йәм әрбаввахс сты: хъуамә се ‘мбалы бахизой мәләтәй. Гәдыйән мыст йә дзыхы, афтәмай уырыты әрдонджы размә әрмәст дыууә къахдзәфы акодта. Нә хъәбатыртә дын уый ауыдтой цы — фәстәмә лыгъд радтой! Тыхтә-амәлттәй ма сә хуынчытә ссардтой.

ЦӘРӘГОЙТӘ ӘМӘ РЫН

Цәрәгойтыл рын сыстади. Бирәгәйттәй цагъды кодтой. Домбай йе ‘муынафәгәнджытәм фәдзырдта әмә сын загъта:

— Мә хәләрттә, бирәты тәригъәды бацыдыстәм, әмә нә Хуыцау уый тыххәй әфхәры. Басәттәм нә фыдракәндтыл әмә, неппәтәй аххосджындәр чи у, уый йә уд нывондән әрхәссәд Уәллагән. Мәнә әз нә дән? Цы уын әй әмбәхсон, зыд әмә мыл кәрәф бафтыд. Иу әмә дыууә фысы нә бахордтон. Уәд мын цымә цы ракодтой? Мисхалы бәрц дәр ницы. Сәттын ыл — фыййәуттән-иу сәхимә дәр фәныхылдтон — цалдәры дзы ауагътон мә уәцъәфы. Мә тәригъәдтә бирәсты әмә цәттә дән мә уд рауәлдай кәнынмә. Ныр уә алчи дәр басәттәд йә тәригъәдтыл, әмә хъуамә рәстдзинад сбәрәг уа: әппәты аххосджындәры амарәм.

— Әгәр раст әмә хәларзәрдә дә, нә паддзах, — загъта гәды рувас. — Әнәсар, әдылы фыс бахәрын дәм цас тәригъәд кәсы? Әгайтма әрвәссыс уыцы ницәйәгтыл! Сә койы аккаг дәр не сты. Иннә ахәм фыййәу. Уый дыкъахыгты мыггагәй у. Дыкъахыгтә та рагәй-әрәгмә дәр не знәгтә сты. Сәхи не ‘лдәрттә, нә хицәуттә хонынц. Гъемә сә алкәй дәр йә бынаты сбадын кәнын хъәуы.

Рувасы цәстмәхъус ныхәстыл иннәтә дәр сразы сты. Стайтә, фәранктә, әрсытә әмә иннә ставд сырдатән дәр сә тәригъәдтә ныббарстой. Цәвиттон, тутдзыхы мыггагәй цыдәриддәр уыд — иууылдәр зәдтәй агәпп ластой. Уалынджы хәрәджы рад дәр әрцыди. Сыстади, мәгуыр, әмә уыцы къәмдзәстыгәй афтә:

— Иуахәмы кәйдәр уыгәрдәны рәзты фәцәйцыдтән. Мәхи нал баурәдтон зәлдаджы хуызән фәлмән кәрдәгмә әмә дзы стындытә кодтон. Сәттын мә рәдыдыл. Уыцы кәрдәгмә цы бон бавнәлдтон, уыцы бон фәлтау мә мәләт куы ‘рцыдаид!

— Мæнæ ис аххосджын, дардмæ ма йæм цы цаут! — фæхъæр ластой иууылдæр æмдзыхæй. — Йай у нæ сафæг!

Бирагъ дæргъæтин ныхас ракодта. Ацы хуыцауылгъыстæн, дам, ныббарæн нæй, рын, дам, ныл йай фыдæй сыстад æмæ, дам, ын æнæргæвдгæ нал и.

— Цы цæсгомæй бавнæлдта кæйдæр кæрдæгмæ! Уымæй ма стырдæр фыдракæнд цы уа! — кæрæдзи дзыхæй истой ныхас царæгойтæ. Æмæ хæрæгæн марыны тæрхон рахастой.

ХÆФС ÆМÆ УЫРЫ

Нард, хæрзхаст уыры йæ зæрдæйы дзæбæхæн тезгъо кодта цъымарайы былты. Хæфс æй ауыдта, йæ цурмæ багæпп ласта æмæ йæм дзуры:

— Уазæг, саккаг нæм кæ, фысым дын уыздыстæм.

Уыры уайтæккæ сразы.

Хæфс ын æппæлынтæ систа йæ цардæй, цъымарайы ленчытæ кæнынæй, хи найынæй, дам, хуыздæр ницы ис.

— Нæ цъымарайы фидыцтæн æмбал нæй, нæ цардыуаг, не ‘гъдæуттыл дисæй амæлдзынæ, — дзырдта хæфс. — Нæ паддзахады цы дисæгтæ ис, уыдон де ‘мбæлтгæн куы дзурай, уæд дæм хæлиудзыхæй кæсдзысты.

Уыры хæфсыты паддзахад фенынмæ сцыбæл, фæлæ — замана! — хорз ленк кæнын нæ зыдта. Хæфс æрхъуыдыджын разынд, уырийы къах йæхи къахмæ бабаста æмæ йæ цъымарамæ ахæр-хæр ласта. Уыры доны куы скуыси, уæд æвиппайды йæ хъуыр айдзаг. Уæддæр æй хæфс йæ фæдыл ласы. Йæ фæндæфтæ уыди: куы фæхуыдуг уа, уæд ын йæ нард фыдæй мæхи хорз фендзынæн. Уыры ма фервæзыныл бæргæ архайдта, фæлæ ма йæ хæфс кæм уагъта!

Уыцы рæстæг уæлиау арвыл зилдухæнтæ кодта хъæрццыгъа. Уырийы доны бæгъдулæгтæнгæ куы ауыдта, уæд ыл йæхи рауагъта. Йæ дзæмбытæй йæ ацъипп ласта æмæ ма хæфсы дæр афардæг кодта. Иу амæддаджи бæсты дыууæйыл фæхæст.

Иннæтыл хин æмæ гæдзрахатæй чи фæцæуы, уымæн арæх йæ хинтæ йæхи сæрыл разылынц.

МÆЛХЪ

Мæлхъ усхуыцау Юнонæмæ йæ хъаст бахаста.

— Мæ хуыцау, — загъта уый. — Разы дæ нæ дæн. Цы хъæлæс мын радтай, уый иуы зæрдæмæ дæр нæ цæуы. Цыдæр ницæйаг булæмæргъы йæ фæлмæн хъæлæсы руаджы нымайынц уаллдзæджы фидауцыл. Мæ хъæлæс та сын емынæйы ад кæны.

Юнонæйæн йæ маст рафыхти:

— Æ, дæлæ цъиу, ныр цытæ лæхурыс! Цард хæлæгæй нæу. Хъуамæ куыд бæллай булæмæргъы хъæлæсмæ? Дæ хъуыр арвæрдыны хуызтæй уæфт зæлдагау, дæ кæркæ-мæркæ къæдзил — хæзнадуртæй нывæфтыды хуызæн. Цавæр маргъæн ма ис ахæм æмбисонды фæлыст? Дæуæй ма рæсугъддæр маргъ кæд кæм фенди? Алы цæрæгоймæ дæр йæхи миниуджытæ, йæхи аивтæ ис: иутæ сæ асæй буц ысты, иннæтæ — сæ тыхæй. Уари рог у, цæргæс — æхсарджын. Халон — зонджын, йе уæны кæсы, гæркъæраг та фыдхабархæссæг у. Алчи дæр сæ йæ миниуджытæй разы у. Ды дæр хъаст ма кæ, намæ дæ бафхæрдзынæн — дæ диссаджы фæлыстæй дæ æнæхай фæкæндзынæн.

Идрис ШАХ

ХÆТÆГХУÆГТЫ ХАБÆРТТÆЙ

Суфизм у пысылмон дини хицæн къабаз, удæй кæрæдзимæ хæстæг чи у, уыцы адæмы æфсымæрон æхсæнад. Суфий иу диныл дæр йæхи нæ тигъ кæны, иу дин дæр ын æцæгæлон нæу. Фæлæ йæ сæйраг нысаныл хи уды хъомысæй комкоммæ Хуыцаумæ фæндаг агурь. Æцæг суфий, дам, у æрвайдæны æнгæс — рæстæй, сыгъдæгæй дзы зыны дун-дуне æнæхъæнæй.

Джишпы кæй уадзæм, уыцы аргъæуттæ-æмбисæндтæ æрæмбырд кодта XX æнусы суфизмы тæккæ дзырддзæутæдæр ахуыргæнджытæй иу — Идрис Шах.

ÆРТÆ КÆСАДЖЫ

Кæддæр, дам, иу цады æртæ кæсаджы царди. Фыццаг кæсаг иннæтæй æмбаргæдæр æмæ хиндæр уыди, дыккаг — æнæхин,

артыккаг та — бынтон әдылы. Цардысты дзәбәх, әнцәд-әнцойә, цәвиттон, кәсәгтә иууылдәр куыд фәцәрынц, афтә. Фәлә иу хатт цады былмә әрбацыз иу ләг. Йемә ‘рбахаста хыз. Цалынмә йә хәлдта, уәдмә йәм әмбаргә кәсаг донәй каст әмә хъуыды кодта, йәхи бахъахъхъанынән цы мадзал ссара, ууыл. Йә зәрдыл әрләууыдысты йә царды алы фәзиләнтә, тәссаг хабәрттә, къуырцдзәвәны-иу куы ба-хауд, уәд-иу ирвәзән хос куыд ссардта, уыдәттә. Йә удәй бацыди, йә фәлтәрд зондәй агуырдат исты фәрәз. Әмә йә әппынфәстаг ссардта.

— Ацы цады, кәм бамбәхстәуа, ахәм бынат нәй, — загъта йәхицән. — Гъемә фәлтау мәхи мардәфсон скәнон.

Гъемә дын йә тыхтә куы ‘рбамбырд кәнид әмә донәй йәхи уыциу зыввытт куы фәласид кәсагахсәджы тәккә цурмә. Ләг дисәй амард, уәдә цы уыдаид. Систа йә. Кәсаг йә уләфт баурәдта, әмә ләг банхәлдта, ай хәдмәл цыдәр у, зәгъгә, әмә йә фәстәмә донмә фехста. Кәсаг әвиппайды, ләджы тәккә къәхты бын цы байбын уыд, уым фәкуыси.

Дыккаг кәсаг хъуыддаг нә бамбәрста әмә разаджы цурмә баленк кодта, афәрсон әй, зәгъгә.

— Диссагәй дзы ницы и, мәхи мардәфсон скодтон, әндәр, — загъта йын фыццаг кәсаг.

Уәд дыккаг дәр йәхи фехста донәй әмә ләджы къәхты цур абәдт.

«Ай дын диссаг, — фәджих и кәсагахсәг. — Амы кәсәгтә донәй сәхәдәг сәррәттытә ласынц...»

Фәлә дыккаг кәсагәй айрох йә уләфт бауромын. Ләг фәдта, кәсаг удәгас кәй у, уый әмә йә йә хызыны нысхуыста. Гъемә та йә ‘ргом донырдәм раздәхта. Фәлә кәсәгтә донәй кәй гәшпытә кәнынц, ууыл әгәр дис кодта әмә дзы йә хызын ахганын әрбайрох. Дыккаг кәсаг тыхтә-амәлтәй әддәмә рабырыд әмә — кәм йә фаздзармыл быргә, кәм гәшпытәгәнә — донмә куыддәртәй баирвәзти. Фыццаг кәсаджы ссардта әмә хәстуләфтгәнә йә фарсмә әрны-гъуылд.

Әртыккаг кәсаг әдылы уыд әмә хъуыддәгтән мисхалы бәрц ницы бамбәрста — суанг ын сә йә ‘мбәлтә бәстон куы радзырдтой, уәд дәр. Халәй-халмә йын фәнымадтой алцы дәр, загътой йын, мардәфсон-иу скән, дә уләфт-иу бауром, зәгъгә.

— Бузныг, ныр уә бамбарстон, — хәлдзәгәй загъта әдылы кәсаг.

Уыцы ныхәстимә сыф-сыфгәнгә йәхи фехста кәсагахсәд-жы кьәхты хәдцурмә. Фәлә, иннә кәсагтәй әнахай кәй фәци, ууыл фәсмон кәнгәйә ләг систа кәсаг әмә, мард әви әгас у, ууыл дәр нал ахъуыды кодта, афтәмәй йә йә хызынмә ныппәрста. Ацы хатт йә хызын әнгом сәхгәдта. Цалдәр хатты баппәрста цадмә йә хыз, фәлә фыцпаг дыууә кәса-джы байбыны әмбәхст уыдысты әмә цы хъуамә ‘рцахстаид? Йә хъуыддагәй куы ницы уад, уәд йә хыз батыхта әмә сәхима цәуыныл нылләууыд. Йә хызынмә ма иу каст ныккодта. Әдылы кәсаг нә уләфы, уый куы фәдта, уәд әй йә хәдзармә ‘рбахаста әмә йә, хәдмәл у, зәгъгә, сә гәдыйән радта.

Идрис Шахы фиппаинаг цыбырәй. Аргъауы ацы хуыз нәм әрхәццә Авады Арифийы руаджы. Уый та йә фехъуыста Мухаммед Асхарәй — уый амарди 1813 азы. Йә зәппадз ис Делийы.

ИССӘ ӘМӘ ЙЕ 'МБӘЛТТӘ

Зәриндзых поэт Джалалидин Руми әмә иннәты ныхәстәм гәсгә, кәддәр Марияйы хәәбул Иссә цалдәр ләгимә фәцәйцыд Иерусалиммә хәстәг иу әдзәрәг быдыры. Йе ‘мбәлттә — зыд әмә кәрәф адәм — Иссәмә әрхатыдысты, ды, дам, зоныс, мард әгас кәныны тых кәмә ис, ахәм сусәг дзырд әмә нын әй зәгъ.

— Куы уын әй зәгъон, уәд йә бахъахъхәнын нә бафәраздзыстут, әнахъуаджы йә сдзурдзыстут әмә фәрәдидзыстут, — дзуапп сын радта Иссә.

Фәлә уыдон цәхгәр нылләууыдысты:

— Цәстыгагуыйау әй хәхәхәндзыстәм, стәй, баууәнд ныл, йә аккаг дәр стәм. Уый руаджы нә ныфс, не ‘ууәнк дәр фәфидардәр уыдысты.

— Цы курут, уый уәхәдәг дәр нә зонут, — семә не сразы Иссә, фәлә сын уәддәр схъәр кодта йә диссаджы Дзырд.

Гъемә та иуахәмы уыцы адәм уыцы әдзәрәг быдыры ногәй фәцәйцыдысты, ацы хатт Иссә семә нә уыд. Әнәнхәләдджы сә размә фәци стджыты рәдзәгъд. Заманты фәд сыл бәрәг дардта — сурс ысты.

— Гъа-ма бафәлварәм, кәддәра Иссәйы Дзырдмә әцәг ис ахәм диссаджы хъомыс, — дзурынц кәрәдзимә бәлццәттә әмә йә әмдзыхәй загътой.

Куыддәр Дзырд сә дзыхәй сирвәзт, афтә стджытә базмә-лыдысты, кәрәдзиуыл ныхәсын байдыдтой, стәгдар сә рауади, стәй сыл фыдтә фәзынди, цәвиттон, цардәгас буар систы, буарыл та хъуынтә разад, әмә бәлццәтты раз фегуырд әвирхъау тугдзых сыр. Кәфхъуындарәнгәс егъау царәгой дын сыл әваст йәхи куы андзарид әмә сә куы акъуыхтә кәнид.

Зонд кәмә ис, уыдон хъуыддаг бамбардзысты. Әрхъуыды фаг кәмә нәй, уыдон та ацы әмбисондмә хъусгәйә әмбаргәдәр фәуыдзысты.

Идрис Шахы фиппаинаг цыбырәй. Ныхас цы Иссәйыл цәуы, уый у Мадымайрәмы фырт Йесо. Ацы әмбисондәй спайда кодта Руми, хәтәгхуаг бәлццәттә дәр-иу әй арәх әрымысыдысты. Ноджы ма ис аль-Хайаны фырт Джабирмә дәр (латинагау — Гебер), чырыстон алхимийы бындурәвәрәгмә. Амарди 790 азмә әввахс.

ХУЫЦАУӘЙ СЫН ХАТЫР УЫДЗӘН

Имам аль-Газали Мадымайрәмы фырт Иссәйы цардәй ахәм хабар ракодта. Иу хатт Иссә фәндагәрон цалдәр адәймаджы уәнтәхъил әмә сәргуыбырәй бадгә фәдта әмә сә бафарста:

— Цы уыл әрцыди, цәуыл әнкъард ыстут?

Уыдон ын дзуапп радтой:

— Зындонмә цәуын нә куы бахъәуа, уымәй тәрсәм.

Иссә дарддәр ацыд әмә та әндәр ран әнкъардәй бадгә ауыдта цалдәр ләджы.

— Уә зәрдәтә уын цы маст әвдәрзы? — фәрсы та уыдоны дәр.

— Дзәнәтмә бәлгәйә нә цәстытә ныуурс ысты әмә мәты бацыдыстәм, — загътой йын уыдон.

Араст та и дарддәр Иссә әмә амбәлд әндәр къордыл. Сә цәсгәмттыл бәрәг уыди, бирә тухитә кәй бавзәрстой, уый, фәлә уәддәр уыдысты зәрдәрухс. Иссә сәм дзуры:

— Цы у уә цины сәр, хорз адәм?

Уыдон ын афтә:

— Нæ цины сæр — рæстдзинад. Мах федтам царды фыдæв-
зарæнтæ, не ‘ккой йын хастам йæ уаргъ æмæ алы лыстæг хъуыд-
дæгтæ мурмæ дæр нал дарæм.

— Мæнæ дын гъе, бирæ кæмæн бантыст, уыцы адæм, — загъта
Иссæ. — Мæ райгасы бон сын Хуыцауæй хатыр уыдзæни.

РÆДАУ ЛÆГ

Раджы кæддæр Бухары цард иу хъæздыг æмæ рæдау лæг.
Йæ удæй арт цагъта Фарны асинтыл уæлдæр схизынмæ. Æмæ
йын бирæтæ бантысти. Уый тыххæй йын саккаг чынди æппæты
кадджындæр ном — Дунейы Сæр. Æрвылбон йæ хæдзармæ
гуылф кодтой адæм, æмæ сын уый дæр таучелæй лæвар кодта
сызгъæрин. Уазджытæ йын дихтæгонд уыдысты хицæн къорд-
тыл — идæдзтæ, рынчынтæ æмæ а.д. Гъемæ-иу иутимæ къуы-
рийы фыццаг бон фембæлд, иннæтимæ — дыккаг, аннæтимæ —
æртыккаг... Афтæ иудадзыг хæрзты цыд адæмæн. Фæлæ рага-
цау семæ ныхастонд уыд; йæ хæдзары зыбыты иунæг ныхас
дæр куыд ничи кæна, афтæ. Иунæг дзырд дæр кæй дзыхæй
схаудаид, уый æнæ ницæмæй аздадаид, афтидармæй аздæхта-
ид. Алкæй бон нæ уыд уыцы æгъдау æххæст кæнын.

Рацæй-рабон, æмæ æгъдауамонджыты рад æрзылди куы йæм
æрбацыдысты, уæд се ‘хсæн иу ахæм разынди, фырцинæй цы
фæуыдаид, уый чи нал зыдта: йæхи бауромынхъом нал уыд
æмæ дын йæ хæрзгæнæджы арфæты бын куы фæкæнид. Ду-
нейы Сæр ын, ай-гъай, ницы радта. Фæлæ æгъдауамонæджы
цыфæндыйæ дæр йæ хай ратонын фæндыди. Дыккаг бон хъу-
амæ сæ хардз исынмæ æрбацыдаиккой гуылмызтæ. Гъемæ дын
ай дæр се ‘хсæн йæхи куы фæтъыссид, йæхи сахъатæфсон скод-
та, афтæмæй. Дунейы Сæр æй базыдта æмæ та йын ницы рад-
та. Æгъдауамонæг йæ кæнон нæ уагъта æмæ та æндæр къор-
димæ æрбацыди. Фæлæ та йæ хъуыддаг нæ фæрæстмæ — Ду-
нейы Сæр та йæ базыдта æмæ йæ æгады тардæй атардта. Цал
æмæ цал фæлтæрæны ма скодта æгъдауамонæг, суанг ма сыл-
гоймаджы хуызы дæр æрбацыди — нæй, уæддæр та-иу æй рæдау
лæг уайтæккæ базыдта æмæ-иу æй расырдта. Æппынфæстаг
лæджы зарды æрæфтыди, марды чырынтæ чи кодта, уымæ бацæ-
уын. Йæ диссаджы æрхъуыды йын радзырдта: мæрддзæгты мæ
батух æмæ мæ чырыны сæвæр.

— Дунейы Сæр нæ рæзты куы фæцайцауа, уæд банхæлдзæн, ам æцагæй дæр мард хуыссы, зæгъгæ, æмæ дзы сабаттаг сæвæрдзæн. Æхца иумæ байуардзыстæм,— йæ ныхасмæ ма бафтыдта æгъдауамонæг.

Чырынгæнæгæн куыд бацамындауыд, афтæ бакодта. Дунейы Сæр сызгъæрин æхца мæрддзæгты уæлæ сæвæрдта. Æгъдауамонæг æм уыциу лæбурд фæласта, мыййаг æм чырынгæнæг куы фæразæй уа, зæгъгæ, æмæ рæдау лæгмæ хъæр кæны:

— Дæ лæварæй мæ æнæхай фæкæнинаг уыдтæ, фæлæ уæддæр мæ къухы бафтыди! Федтай?!

Уæд ын Дунейы Сæр афтæ:

— Ды мæнæй ницы райсдзынæ, цалынмæ амæлай, уæдмæ.

«Дæ мæлæтæй раздæр амæл», зæгъгæ, фыдæлты ныхасы сусæгдзинад ам æмбæхст и. Лæгыл лæвæрттæ сæмбæлынц æрмæстдæр «мæлæты» фæстæ. Фæлæ йæм «мæлæт» дæр æнæ искæй æххуысæй не ‘рбацауы.

Идрис Шахы фиппаинаг. Ацы кадæг ист у Румийы «Месневийы» цыппæрæм чиныгæй. Уацмыс йæхæдæг йæхи тыххæй дзуры. Хæтæгхуаг суфийтæ афтæ зæгъынмæ хъавынц: иуæй-иу хинайдзæгтæ хаттæй-хатт хæзнатыл фæхæст ваййынц, ома сын сæ ахуыргæнджытæ (бухайраг рæдау лæджы хуызæттæ) цы зонд бацамонынц, ууыл, фæлæ дзы уæддæр пайда кæнынхъом не сваййынц — уыцы хæзнатæн сæ нысаниуæг, æддаг бакастæй куыд зыны, уымæй ахадгæдæр у. Цыдæр сусæг фарнæй, æрвон арфæйæ хайджын ысты.

КЪУЫЛЫХ ÆМÆ КУЫРМ

Иу къуылых лæг иуахамы фысымуатмæ бацыд æмæ дзы йæхицæн бынат райста.

— Султаны куывдмæ мæ хуындауы, фæлæ къуылых кæй дæн, уымæ гæстæ тæрсын, куы байрæджы кæнон, уымæй,— загъта, йæ фарсмæ чи ‘рбынат кодта, уымæн.

Уæд ын сыхаг афтæ:

— Æз дæр хуынд дæн куывдмæ, фæлæ мæ уавæр та ноджы фыддæр у — куырм дæн æмæ мæ развæд нæ уынын.

Сæ ныхас сын фехъуыста сæ иннæ сыхаг. Æмæ сын ахæм зонд бацамыдта:

— Ды,— дзуры куырм лæгмæ,— мæнæ къуылыхы де ‘ккой

скан әмә йә ахәсс куывдмә. Цәвиттон, кьуылыхы цәстытә әмә куырмы кьәхты руаджы афоныл сәмбәлдзыстут куывды.

Куыд сын бацамыдта, афтә бакодтой дыууә ләджы. Фәндагыл ма сә әрләууын бахъуыд иу фысымуаты. Ам ма сыл сәмбәлди, куывдмә хуынд чи уыд, ахәм дыууә әнамонд ләджы: сә иу кьуырма уыд, иннә та әгомыг. Кьуылых әмә сын куырм амонын райдыдтой сә мадзал. Фәлә сә уыдон не ‘мбәрстой: әгомыг сә хьусгә кодта, фәлә сын сә ныхәстә йә ‘мбалән радзурынхьом нә уыди. Кьуырмайән та йә бон дзурын уыд, фәлә цы хьуамә загътаид? Гьемә, мәгуыр, ацы дыууә ләджы куывдәй әнәхай фесты. Бәргә, әртыккаг исчи сә разы куы фәцадаид, уәд сын сә зын уавәр бамбарын кодтаид, стәй, уыцы зын уавәрәй куыд фервәзән и, уый дәр сын бацамыдтаид.

НУРИ БЕЙЫ ФЫДӘЛТЫККОН ЧЫРЫН

Нури Бей уыд әрхъуыдыджын әмә дзырддзәугә афгайнаг. Ракуырда йәхицәй бирә кәстәр чызджы. Иу изәр ләг йә хәдзармә иннә хәттытәй раздәр әрбацыд. Йә фәсдзәуин йә размә рауад әмә йын афтә:

— Дә бинойнагыл тынг гуырысхо кәнын. Ныртәккә йәхи уаты ис. Дә нанайы чырыныл гуыдыр сәвәрда әмә йә цуры бады. Чырын та, дәхәдәг әй зоныс, ахәм у, әмә дзы ләг әнцонтәй бацәудзән.

— Әмә дзы зәронд кьабатәй дарддәр куы ницы ис, — загъта Нури Бей.

— Мәнмә гәсгә ма дзы ныртәккә әндәр цыдәр дәр ис. Әз дә рагон әмә иузәрдион ләггадгәнәг дән, афтәмай мән дәр нә бауагъта чырынмә ныккәсын.

Нури бацыд йә бинойнаджы уатмә. Ус тыхстхуызәй бадти егъау чырыны цур.

— Ацы чырыны цы ис, уый ма мын фенын кә, — загъта ләг.

— Фәсдзәуины ныхәстәм хьусыс? Ау, нә мыл әууәндыс?

— Омә радзур-бадзурты бәсты чырын куы байгом кәнай, уәд хуыздәр нәу?

— Чырынән гомгәнән нәй.

— Гуыдырәй әхгәд у?

— Уо.

— Әмә дәгъәл кәм ис?

Ус әм дәгъәл равдыста әмә загъта:

— Фәсдзәуини әддәмә арвит әмә дын әй уәд ратдзынән.

Нури фәсдзәуинән сәрәй ацамыдта, ацу, зәгъгә. Сылгоймаг әм дәгъәл радта, тынг ныфсармы, афтәмәй уатәй рахызти. Бирә рахъуыды-бахъуыды фәкодта Нури Бей. Стәй йә фәсдзәуинтәй цыппармә бадзырдта. Уыдон әхсәвы чырын ахастой әмә йә дыргъдоны кәрон әддиау баныгәдтой, гом дәр әй нә бакодтой, афтәмәй.

Идрис Шахы фиппаинаг. Ацы әмбисонд әргом зондамонән кәй у, уымәй уәлдай ма дзы арф әнкъарәнтә әмә ахадгә тых ис. Уый тыххәй иу әмә дыууә хатты нә фыстәуид. Арәх әй дзырдтой хәтәгхуаг бәлцәттә. Сә бардуаг-пехуымпар Юсуф цард XIII әнусы Андалузийы. Әмбисонды парахатдәр вариант зындгонд у Америчы дәр, «Стамбулаг әхсәвтә», зәгъгә Н.Г. Дуайты чиныджы фәрцы. Уый джиппыуагъд әрцыд Америчы Иугонд Штатты 1916 әмә 1922 азы.

ӘДЫЛЫ ЛӘГ САХАРЫ

Иу әдылыдзәф ләг егъау сахармә бахауд әмә, уынгты уәтәпәт адәм рацу-бацугәнгә куы федта, уәд фәкуыддәр. Изәрәй фысымуаты йәхицән бынат райста. Фысымуат чырәдзаутәй йе 'дзаг уыд, әмә әдылы фәтарсти, райсом уыйбәрц дзылләйы астәу мәхи куы нал ссарон, зәгъгә. Гъемә дын хуыссыны размә йә къахмә нас куы бабәттид. Иу хъзаг ләг ын йә митәм каст әмә уайтәккә хабар бамбәрста. Әдылыдзәф куы бафынәй, уәд ын йә къахәй синаг райхәлдта әмә нас йәхи къахмә бабаста. Райсомәй әдылыдзәф куы райхәл, уәд фыццаджы-фыццаг йә нас агурынмә фәци. Йә сыхаджы къахмә бастәй йә куы ауыдта, уәд банхәлдта, уый әз дән, зәгъгә. Бынтондәр скатай әмә уыцы удаистәй йә фынәй сыхаджы басхуыстыгә кодта, стәй уыциу хъәр фәласта:

— Кәд мәнәйуый ды дә, уәд ма мын, дә Хуыцауы хәтирәй бамбарын кән, әз та чи дән әмә кәм дән?

Идрис Шахы фиппаинаг. Ацы аргъау бахауди Насреддины хәлдзәг ныхәсты чиныгмә дәр, Астәуккаг Азийы афтә бирә кәй бауарзтой, уымә. Махмә та әрхәццә XV әнусы номдзыд мистик Абд ар-Рахман Джамийы руаджы — уый дзы спай-

да кодта йә әвәджиауы уацмыс «Саламан әмә Абсалы». Джами райгуырди Оксусы (Аму-Дарьяйы) былгәрон, мәлгә та акодта Гераты, йә фәстә дзырддәуғәдәр персаг поэты ном нууагъта, афтәмәй. Йе ‘ргомдзырды тыххәй йәм тынг схәрам сты дини куджытә, уәлдайдәр афтә куы загъта, мә фыдәй фәстәмә иу адәймаджы дәр мә ахуыргәнәг нә хонын, загъгә, уәд.

ДЖАМИЙЫ ӘМБИСӘНДӘЙ

Иу мәгуыргур кәйдәр хәдзари дуар бахоста. Хәдзари хи-ца әм ракаст әмә йын әвиппайды афтә фәкодта:

— Бахатыр кән, фәләә фысымтәй ам ничи ис.

— Әмә мән фысымтәй ничи хәуы, — загъта мәгуыргур. — Мән әрмәстдәр кәәбәр хәуы.

ЗУ-Н-НУНЫ ӘМБИСӘНДӘЙ

Иу ләппуләг Зу-н-Нунмә бацыз әмә йын хәаст кодта суфийтәй, бирә цәмәйдәрты, дам, раст не сты, сә митә, дам, мә зардәмә нә цәуынц. Мысыйраг зондыләг фыццаг ницы сдзырдта, стәй йе ‘нгуылдзәй йә кьухдарән рафтыдта әмә йәм әй радта:

— Ацы кьухдарән базармә ахәсс әмә йә ауәй кән, кәддәра дын цас сләууид.

Кьухдарәнән әнәхән базары иу әвзист сомәй фылдәр ничи ләвардта. Ләппуләг әй фәстәмә зондыләгмә әрбахаста.

— Ныр та йә әцәг зәрингуырдмә ахәсс, — загъта Зу-н-Нун. — Цымә йын уый та цы аргъ ыскәнид.

Зәрингуырд кьухдарәныл цинай амард әмә йә әлхәдта мин сызгәарин сомәй. Ләппуләгмә уый стыр диссаг фәкасти. Фәстәмә Зу-н-Нунмә куы ‘рбаздәхт, уәд ын уый афтә:

— Хорз ләг, базары әлхәнджытә зынаргъ хәзнатән цас әмбарынц, ды дәр суфийты хьуыддәгты уымәй фылдәр не ‘мбарыс. Цәмәй зынаргъ дзаумайән аргъ скәнай, уый тыххәй дә зәрингуырд суәвын хәуы.

МАСТӘМХИЦ ЛӘГ

Раджыма-раджыма цард иу мәстыгәр ләг. Алы lystәг хъуыд-даджы тыххәй дәр-иу уайсахат ратавд и. Бирә азты дәргыы йә царды хабәрттәем йә хъус даргайә әрцыд ахам хъуыдымә: цыдәриддәр бәлләхы мыггагәй баййәфтон — иууылдәр мә мәстыгәры аххосәй уыдысты. Гьемә сагъәсы аныгъуылди: цы мадзалай фервәзон ацы әнахайыры миниуәгәй? Иу хәтәгхуаджы кой әрыхъуыста, уый руаджы, дам, дә низән хәрзбон зәгъдзына. Ацыд әм фәрсынмә. Хәтәгхуаг ын загъта:

— Мәнә ауылты ацу әмә, фәндәгтә кәм баиу сты, уым фендзынә иу хуыскъ бәлас. Уый бын сләуу әмә алы фәндагтонән дәр доны нуазән дәтт.

Хәтәгхуаг ын куыд бацамыдта, афтә бакодта. Цас рәстәг рацыди, Хуыцау йә зонаг, фәлә ләгыл фәндагәттә сә цәст әрәвәрдтой, йә кой дарды айхъуыст, зондыләджы амындай, дам, алкәмән дәр хорзы цәуы, йәхицән, дам, улыбәстә кәны.

Иуахамы фәндагыл иу бәлццон әрбацайцыди. Ләг та уымә дәр доны кьус дәтты, табуафси, дә ком ауазал кән, зәгъгә. Фәлә йәм бәлццон фәрсмә дәр нә фәкаст, йәхи иннардәм кәсәг скодта әмә тагъд-тагъд йә рәзты аивгъуыдта. Мәстыгәр ләг ма йә фәстә адзырдта:

— Әрлауу әмә дә дойны суадз, ме гъдауы сәрты ма ахиз.

Бәлццон кәсгә дәр нал ракодта. Ләгән уый фәхъыг әмә дзы фырмастәй йәппәт хъуыддәгтә дәр әрбайрох ысты. Хуыскъ бәласы къалиуәй йә топп әриста әмә дзы бәлццонмә ныхъхъавыди. Бәлццон дзыхъмард фәцис. Уыцы сахат әрцыд адәмән әмбисонды диссаг: хуыскъ бәлас сыфтәр ракалдта, цы уыд, уымәй дзәгәрәг фестәди. Куыд рабәрәг, афтәмәй бәлццон уыди ләгмар, бабын кодта бирәты әмә ныр тагъд кодта йә царды мидәг тәккә стырдәр фыдми ракәнынмә.

Идрис Шахы фиппаинаг цыбырәй. Ацы ран хәтәгхуаджы хуызы әвдыст цәуы суфийты кадджындәртәй иу Наджм-аддин Кубра. Уый сәрәвәрән скодта орден Кубравийайән («Әмбисонды әфсымәрдзинадән»). Фәстәдәр уый әнгәс орден сарәзта Ассизаг Франциск дәр. Наджм-ад-динән дәр, дам, Францискау йә бар цыди цәрәгойтыл. Хорезмы (Центрон Ази) рәстәг цы әхсәзфондзыссәдз мин адәймаджы фәмард, уыдонимә уыди Наджм-ад-дин дәр (1221 аз). Чин-

гиз-хан ын зәрдә әвәрдта, кәд барвәндәй дәхи радтай, уәд дә нә бахыгдардзынән, зәгъгә. Фәлә Кубра сахар хъахъхъән-джыты фарсмә әрләууыд, әмә йын фәстәдәр йә мард иннә мәрдытә ‘хсән ссардтой. Наджм-ад-дин рагацау зыдта, стыр бәлләх кәй әрцаудзән, уый әмә манголты әрбабырсты агъоммә йә ахуыргәнинагты фәсвәд ран бамбәхста.

НАКШБАНДИЙЫ ЗОНДЫ НЫХӘСТӘЙ

Әцәг ахуыргәндтә иугәйтә сты, ахуыргәндты хуызы чи бацауы, уыдон та афтә бирә сты, әмә сын кәрон дәр нәй. Әмә фәстагмә хуызыцауджыты ахуыргәндтә хонын байдыд-той. Бәхтә кәм нәй, уыцы бәстәты хәрджыты бәхтә хонынц.

Хуыцаумә фәндагыл иппәрдәй цауән нәй, хъуамә адәмы ‘хсән уай. Иппәрды фәндаг кады фәндаг у, кады фәндаг та — сәфты фәндаг. Адәмән хорз кәнын адәмән сәхи ‘хсән рабәрәг вәййы. Әхсәны цард та нывыл уәд вәййы, әмә адәм кәрәдзи куы фембарынц, иу иннәмән, цы не ‘мбәлы, уый куы-нә фәкәны.

АТТАРЫ ЗОНДАМОНӘН

Ацы дунейыл — сурзәххыл дәр әмә денджызы дәр — бәрц зоннаһ стыр дәр исбон нәй.

ӘРТӘ УЫНАФФӘЙЫ

Иу хатт иу ләг цъиу әрцахста әмә йә хъуамә кәлатийы баппәрстаид.

— Ахстәй дын ницәмән бабәздзынән, — загъта цъиу. — Фәлтау мә ауадз, әмә дын ме ‘ртә уынаффәйы исты ахъаз фәуыдзысты дә царды. Мә фыццаг уынаффә дын зәгъдзынән, дә къухы ма уыдзынән, афтәмәй, дыккаг, — кәлиумә стәхын мә куы бауадзай, уәд, әртыккаг, — уалә уыцы рагъы цъуппыл куы абадон, уәд.

Ләг сразы цъиуы фәндыл әмә йә фәрсы:

— Гъы, цавәр у дә фыццаг уынаффә?

— Исты дә куы фесәфа, уәд ыл ма фәсмон кә, дә цардәй дын зынаргдәр куы уа уыцы исты, уәд дәр.

Уый фәстә ләг цѳиуы ауагъта әмә йәм дзуры, дә дыккаг уынаффә дәр, дам, зәгъ.

— Биноныгәй кәй не сбәрәг кәнай, стәй бауырнинаг чи нә уа, ахәм хъуыддагыл макуы баууәнд.

Уый фәстә цѳиу рагъы сәрмә стахт әмә уырдыгәй әрххәр кодта:

— О дәлә ләг, цәй әнамонд дә, цәй! Дә дыууә егъау налхъуыт-налмас дуры дын дзәбәх куы аныхъуырдтон! Куы ма амардтаис, уәд дәхицән бәргә базадаиккой, фәлә нә сарәхстә, бецау!

Ләг фәудаист и, фырадәргәй ма йә сәр ныххоста. Стәй йе ‘муд куы ‘рцыд, уәд ләгъзтә кәнынмә фәци:

— Де ‘ртыккаг уынаффә ма мын уәддәр зәгъ.

— Әвәдза, куыд әдылы дә, куыд әдылы!— ныхххәр та ласта цѳиу.— Фыццаг әмә дыккаг уынаффәйыл хъуыды дәр нәма акодтай, афтәмәй дә әртыккаг әрххуыди. Загътон дын: исты дә куы фесәфа, уәд ыл фәсмон ма кә, стәй алы әнәсәрфат ныхәстыл ма ‘ууәнд, ды та иннәрдәм бакодтай: баууәндыдтә, уырнинаг чи нәу, ахәм хабәрттыл, стәй дә цы фесәфт, ууыл фәсмонәй дәхи марыс. Дәхәдәг ма йыл ахъуыды кән: ма хуызән гыццыл цѳиу куыд хъуамә аныхъуыра дыууә егъау хәзнадуры! Ды әнәсәр дә әмә дә амәләты бонмә әнәфенд әмә сау ләгәй баззайдзынә.

АЛЬ-ГАЗАЛИЙЫ ЗОНДЫ НЫХӘСТӘЙ

Ис дыууә хуызы зонд: ахуыры фәрцы кәй райсынц, уый әмә, ләгән әрдзәй ләвәрд чи вәййы, ахәм. Ахуыры фәрцы кәй райстәуы, уыцы зондәй ницы пайда ис, әрдзон зондәй хайджын куынә уай , уәд¹, саугуырм цәстән хуры рухсәй куыд ницы пайда ис, афтә.

¹ Абар әй ирон әмбисондимә: «Садзгә зондәй зонд нәй». (Тәлмацгәнәджи фиппаинаг).

АЛЬ-АНСАРИЙЫ ЗОНДЫ НЫХӘСТӘЙ

Мадзурә уәвыныл сахуыр у. Дзәгъәл ныхас нымай әппәт бәлләхтән сә рахәцәныл.

Нә дә фәрсынц — ма дзур, нә дә хонынц — ма цу.

Әбузн ма у, фәлә дәхицән арфәтә дәр ма фәлгъау, ма дом.

Адәмән цагъар ма у.

Цалынмә дә маст әрәнцәйә, уәдмә ма дзур, алкәмән дәр аргъ кән әмә дын алчи дәр аргъ кәна.

АТТАРЫ ЗОНДЫ НЫХӘСТӘЙ

Йә дзуринагыл чи нә ахъуыды кәны, афтәмәй йә чи фәзәгъы, уый фәстәдәр йәхи фәсмонәй фәхәры.

ИНДИАГ ЦЪИУ

Иу къупецән йә квалатийы цъиу цард. Иуахәмы йә йә хъуыддәгты фәдыл Индимә цәуын бахъуыд әмә цъиуы фәрсы, дә фыдәлты бәстәйә, дам, дын цы 'рбаласон. Цъиу ын афтә, дә квалатийә, дам, ма ауадз, әндәр ма ницы хъәуы. Фәлә хицау не сразы. Уәд дзы цъиу ракуырда, Индимә, дам, куы бацәуай, уәд, дам-иу, джунгли бабәрәг кән әмә, дам-иу, ме 'мбал сәрибар цъиутән радзур, ахст кәй дән, уый. Къупец ын йә ныстуан сәххәст кодта. Фәлә куыддәр йә ахст цъиуы тыххәй уый әмхалдих хъәддаг цъиуән радзырда, афтә дын уый дзыхъмардәй зәхмә куы 'рхаuid. Къупец әй йә ахст цъиуы хо банхәлдта әмә йәм хардзау әркасти. Цъиу кәй әрбамард, уый ма аххос у, зәгъгә, әрәнкъард. Хъәмә куы 'рбаздәхт, уәд әй ахст цъиу хабәрттәй афарста.

— Әнамонд хабәрттә,— загъта къупец.— Дә хотәй иуән хабар куы ракодтон, уәд йә зәрдә аскъуыд әмә әрбамард.

Къупец куыддәр уыцы ныхәстә загъта, афтә дын цъиу куы фәтымбыл уайд әмә дзы хъышп-сышп дәр куы нал схаuid.

«Йә хойы сәфты хабарәй амән дәр йә зәрдә аскъуыди,—

загъта йахинымаъры къупец. Аеранкъард, къалатийә цъиуы райста әмә йә гом рудзынджы дәлвәйнагыл әрәвәрдат. Цъиу әвиппайды райгас әмә апәррәст ласта. Рудзынджы цур цы бәлас уыд, ууыл абадт әмә къупецмә хъәр кәны:

— Мә сайд фәу! Ныр әй бамбәрстай, ды әнамонд хабар кәй хуыдтай, уый мәнән амонды хабар кәй уыд, уый? Рагацау мын уынаффә бачынди, къалатийә цы мадзалай раирвәзән ис, уый тыххәй; уыцы уынаффә мын дәхәдәг әрбахастай, дәууылты мәм әй әрбарвыстой, мә хурхәймарәг.

Әмә цъиу әрвхуызцъәх уәлдәфы әрбайсәфти, сәрибары зарәг кәнгә.

Идрис Шахы фиппаинаг цыбырәй. Ацы хабар нәм әрхәццә Румийы чингуытәй. Бирә әндәр әмбисәндтау ам дәр әвдыстәуы, суфизмы ахуырады фәсномыг ныхас тынг кәй ахады, уый. Рәстдзинад цы суфий дзуры, уый хъуамә ахәм дәлгоммә-фәсномыг әвзаг әмбарынмә тырна.

РУМИ СУФИЙЫ ТЫХХӘЙ

Әнә сәнәй расыг у, әнә хәринагай — әфсәст; йә зонд фәцыд, әмә дзы хәрд әмә хуыссәг ферох сты; йә уәлә хуымәтәджы дарәс чи скодта, ахәм паддзах; галуаны хәлддзәгты бын әмбәхстәй чи баззад, ахәм чырын хәзнатимә; уәлдәф әй нә хъәуы, әлыгай конд нәу; нәдәр артәй конд у, нәдәр донәй; кәрон кәмән нәй, ахәм денджыз у. Ис әм сәдә майы әмә хуры. Зонд чингуытәй нә райста, рәстдзинад әй скодта зондджын.

ФУДАЙЛЫ ЗОНДЫ НЫХӘСТӘЙ

Әнәтәригъәдджын әфсымәр чи агуры, уый әнә ‘фсымәрәй баззайдзәни.

Адәймагән йә зәрдә әнәхатыр скәнынц дыууә миниуәджи — ныхәсты бирә әмә хәрды бирә.

Редакцияе. Руми, Джалал ад-дин Мухаммед бен Баха ад-дин Мухаммед аль-Балхи (1207 — 1273) — номдзыл персаг поэт әмә мистик, суфийты әфсымәрон әхсәнад маулавий-айы бындураварәг.

Аль-Газали, Абу Хамид Мухаммед ибн Мухаммед аль-Туси (1058 — 1111) — номдзыд теолог җәмә философ.

Зу-н-Нун аль Мисри, Абу-л-Файд Саубан бен Ибрахим (796 — 860) — суфизмы номдзыддәр минавәрттәй иу, Египет.

Накшбанди, **Баха ад-дин** Мухаммед ибн Бурхан ад-дин Мухаммед аль Бухари (1318 — 1389) — суфизмы зынгәдәр минавәрттәй иу, Астәуккаг Ази.

Аттар, Фарид-ад-дин Мохаммад бен Ибрахим ан-Нишабури (1148 — 1220) — дзырддзәугә персаг поэт җәмә мистик.

РАГОН КИТАЙАГ ХЪӘЛДЗӘГ РАДЗЫРДТӘ

МАЙМУЛИТЫ ДЗУАПП

Иу ләг маймулитә бирә уарзта җәмә дзы йә хәдзары әнәхъән дзуг дардта. Сахуыр сыл, сә митә йәм худәг кастысты җәмә йәхи семә ирхәфста. Маймулитә дәр ын йе ‘взаг базыдтой җәмә-иу алы хъәлдзәг ныхәстыл схәцыдысты. Ләг сыл афтә әнуvyд, афтә иузәрдион уyd җәмә, йә бинонтә цы хордтой, уydонән дәр уыцы хәринагай ләвәрдта.

Фәстагма ләгән йә рәбын сафтид — маймулиты ләгәр бирә хәрдзтә цыд, җәмә бинонтә хәрдхуаг әйяфын байддыдтой. Хәдзары хицауән әндәр гәнән нал уyd, җәмә маймулитән се ‘рвылбоны хардз фәкьаддәр кәнынвәнд ыскодта. Фәдзырдта сәм җәмә сын загъта:

— Абонәй фәстәма уын аходәнән фәйна әртә сыбәлуты (каштаны) дәтдзынән, изәрәй та фәйна цыппары. Фаг уын уydзысты?

— Нә уydзысты! Нә уydзысты! — сгор-хорр кодтой маймулитә. — Әгәр гыцыл нын ысты!

— Уәд та афтә баныхас кәнәм, — дзуры та сәм сә хицау.— Райсомәй уын фәйна цыппар сыбәлуты дәтдзынән, изәрәй та фәйна әртәйы.

— Уый әндәр хъуyддаг у! — цинәй амардысты маймулитә.— Уydон нә фаг уydзысты, бәгуyдәр.

ДИНГÆНÆГ ЗÆРОНД УС

Царди-уыди иу зæронд ус. Буддæйыл æууæндыд æмæ йæм бон-сауизæрмæ куывта ‘мæ куывта.

Йæ фырт дзы тыхсын байдыдта æмæ йæхицæн загъта: цы мадзал ыссарон, цæмæй мæ мад йæ хуыцауы ном афтæ арæх мауал дзура, уымæн? Æппынфæстаг æм диссаджы хъуыды фæзынд.

Иу райсом мидæггаг уатæй йæ мадмæ йæ номæй рахъæр кодта.

— Цы дæ хъæуы? — фæрсы йæ мад.

Лæппу ницы дзуры. Иуцасдæры фæстæ та, ацы хатт ноджы хъæрдæрæй, радзырдта усмæ.

— Цы ‘рцыди, цæуыл хъæр кæныс! — рамæсты мад.— Æви дын, цы кусай, уый нæй?

— Гъер кæсыс, дзыцца, — бахудти фырт, — цыппар хатты йеддæмæ дæм нæ бадзырдтон, æмæ дæ маст рафыхти. Афтæмæй дæхæдæг Буддæмæ бон мин хатты фæсидыс æххуысмæ. Ау, уæд уый нæ мæсты кæны?

ЧЪЫНДЫ ÆМÆ СТАЙ

Иу хатт иу чъынды лæджы стай аскъæфта. Йæ фырт уый куы ауыдта, уæд кардмæ фæлæбурдта æмæ сæ фæдыл ный-йарц и. Лæппу кард уæлиау систа æмæ, гъа, ныр стайы æрцæвон куыд загъта, афтæ йыл йæ фыд йæ тых, йæ бонæй фæхъæр ласта:

— Фæлæуу, ма ныццæв, лæппу! Ма, зæгъын, ныццæв! Стайæн йæ дзæмбытæ алыг кæн фæлтау, йæ царм ын ма бахъыгдар, науæд дзы ницыуал пайда ис!

ДЫУУÆ БЫНХОРЫ

Йæ бон биратæ камæн уыд, иу ахæм министр йе ‘цæг дунемæ цæугæйæ йæ фыртæн стыр бынтæ ныууагъта. Фæлæ, дам, хорзæн бын ма скæн, æвзæрæн бын ма ныууадз. Лæппу бын-

хор разынд, цыбыр рәстәгмә йә фыды фәлләйтгә ныккыуы-
вирт ласта. Уый онгты әрцыд, әмә йә хәдзары армыдзаг пы-
рындз дәр нал баззади. Бинонтән исты амал хъуыд, әмә ал-
кәмәйты әфстәутгә исын байдыдта.

Иу хатт та кәмәйдәр пырындзы голлаг ракуырдат. Йе ‘ккой
йә скодта әмә йә сәхимә фәхәссы. Әрдәгфәндагыл тынг
бастад әмә бәласы аууон әрбадти.

Раст уыцы афон йә рәзты иу мәгуыргур бызгъуыртә дарә-
сы әрбацәйцыди.

«Цәй әмә ацы ләгән загъон әмә мын мә голлаг мә хәдза-
рыл сәмбәлын кәна, — дзуры йәхицән министры фырт. —
Иучысыл ын пырындз дәр авәрдзынән. Исты мәм чысыл ис!»

Мәгуыргур сразы, голлаг йе ‘ккоймә систа, фәлә иу фон-
дзыссәдз кәхәдзәфы куы акодта, уәд фырфәлладәй
хәстуләфт кәнын райдыдта, йә уаргъ зәхмә әриста әмә
әрбадти.

— Ай дын диссаг, — дзуры голладжы хицау.

— Әз кәй бастадтән, уый бамбарән ис, императоры мини-
стры фырт дән әмә ахәм куыстытыл ахуыр нә дән. Фәлә
ды та, мәгуыр уәвгәйә, мәнәу әдых, әнәбон цәмән дә?

— Ма йыл дис кән, — загъта мәгуыр, йә уләфт куы ‘рса-
быр, уәд. — Мә фыд императоры библиотекайы хицау уыди!

Бес-Уәгъуыры тәлмацтә

АДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

ХЪАЗИНИҢИ Мелиттон

ИРОН ХÆЗНА¹

АРОÆТÆ

Д

Дæ лæгдзинад æнустæм фæхæсс.
Дæ лæгдзинад — бирæ.
Дæ лæгдзинад дæ кæстæртæн ныууадз.
Дæ лæгдзинад дæ къæхты бынмæ макуы ‘рæппар.
Дæ лæгдзинадæн амæлæн ма уæд.
Дæ лæгдзинадæн фесæфæн ма уæд.
Дæ лæгдзинады кой адæмыл айхъуысæд.
Дæ лæгдзинады номæй махтæ дæр сæрыстырæй цы фæцæуæм,
уыцы амонд нæ уæд.
Дæ лæгдзинады хъуыддæгтæ нæм хъуысæд.
Дæ лæгъзтæ дзæгъæлы ма фæуæд.
Дæ лæппу авды хистæр фæуæд.
Дæ лæппу — дæхи фæндиаг.
Дæ лæппу дæхи фæндиаг бахъомыл уæд.
Дæ лæппу саг амарæд.
Дæ лæппуйæ дæ зæрдæ барухс уæд.
Дæ лæппуйæ дæ синты сæртыл фæхæц.
Дæ лæппуйæ зæрдæрухс цы уай, уый дын мæ зæрдæ зæгъы,
æмæ дын æй Дунескæнæг Хуыцауы цæст бауарзæд.
Дæ лæппуйæ сæрыстырæй фæцу.
Дæ лæппуйы æвзæрдзинад дын Хуыцау макуы фенын кæнæд.
Дæ лæппуйы æвзæрдзинад макуы фен.
Дæ мад — дæ фæхъхъау.
Дæ мад дæ фæхъхъау цы ‘рбауа, уыцы амонд дæ уæд.
Дæ мад дæ йæ цæстæй ракæсæд.

¹ Дарддæр. Райдайæн кæс: «Мах дуджы» 2000 азы №№ 7, 8, 9, 10, 11 — 12; 2001 азы №№ 3, 4, 5, 6, 7.

Дæ мадæн байрæз.
 Дæ мадæн цы бахъомыл уай, уыцы хорзæх дæ уæд.
 Дæ мады дæ сæрыл æрхæсс.
 Дæ мады фæндиаг у.
 Дæ мады фæндиаг дæ Хуыцау фæкæнæд.
 Дæ мады фæрстæ дын атонæнт, ды дзæбæхæй цы фæцæрай,
 уыцы зонд дæ уæд.
 Дæ мады фæрстæ дын макуы атонæнт.
 Дæ мады ‘хсырау дын батайæд.
 Дæ мады ‘хсыры хъуыртт дын хæлар уæд.
 Дæ мадæлты фæндиаг байрæз.
 Дæ мадæлты фæндиаг дæ Хуыцау фæкæнæд.
 Дæ мадæлон æвзаг ма ферох кæн.
 Дæ мадæлон æвзагыл ма суæлæхох у.
 Дæ мадæлон æвзагыл фæрнæй фæдзур.
 Дæ мадæлон æвзагыл фарны хъуыддæгтæ аразынхъом куыд
 уай, Хуыцау дын уыцы амонд раттæд.
 Дæ мард дæ хæдзарыл сæмбæлæд.
 Дæ мард макуы фесæфæд.
 Дæ маст ма аскъуыйæд.
 Дæ мастæн ком макуы ратт.
 Дæ масты фæдыл макуы ацу.
 Дæ масты фæдыл дæ Хуыцау макуы ацæуын кæнæд.
 Дæ масты фæдыл цы никуы ацæуай, Хуыцау дын ахæм арфæ
 ракæнæд.
 Дæ магуыры бон макуы ныккал.
 Дæ магуыры бонæй дæ Хуыцау макуы фæцæрын кæнæд.
 Дæ магуыртæ — дæхи фæндиаг.
 Дæ мæлæт дæ хæдзары цы ‘рцæуа, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ мæлæтмæ дæ Хуыцау макуы бабæллын кæнæд.
 Дæ мæлæты бонмæ æвзæрдзинад макуы фен.
 Дæ мæлæты бонмæ дæхи зæрдæйы фæндиаг фæцæр.
 Дæ мидбылты фæрнæй худ.
 Дæ мидбылхудт дæ цæсгомыл макуы байсысæд.
 Дæ мидбылхудт макуы фесæфæд.
 Дæ мид-зæрдæйы дæр дæ ‘взæр ныхас зæгъын макуы бахъæуæд.
 Дæ мид-зæрдæйы дæр макуы макæуыл бахуд.
 Дæ минас адæмы зæрдæмæдзæугæ уæд.
 Дæ минас бирæ уæд.
 Дæ минас фарсыл хæцæд.

- Дæ ми́нас фарсылхæцгæ уæд.
Дæ ми́насæй — стыр бузныг.
Дæ ми́насыл макуы фæфæсмон кæн.
Дæ ми́нава́ртгæ æгас хæдзар арæнт.
Дæ ми́нава́ртгæ хорз дзырдахæссæг фæуæнт.
Дæ ми́нава́ртгæй райгонд у.
Дæ ми́нава́ртты зæрдæ арынхъом у.
Дæ ми́нава́рттимæ дæ Хуыцау фарнимæ цы сæмбæлын кæна,
ахæм амонд дæ уæд.
Дæ ми́нава́рттыл фарнимæ сæмбæл.
Дæ мой алы хатт дæр æгас хæдзар арæд.
Дæ мой æгас хæдзар арæд.
Дæ мой — дæхи фæндиаг.
Дæ мой дæхи фæндиаг цы уа, иумæ хъæрмуд цард цы ссарат,
ахæм фарны къах ахæсс.
Дæ мой къухылтухгæ уæд.
Дæ мойæ дæ Хуыцау макуы фæцъæхдæндаг кæнæд.
Дæ мойæ дæ къухтæ дæ дзыхы цы никуы акæнай, фæлæ «а»
æмæ «о»-йæ цы фæцæрат, Хуыцауæй уæ ахæм амонд уæд.
Дæ мойæн фарсхæцæгæн бæзз.
Дæ мойы дзырдылцæугæ у.
Дæ мойы дзырдылцæугæ дæ Хуыцау фæкæнæд.
Дæ мондæгтæ дзы ныммар.
Дæ мулк — бирæ.
Дæ мулк — дæхи фæндиаг.
Дæ мулкæн ныккæнæнтæ дæр мауал уæд.
Дæ мулкæн ныккæнæнтæ дæр цы нæуал уа, Хуыцау дын ахæм
арфæ ракæнæд.
Дæ мулкыл дæ бар цæуæд.
Дæ муртæ адджынæн фæхæр.
Дæ муртæ бабирæ уæнт.
Дæ муртæ — дæхи фæндиаг.
Дæ муртæ уæле исгæ, бынæй ахадгæ уæнт.
Дæ муртæ уæле исгæ, бынæй ахадгæ цы уой, суадонау, Хуыцау
дыл ахæм бæркæдтæ ныккалæд.
Дæ муртæй райгонд у.
Дæ мурты цæсты дæ Хуыцау макуы акæсын кæнæд.
Дæ мыггаг уæрæх уæд.
Дæ мыггаг — бирæ.
Дæ мыггагæй дæ къух дæ дзыхы макуы акæн.

Дæ мыггагæй хъодыгонд макуы фæу.
 Дæ мыггагыл дæ бон цауæд.
 Дæ мыггаджы фарн дæ уæд.
 Дæ мыггаджы фарнæй дæ Хуыцау фæцæрын кæнæд. Дæ мыг-
 гаджы фарнæй хайджын у.
 Дæ мыггаджы 'хсæн дзырдхъом у.
 Дæ мыггаджы 'хсæн нымад цы уай, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ мысайнаг æвæргæйæ цауыл хъуыды кодтай, уыдон дыл
 хорзæй æрцауæнт.
 Дæ мысайнаг дæ зæды хайыл сæмбæлæд.
 Дæ мысайнаг дын дæ зæды хай сыгъдæгæй айсæд.
 Дæ мысайнаг нысаныл æмбæлгæ уæд.
 Дæ най бæркадджын уæд.
 Дæ найæ дæ зæрдæ барухс уæд.
 Дæ намыс — бирæ.
 Дæ намысæй Ирыстон дæр намысджын уæд.
 Дæ намысæй нæ сæртæ бæрзæндты цы хæссæм, уыцы амонд
 дæу дæр уæд æмæ мах дæр.
 Дæ нана дæ низтæ бахæрæд.
 Дæ нана дæ сæрыл хаст фæуæд.
 Дæ нана дын амонд фестæд.
 Дæ нана дын урс уарыкк фестæд.
 Дæ нана дын цард фестæд.
 Дæ нанайы зæрдæ дæ цы рухс кæна, уыцы амонд дын Стыр
 Хуыцау раттæд.
 Дæ нанайы зæрдæ ахæр.
 Дæ нанайы уд бахæр. Дæ нанайы цæст ахæр.
 Дæ нæлгоймагдзинад дæлæмæ макуы 'руадз.
 Дæ нæлгоймаджы кад дæлæмæ 'рыппар.
 Дæ нæлгоймаджы ном макуы фесаф.
 Дæ нæлгоймаджы ном хæссынхъом дæ Хуыцау уадзæд.
 Дæ низ фесæфæд.
 Дæ низтæ бахæрон.
 Дæ низтæ мæ артæнты ацауæнт.
 Дæ низтæ — мæ хъуыры.
 Дæ низтæ мæ уд бахæрæд, ды де 'мгæртты рæгъы цæрынæй цы
 бафсæдай, Хуыцаутты Хуыцау дын ахæм амонд раттæд.
 Дæ низтæй дæ Хуыцау фервæзын кæнæд.
 Дæ низтæй мæ Хуыцау амарæд.
 Дæ низæфхæрд уды фæхъхъау фæуон.

- Дæ низæфхæрд сæрыл маæ ‘рхæсс.
 Дæ ног аз фарнимæ арвит.
 Дæ Ног азы хорзæх дæ уæд.
 Дæ Ног азтæ дыл дзæбæхæй цауæнт.
 Дæ ног амондæй райгонд у.
 Дæ ног амонд дын амондхæссæг фæуæд.
 Дæ ногтæ — маен, маæ зарæдтæ — дæу.
 Дæ ногбонтæ амонджынаæй арвит.
 Дæ ногбонтæй райгонд цы уай, Хуыцау дын ахæм арфæ ракаенæд.
 Дæ ногбонты хорзæх дæ уæд.
 Дæ ноггуырды авды хистæр фæуæд.
 Дæ ноггуырды байрæзæд.
 Дæ ноггуырды дæхи фæндиаг цы байрæза, ахæм арфæ дыл æрцауæд.
 Дæ ноггуырды байрæзт фен.
 Дæ ноггуырды цинтæм фæкæс.
 Дæ ном айхъуысæд дардыл.
 Дæ ном анæрæд арвы нæрдау.
 Дæ ном Бурсамдзелийæ стырдæр уæд.
 Дæ ном Бурсамдзелийы номау ныхъхъæр уæд.
 Дæ ном дæлæмæ макуы ‘рхауæд.
 Дæ ном дын бæрзондыл бадджытæ арæнт.
 Дæ ном дын бæрзондыл бадджытæ сæ куывдтыты цы арой,
 Хуыцауæй дæ уыцы арфæ уæд.
 Дæ ном нарты Ацæмæзы номау айхъуысæд.
 Дæ ном нарты Батырадзы номау ныхъхъæр уæд.
 Дæ ном нарты Сатанайы номау æрдхæрæн фæуæд.
 Дæ ном нарты Сосланы номау хъуыстгонд уæд.
 Дæ ном нарты Сырдоны номау æлгъыстаг макуы фæуæл.
 Дæ ном нарты Уырымæджы номау кадджын уæд.
 Дæ номæй номджын цы уæм, уыцы амонд нæ уæд.
 Дæ номæй сæрыстырæй цы цауæм, Хуыцау дын ахæм арфæ ракаенæд.
 Дæ номæварæджы дзыхи — фарн.
 Дæ номæварæджы ном макуы фесæфæд.
 Дæ номæварæджы ном уæлахиз уæд.
 Дæ нуазæн дæ къухæй макуы ахауæд.
 Дæ нуазæн дæ къухы тырысайау фæхæсс.
 Дæ нуазæн дын адæм кадæн фæисæнт.
 Дæ нуазæн фæрнæй фæдæтт.

Дæ нуазæны кадæй дæ сæры кад бæрзонддæр уæд.
 Дæ нуазæны кадæй дæ сæры кад цы фæбæрзонддæр уа, Хуы-
 цау дын ахæм амонд раттæд.
 Дæ нуазæнтæ — бира.
 Дæ нуазæнтæ дæм дывæрæй здæхæнт.
 Дæ нуазæнтæм адæм цы бæллоу, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ нуæрттæ макуы фехæлæнт.
 Дæ нывонд — ма сæр.
 Дæ нывонд фæуæнт.
 Дæ нывонд фæуон.
 Дæ нывонд дын Хуыцау айсæд.
 Дæ нывонд Хуыцаумæ сыгъдагæй хæццæ кæнæд.
 Дæ ныгæнæгæй æнæныгæнæг макуы фæу.
 Дæ ныййарджытæ дæ хурæй æфсæст уæнт.
 Дæ ныййарджытæ дæ хурæй бафсæдæнт.
 Дæ ныййарджыты фæндиаг ауадз дæ къабæзтæ.
 Дæ ныййарджыты фæндиаг бахъомыл у.
 Дæ ныййарджыты фæндиаг рацу.
 Дæ ныййарджыты фæндиаг уал у, стæй та ма фæндиаг у.
 Дæ ныфс — бира.
 Дæ ныфс макуы амæлæд.
 Дæ ныфс макуы фæцудæд.
 Дæ ныфс фылдæрæй-фылдæр кæнæд.
 Дæ ныфс тыхджынай-тыхджындæр кæнæд.
 Дæ ныфсæй ныфсджын цы уæм мах дæр, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ ныфсæй нæ Хуыцау ныфсджын уадзæд.
 Дæ ныфсæн байсысæн ма уæд.
 Дæ ныфсæн басæттæн макуы бонты уæд.
 Дæ ныхасы — фарн.
 Дæ ныхасы хицау у.
 Дæ ныхасы хицау дæ Хуыцау уадзæд.
 Дæ ныхмæ уæйгуыты бон дæр ма уæд фæлæууын.
 Дæ ныхмæлæуджытæ — дæ фæндиаг.
 Дæ ныхыфыст адæмы зæрдæмæдзæугæ уæд.
 Дæ ныхыфыст — дæхи фæндиаг.
 Дæ ныхыфыстæй райгонд у.
 Дæ паддзахы хорзæх дæ уæд.
 Дæ пайда — дæхи.
 Дæ пайдайæ мах дæр цæрдхуыз цы кæнæм, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ пайдайы фæндагæй дæ Хуыцау макуы фæиппæрд кæнæд.

Дæ папитæ бабирæ уæнт.
 Дæ папитæ фæрнай фæдар.
 Дæ парахат зæрдæ барухс уæд.
 Дæ парахат зæрдæйы фæндиаг фæцæр.
 Дæ парахат зæрдæ дыл цы никуы бахуда, ахæм хъуыддæгтæ
 дын Хуыцау фæкæнын кæнæд.
 Дæ пæрпæргæнаг базыртæй фæрнай фæтæх.
 Дæ пæр-пæргæнаг базырты фæхъхъау — мæ сæр.
 Дæ пæр-пæргæнаг базырты фæхъхъау фæуон.
 Дæ пысултæ æнæнизгарз уæнт.
 Дæ пысултæ фæрнай фæдар.
 Дæ рагуалдзæг æнæниз, æнæмастæй арвит.
 Дæ рагуалдзæгыл дзæбæхæй сæмбæл.
 Дæ развæндаг сыгъдæг уæд.
 Дæ райгуырæн бæстæ дæ лæггадæй дидинаг цы ракала, уыцы
 амонд дæ уæд.
 Дæ райгуырæн бæстæ дын дæ лæггад базонæд.
 Дæ райгуырæн бæстæйæн басгуых.
 Дæ райгуырæн бæстæйы фарн дæлæмæ ма ‘руадз.
 Дæ райгуырæн бæстæйы фарнæн бахъомыл у.
 Дæ райгуырæн бон фæрнджын уæд.
 Дæ райгуырæн бон фарны бон фæуæд.
 Дæ райгуырæн бонæн æртæ чъирийæ фæкуывдæуæд.
 Дæ райгуырæн бонь хорзæх дæ уæд.
 Дæ райгуырæн бонь мин азты дзæбæхæй æмбæл.
 Дæ райгуырæн хæдзары фарн дæ уæд.
 Дæ райгуырæн хæдзары фарн ма фесаф.
 Дæ райгуырæн хæдзары фарн фæхæсс.
 Дæ райгуырæн хæдзары фарнай фæцæр.
 Дæ райсом хорз уæд.
 Дæ райсом рæсугъддæр кæнæд.
 Дæ райсомыл дзæбæхæй сæмбæл.
 Дæ райсомтæ дыл дзæбæхæй цæуæнт.
 Дæ райсомы хурыскæстæй дæ изæры хурныгуылд амондджын-
 дæр уæд.
 Дæ райст-бавæрды дарæс фæрнай фæдар.
 Дæ ракуывд бынатыл æмбæлæд.
 Дæ ракуывд фидар уæд.
 Дæ ракуывдæй дæ Хуыцау уæлвæндаг фæкæнæд.
 Дæ ракуывдæй — стыр бузныг.

- Дæ ракуывды — фарн.
 Дæ ралгъитæгæн йе ‘лгыстытæ йæ сæрыл æрцауæнт, ды амонд-
 джынай фæцæр.
 Дæ рамбылд — бира.
 Дæ рамбылд стыр хъуыддæгты райдайæн фæуæд.
 Дæ ран зон.
 Дæ ранæй дæ зæрдæ барухс уæд.
 Дæ раны бадын цы фæразай, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ рахиз хъус ыззарæд.
 Дæ рæвдаугæ ахастæй — бузныг.
 Дæ рæвдыдæй — бузныг.
 Дæ рæгъæуттæ — бира.
 Дæ рæгъæуттæ зæххæн уæз кæнæнт.
 Дæ рæгъæуттæ сæрвæтты дæр мауал цауæнт.
 Дæ рæгъæуттæн бакæнæн ма уæд.
 Дæ рæдау зæрдæ макуы фæррисæд.
 Дæ рæдау уд фæрнæй дар.
 Дæ рæдыдæй дæр дын пайда цауæд.
 Дæ рæзинаг дæхи фæндиаг.
 Дæ рæзинаг дæхи фæндиаг бахъомыл уæд.
 Дæ рæзинаджы номæй сæрыстырæй фæцу.
 Дæ риуы ‘мбæрц дæ Хуыцау фæцауын кæнæд.
 Дæ риуы ‘мбæрц цы фæцауай дæ цæргæ-цæрæнбонты, ахæм
 амонд дæ уæд.
 Дæ рихитæ макуы счъизи кæн.
 Дæ рихиты кад макуы фесаф.
 Дæ рын бахæрон.
 Дæ рынтæ ацауæнт мæ артæнты.
 Дæ рынтæ — мæ дзыхы.
 Дæ рынтæ мæ уд бахæрæд.
 Дæ рынтæ — мæ хъуыры.
 Дæ рынчын адзæбæх уæд.
 Дæ рынчын адзæбæх уæд дæ уды фæндиаг.
 Дæ рынчын — дæхи фæндиаг.
 Дæ рынчыны низтæ хъæдмæ алидзæнт.
 Дæ рыстытæ хъæдмæ алидзæнт.
 Дæ саби байрæзæд.
 Дæ саби бахъомыл уæд дæ зæрдæйы фæндиаг.
 Дæ сабиты хуртæй бафсæд.
 Дæ сабиты цинтæм дæ Хуыцау фæкæсын кæнæд.

Дæ салам — бира.
 Дæ салам дзырд дæ макуы ферох уæд.
 Дæ салам дзырд макуы ахауæд.
 Дæ саламай — бузныг.
 Дæ салдат æгас хæдзар ссарæд.
 Дæ салдат дæм сæрагасай æрæздæхæд.
 Дæ салдаты кады хъуыддæгтæ дæм цы хъуысой, уыцы амонд
 дæ уæд.
 Дæ саргъы бæх дæ быны макуы фæцудæд.
 Дæ сар дæлæмæ макуы 'руадз.
 Дæ сар дæлæмæ цы нукуы 'руадзай, уыцы амонд дын де сфæл-
 дисæг Хуыцауы цæст бауарзæд.
 Дæ сар сæрма хæсс.
 Дæ сары бæсты мæ 'рхæсс.
 Дæ сары бæсты фæцауæд.
 Дæ сары зианмæ фæцауæд.
 Дæ сары бæсты фæцауон.
 Дæ сары низтæ — мæ сары.
 Дæ сарыл мæ 'рхæсс.
 Дæ сарыл хаст фæуæд.
 Дæ сарыл хаст фæуон.
 Дæ сарыстырдзинад макуы фесаф.
 Дæ сарыстырдзинадæн басæттæн ма уæд.
 Дæ сарыстырдзинадæн де знæгтæ дæр цы кад кæной, уыцы
 амонд дæ уæд.
 Дæ сидт хорзыбонæн фæуæд.
 Дæ сидт мæрдтæм дæр хъуысæд.
 Дæ сидт Хуыцаумæ дæр хъуысæд.
 Дæ сидтмæ-иу де знæгтæ дæр цы фæзыной, уыцы амонд дын
 Дунескæнæг Хуыцауы цæст бауарзæд.
 Дæ сидзæртæ адæмы рагъы рацауæнт.
 Дæ сидзæртæ бахъомыл уæнт.
 Дæ сидзæртæ сидзæры хъысмæт цына базоной, уыцы амонд
 сæ уæд.
 Дæ сидзæртæй дæ зердæ барухс уæд.
 Дæ сидзæрты амондæй амонджынай фæцу.
 Дæ сидзæрты æвзæрдзинад дын Хуыцау макуы бонты фенын
 кæнæд.
 Дæ сины саст дын фæхос уæд.
 Дæ суадон дзæнæты цъæх нæууыл цæппузырау абузæд.

- Дæ судзаггаг мард дæ фæстагæттæн хорзыбонан фæуæд.
 Дæ судзаггаг марды кæндтæ цины фынгтæй цы раивай, уыцы
 амонд дæ уæд.
 Дæ сывæллæттæ байрæзæнт.
 Дæ сывæллæтты дын Хуыцау бахъомыл кæнын кæнæд дæхи
 зæрдæйы фæндиаг.
 Дæ сывæллæттæ дын дæ сæр макуы аппарат.
 Дæ сывæллæттæ дын дæ сæр макуы фесафæнт..
 Дæ сывæллæтты амондæй амондджын у.
 Дæ сывæллæтты амондæй æфсæст у.
 Дæ сывæллæтты æвзæрдзинад макуы фен.
 Дæ сывæллæтты номæй сæрыстырæй фæцу.
 Дæ сывæллæтты тыхст макуы фен.
 Дæ сывæллæтты тыххæй дæ макуы бахъæуæд дæ сæр æркъул
 кæнын.
 Дæ сывæллæтты тыххæй сæрныллæгæй макуы ацу.
 Дæ сывæллæтты хурæй бафсæд.
 Дæ сывæллæтты цардæй æфсæст у.
 Дæ сывæллæтты цардæй æфсæст цы уай, Хуыцау дæм ахæм
 цæстæй ракæсæд.
 Дæ сывæллæтты цинтæ мæм фехъуысæнт.
 Дæ сывæллæтты цинтæ уын.
 Дæ сыгъдæг уды бæсты фæцæуон.
 Дæ сыгъдæг уды бæсты мæ Хуыцау фæцæуын кæнæд.
 Дæ сыгъдæг уды сæрыл мæ 'рхæсс.
 Дæ сыгъдæг уды фæхъхъау — мæ сæр.
 Дæ сыджыт дын пакъуыйау фæлмæн уæд, хуымæллæгау — рог,
 мады хъæбысау — адджын.
 Дæ сыджыт дын мады хъæбысау хъарм уæд.
 Дæ сыджыт сыгъдæг уæд.
 Дæ сыджыты фæхъхъау фæуон.
 Дæ сызгъæрин коцорайы фæхъхъау фæуон.
 Дæ сызгъæрин уды фæхъхъау мæ Хуыцау фæкæнæд.
 Дæ сыкъа макуы асæттæд.
 Дæ сыкъатæ фæрнæй фæдар.
 Дæ сыламонд — дæхи бар.
 Дæ сыламондæй райгонд у.
 Дæ сылыстæг сылгоймаджы амондæй хайджын уæд.
 Дæ сылыстæгæй дæм маст макуы 'рхауæд.
 Дæ сынкъ ныллæмар.

- Дæ сынкъ ныллæмарын дын бантысæд.
Дæ сынтæг куыд у, дæ къæхтæ дын афтæ адаргъ кæнын бан-
тысæд.
Дæ сыппавæрæг арфæгонд фæуæд.
Дæ сыппавæрæн бон дæлæмæ макуы 'рхауæд.
Дæ сырх уадулты фæхъхъау фæуон.
Дæ сыхаджы зæрдæхудт макуы райс.
Дæ сыхæгтимæ дæ Хуыцау хорзæй фæцæрын кæнæд.
Дæ таг макуы аскъуыйæд.
Дæ таг макуы бахус уæд.
Дæ тæригъæд — де знаджы.
Дæ тæригъæд — де знаджы, ды дæ зæрдæйы фæндиаг фæцæр.
Дæ тæригъæдтæ дын Хуыцау ныххатыр кæнæд.
Дæ тæригъæдтæ дын Хуыцау ныббарæд, æмæ ма дын цы царды
бонтæ баззад, уыдон адæмы зæрдæмæдзæугæ цы фæцæрай,
уыцы амонд дæ уæд.
Дæ тахæн базыртæ фæрнæй фæдар.
Дæ тахæн базырты фæхъхъау фæуон.
Дæ туг æхсидæд.
Дæ туг макуы басур уæд.
Дæ туг макуы бамбийæд.
Дæ туг макуы 'руазал уæд.
Дæ тугæн фесæфæн ма уæд.
Дæ тугисджытæ уæлахиз уæнт.
Дæ тугисджыты цæрæнбонтæ бирæ уæнт.
Дæ туджджын дæ къухы æфтыд фæуæд.
Дæ туджджынæй дæр æфсымæр кæнынхъом у.
Дæ тырыса æруадзыны сæр дæ макуы бахъæуæд.
Дæ тырыса бæрзæндты цы хæссай, уыцы тых дын Хуыцауы
цæст бауарзæд.
Дæ тых æгас бахæр.
Дæ тых — бирæ.
Дæ тых макуы басæттæд.
Дæ тых фылдæрай-фылдæр цы кæна, уыцы амонд дæ уæд.
Дæ тыхæн басæттæн ма уæд.
Дæ тъанг ма аскъуыйæд.
Дæ тъангты стыр рыны цæф макуы фæзынæд.
Дæ уаг макуы фесаф.
Дæ уагыл у.
Дæ уазæг — дæхи фæндиаг.

Дæ уазæг æмæ дын дæ бирæгъы хай Хуыцау макуы байсæд.
 Дæ уазæгуарзондзинад макуы фесæфæд.
 Дæ уазæгуарзондзинадæй — бузныг.
 Дæ уалдзæг дыл дзæбæхæй æрцæуæд.
 Дæ уалдзæг хурджын цы уа, дæ сæрд — къæвдаджын, дæ фæззæг
 — бæркаджын, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ уалдзæджы къухы дзæбæхæй бафт.
 Дæ уалдзыгон бонтæ æнæнизæй батон.
 Дæ уарзæгой уды бæсты фæцæуон.
 Дæ уарзæгой уды фæхъхъау фæуон.
 Дæ уарзон адæммæ цæрынæй бафсæд.
 Дæ уарзон адæмы хорзæх дæ уæд.
 Дæ уарзонимæ уæ цард уæхи зæрдæты фæндиаг цы баиу кæнат,
 уыцы амонд уæ уæд.
 Дæ уарзонимæ хъæрмуд цард фæкæнут.
 Дæ уæгъдибар цард дæ къухæй макуы ахауæд.
 Дæ уæгъдибар цард дын Хуыцау макуы байсæд.
 Дæ уæзæг дзæгъæл макуы баззайæд.
 Дæ уæзæг уæзæгуат макуы фæуæд.
 Дæ уæзæгыл дæ уидаг ауадз.
 Дæ уæзæгыл цæрынæй бафсæд.
 Дæ уæзæгыл цæрдхъом цы суай, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ уæзæджы фарн дæ уæд.
 Дæ уæзæджы фарнæй æнæхай макуы фæу.
 Дæ уæзæджы фарнæй фæрнджын цы уай, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ уæздан дзыхы дзырдæй — стыр бузныг.
 Дæ уæздандзинад хоры гагайау, билць ауадзæд.
 Дæ уæздандзинадæн фесæфæн ма уæд.
 Дæ уæззау маст дын Хуыцау цинтæй раивæд.
 Дæ уæззау маст цы сфæразай, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ уæлмæрд сыгъдæг уæд.
 Дæ уæлмæрдмæ фæндагыл хæрæгсындз ма ‘рзайæд.
 Дæ уæлмæрдæй сызгъæрин тала сзайæд.
 Дæ уæлмæрдæй сызгъæрин тала цы сзайа, Хуыцауæй дыл уыцы
 арфæ ‘рцæуæд.
 Дæ уæнгтæ æнæнизæй уæнт.
 Дæ уæцъæфы фæдыл цы никуы ацæуай, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ уæцъæфы фæндоныл дæ Хуыцау макуы ацæуын кæнæд.
 Дæ уды бæсты фæцæуæд.
 Дæ уды низтæ бахæрон.

Дæ уды низтæ — ма уд.
 Дæ уды фæхъхъау фæуон.
 Дæ уды хай — дæхи фæндиаг.
 Дæ уды хайæ æнæхай макуы фæу.
 Дæ уды хаймæ «а» æмæ «о»-йæ фæцæрут.
 Дæ уды хаймæ амонджын ут.
 Дæ уды хаймæ æмцард, æмзæронд цы бауат, Хуыцау уын ахæм
 арфæ ракæнæд.
 Дæ удисæн æнцон уæд.
 Дæ удхæссæг ма уд ахæссæд.
 Дæ удхæссæг — ма хъуыры.
 Дæ удыхос фестæд.
 Дæ уидæгтæ арф ацæуæнт.
 Дæ уидæгтæ дæ уæзæджы арф ауадз.
 Дæ усгуртæ дыл рæхджы 'мбæлæнт.
 Дæ уындæй Хуыцауы зæрдæйы дуæрттæ байгом уæнт.
 Дæ уындæй Хуыцауы цæст бахудæд.
 Дæ фады сындз дæр макуы суайæд.
 Дæ фадат дæ саразæд.
 Дæ фадатæй пайда кæнын цы базонай, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ фадæттæ — дæхи фæндиаг.
 Дæ фарн бирæ уæд.
 Дæ фарн дæ кæстæртæн ныууадз.
 Дæ фарн дæ кæстæртæн цы баззайа, уыцы амонд дын Хуыцау
 раттæд.
 Дæ фарн — фынай.
 Дæ фарнай фæрнджын цы уæм, ахæм арфæ ныл æрцæуæд.
 Дæ фарны хъуыддæгтæ нæм хъуысæнт.
 Дæ фæд бæрæгæй зынад.
 Дæ фæдæн фесæфæн ма уæд.
 Дæ фæдыл азмæлджытæ цы уа, уыцы амонд дын Хуыцауы
 цæст бауарзæд.
 Дæ фæдыл змæлджытæ цы ныууадзай, ахæм фарнай фæцæр.
 Дæ фæздæг арвмæ здыхсгæ цы цæуа, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ фæздæг — дæхи фæндиаг.
 Дæ фæздæгмæ кæсынæй де знæгты цæстыты фиутæ тайæнт, ды
 та амондджынай-амондджындæр кæн.
 Дæ фæззæг бæркадджын уæд.
 Дæ фæззæджы бæркадæн ныккæнæнтæ дæр мауал уæд.
 Дæ фæззæджы бæркад цинтæ æмæ куывдтæн хардз кæн.

Дæ фæллой бира уæнт.
 Дæ фæллой хæдзарылхæцгæ уæд.
 Дæ фæллойæ сойбылай фæцу.
 Дæ фæллоыйл дæ бар цауæд.
 Дæ фæнд адæмы зæрдæйыл æмбæлгæ уæд.
 Дæ фæндтæ дæ хъуыры макуы фæбадæнт.
 Дæ фæндтæ дæхи фæндиаг сæххæст уæнт.
 Дæ фæндтæ цалх тулæгау атулæнт.
 Дæ фæндаг — бæмбæджытыд.
 Дæ фæндаг рахизмæ зилæд.
 Дæ фæндагæй райгонд у.
 Дæ фæндаггæгтæ æнарæстæджы макуы бахæр.
 Дæ фæндаггонтæ дыл сæрагасæй сæмбæлæнт.
 Дæ фæндиаг уæд.
 Дæ фæндиаг цы уæм, ахæм амонд дæу дæр уæд æмæ мах дæр.
 Дæ фæндиагæй нæ Хуыцау фæцæрын кæнæд.
 Дæ фæстагæттæ — дæхи фæндиаг.
 Дæ фæстагæттæй макуы ферох у.
 Дæ фæстагæтты зæрдыл цы лæууай, æмæ дæ кадимæ цы мы-
 сой, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ фæхъхъау мæ Хуыцау фæкæнæд.
 Дæ фæхъхъау фæуæд мæ сæр.
 Дæ фидæн амондджын уæд.
 Дæ фидæн амондджын цы уа, æмæ дзы цæрынаы цы бафсæдай,
 ахæм арфæ дыл æрцауæд.
 Дæ фидæн дæхи фæндиаг уæд.
 Дæ фидæн рухс уæд.
 Дæ фидæнаы дæ зæрдæ рухс кæнæд.
 Дæ фиутæ уæладзæгтæн уæз кæнæнт.
 Дæ фос де скъæтты мауал цауæнт.
 Дæ фосæй сойбылай фæцу.
 Дæ фыд дæ быныл макуы баззайæд.
 Дæ фыд дæ номæй сæркъулаы макуы ацауæд.
 Дæ фыды аккаг фырт басгуых.
 Дæ фыды кад дæлæмæ цы никуы ‘руадзай, фæлæ йæ уæлдæрæй-
 уæлдæрмаæ цы исай, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ фыды зондæй дæ Хуыцау фæцæрын кæнæд.
 Дæ фыды зондæй фæцæр.
 Дæ фыды зондæй рæди.
 Дæ фыды фарнаы мæрдтæм ма бауадз.

- Дæ фыды фарнаёй фæцæр.
 Дæ фыды фарнаёй хайджын у.
 Дæ фыдæбон хæдзарыл хæцæд.
 Дæ фыдæбон хæдзарылхæцгæ цы уа, Дунескæнаг дын ахæм
 арфæ ракæнæд.
 Дæ фыдæбонаёй райгонд у.
 Дæ фыдæбоныл фæсмон макуы фæкæн.
 Дæ фыдбылызтæ — де знаджы.
 Дæ фыдгултæ — дæ фæндиаг.
 Дæ фыдгулты фæндиаг дæ Хуыцау макуы фæкæнæд.
 Дæ фыдцардæй дæ Хуыцау фервæзын кæнæд.
 Дæ фыдцардæй цы раирвæзай, Хуыцау дын ахæм арфæ ракæнæд.
 Дæ Фыдыбæстæ амонджын уæд.
 Дæ Фыдыбæстæ уæлахиз уæд.
 Дæ Фыдыбæстæй лидзинаг макуыдæм фæу.
 Дæ Фыдыбæстæн басгуых.
 Дæ Фыдыбæстæн кады лæг рацу.
 Дæ Фыдыбæстæн хъæбатыр хæстон цы суай, Хуыцауæй дыл
 ахæм арфæ сæмбæлæд.
 Дæ фыдыуæзæг дæ цæсты гагуыйау фæхъахъхъæн.
 Дæ фыдыуæзæг дæ цæсты гагуыйау цы уа дæ бон хъахъхъæ-
 нын, уыцы тых дын Стыр Хуыцау раттæд.
 Дæ фыдыуæзæгыл зардæзæггæ кæстæртæ фæхъомыл кæн.
 Дæ фыдыуæзæгыл макуы суæлæхох у.
 Дæ фыдыуæзæгыл цæрынаёй бафсæд.
 Дæ фыдыуæзæгыл цъæхсæртæ суадз.
 Дæ фынг хъæздыгæй-хъæздыгдæр кæнæд.
 Дæ фынгæй — бузныг.
 Дæ фынджы бærкадæй дæ Хуыцау цæрын кæнæд.
 Дæ фырт амонды сæ ссарæд.
 Дæ фырт басгуыхæд йе ‘мбæлтты рæгъы.
 Дæ фырт басгуыхæд нæ мæгуыр Ирыстоны сæраппонд.
 Дæ фырт — дæхи фæндиаг.
 Дæ фыртæй дæ сины сæртыл фæхæц.
 Дæ фырты номæй дæм адæмы хуыздæртæ кафгæ æмæ худгæ
 цы фæцæуой, уыцы хорзæх дæ уæд.
 Дæ фырты номæй сæрыстырæй фæцу.
 Дæ фысымтæй райгонд у.
 Дæ хай.
 Дæ хай — бирæ.

Дæ хайæ — бузныг.
 Дæ хал — мæ хъуыры.
 Дæ хал схауæд.
 Дæ хал хуыздæрæн хауæд.
 Дæ хæдзар бæркаджын уæд.
 Дæ хæдзар уæлахиз уæд.
 Дæ хæдзарæн дæ ныфс Хуыцау макуы байсæд.
 Дæ хæдзары астæуцæджындз макуы фæтасæд.
 Дæ хæдзары фæрнæй фæцæр.
 Дæ хæдзары бындур макуы ныззилæд.
 Дæ хæдзарыл æмбæлд у.
 Дæ хæдзарыл дзæбæхæй сæмбæл.
 Дæ хæдзарвæндагæй æнафоны бындз къуымæлы дæр макуы
 бахауæд.
 Дæ хæдзарвæндагæй йæ къыхы алгъæй дæр макуыуал мачи
 схъæрзæд.
 Дæ хæдзарвæндаг дыл сæрæгасæй æмбæлæнт.
 Дæ хæзнатæ дæ хъæбултæ сты, æмæ дын Хуыцау се ‘взæрдзи-
 над макуы фенын кæнæд.
 Дæ хæзнатæ фылдæрæй-фылдæр кæнæнт.
 Дæ хæзнатæн нывæрæнтæ дæр мауал уæд.
 Дæ хæлар дыл сайдæй макуы рацæуæд.
 Дæ хæлары зæрдæхудт дын Хуыцау макуы райсын кæнæд.
 Дæ хæлары сайдæй цы нукуы рацæуай, уыцы амонд дын Хуы-
 цауы цæст бауарзæд.
 Дæ хæндыг дзагæй-дзагдæр кæнæд.
 Дæ хæндыг макуы сафтид уæд.
 Дæ хæндыг уæле исгæ, бынæй ахадгæ фестæд.
 Дæ хæрд дæ фарсæй макуы фæуæд.
 Дæ хæрд дæ фарсы тæнæгæй макуы акæлæд.
 Дæ хæрд дын батайæд.
 Дæ хæрд дын тайæн уæд.
 Дæ хæрзæггурæггæг дæм дывæрæй здæхæд.
 Дæ хæрзгæнæг дæ иувæрсты макуы ахизæд.
 Дæ хæрзгæнæг дыл æмбæлæд.
 Дæ хæрзтæ нæм хъуысæнт.
 Дæ хæрзтыл дæ фæсмон кæнын макуы бахъæуæд.
 Дæ хæстон дæм уæлахизæй æрыздæхæд.
 Дæ хæстон дыл сæрæгасæй æмбæлæд.
 Дæ хæцæнгæрз фæрнæй фæдар.

Дæ хæцæнгарзы сæр дæ макуыуал бахъæуæд.
 Дæ хæцæнгарзы сæр дæ цы никуыуал бахъæуа, сабыр цард цы
 фæкæнай, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ хид макуы ныккæлæд.
 Дæ хид макуы фæтасæд.
 Дæ хидтæ дæ фæдыл судзгæ макуы фæцæуæнт.
 Дæ хил уадзыны сæр дæ макуы бахъæуæд.
 Дæ хистæрты зондæй дæ Хуыцау цæрын кæнæд.
 Дæ хистæрты зондæй рæди.
 Дæ хистæрты зондæй фæцæр.
 Дæ хистæрты фæндиаг у.
 Дæ хистæрты фæндиаг дæ Дунескæнæг Хуыцау цы фæкæна,
 уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ хойы зæрдæ макуы фæриссын кæн.
 Дæ хойы фæндиаг у.
 Дæ хойы фæндиаг дæ Хуыцау фæкæнæд, æндæра дыл царды-
 хордзинæдтæ къæвда уарæгау нæ ныккæниккой.
 Дæ хор тугыл аскъуыйæд.
 Дæ хорæн ныккæнæн дæр мауал уæд.
 Дæ хорарæхæн — дæ цард.
 Дæ хорарæхæй Хуыцау мах дæр хайджын фæкæнæд.
 Дæ хорæрзад — бирæ.
 Дæ хордзинæдтæ ныл æмбæлæнт.
 Хордзинæдтыл нæ Хуыцау кæлын кæнæд.
 Дæ худ кадимæ фæдар.
 Дæ худы кад дæлæмæ макуы ‘руадз.
 Дæ худы кадæй цы нæ цæрай, фæлæ дæ худ дæ номæй цы уа
 каджын, ахæм амонд дæ уæд.
 Дæ худын нæм хъуысæд.
 Дæ хур дæ батавæд.
 Дæ хур дын дæ зæрдæ рухс кæнæд.
 Дæ хуры хай дæм ракæсæд.
 Дæ хуры хайæ æфсæст у.
 Дæ хуры хайæ фæдзæхст фæу.
 Дæ хуры цæст макуы бамынæг уæд.
 Дæ хуры цæст макуы ахуыссæд.
 Дæ хурджын бонтæ, кæм дын чи ис, уыдонимæ дæ зæрдæйы
 фæндиаг батон.
 Дæ хурджын бонтæн фæуæн ма уæд.
 Дæ хурзæрины хай макуы ахуыссæд.

Дæ хурзæрины хайæ фæдзæхст фæу.
 Дæ хуыз адæмы зæрдæмæдзæутæ уæд.
 Дæ хуыз макуы фесæфæд.
 Дæ хуызы фæхъхъау фæу.
 Дæ хуын — бирæ.
 Дæ хуынай — стыр бузныг.
 Дæ хуыфджытæ — куыройдзауы.
 Дæ Хуыцау дæм дзæбæх цæстæй ракасæд.
 Дæ Хуыцауы хай дæм бахудæд.
 Дæ Хуыцауы хай дыл хæрамæй макуы рацæуæд.
 Дæ Хуыцауы хайæ фæдзæхст у.
 Дæ Хуыцауы хайæн æртæ чъирийæ фæкуывдæуæд.
 Дæ Хуыцауы хайы фæндиаг у.
 Дæ Хуыцаубонтæ дыл зæрдæхъæлдзæгæй цæуæнт.
 Дæ хъавд ма фæмæнг уæд.
 Дæ хъал бон макуы ныккал.
 Дæ хъал зæрдæ дын Хуыцау макуы фæхъыг кæнæд.
 Дæ хъал зæрдæйы фæндиаг цард цы ссарай а-зæххыл, уыцы
 амонд дæ уæд.
 Дæ хъал цард дæ къухæй макуы ахауæд.
 Дæ хъал цардæй дæ зæрдæйы фæндиаг цы фæцæрай, уыцы
 амонд дæ уæд.
 Дæ хъару макуы байсысæд.
 Дæ хъару фæрнай фæдар.
 Дæ хъæбул айрæзæд.
 Дæ хъæбул айрæзæд дæхи фæндиаг.
 Дæ хъæбул амонджын уæд.
 Дæ хъæбул бахъомыл уæд.
 Дæ хъæбул йæ амонд ссарæд æнæуæрст адæмæй.
 Дæ хъæбул дæхи фæндиаг уæд.
 Дæ хъæбулы зын макуы фен.
 Дæ хъæбулы номæй сæрыстырæй фæцу.
 Дæ хъæбулы номæй сæрыстырæй цы фæцæуай, Дунескæнæг
 Хуыцау дын ахæм амонд раттæд.
 Дæ хъæбулы номæй арфæтæ фæис.
 Дæ хъæбулы хурмæ фæкæс.
 Дæ хъæбулы цинтæ фæараз.
 Дæ хъиамæт — дæхи фæндиаг.
 Дæ хъиамæтæй фæсмонгонд макуы фæу.
 Дæ хъиамæтæй цы райсыс, уый-иу хæдзарылхæцгæ уæд.
 Дæ хъиамæтыл фæсмон макуы фæкæн.

Дæ хьиутæ макуы бахæр.
 Дæ хъомылгæнджытæ фæрнай фæцæрæнт.
 Дæ хъомылгæнджыты фæндиаг у.
 Дæ хъул сах абадæд.
 Дæ хъул сах цы абада, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ хъус ныззарæд.
 Дæ хъуыддагтæ кæронмæ кæнынæн у.
 Дæ хъуыддагтæ фæрнай фæараз.
 Дæ хъуыддагтæй райгонд у.
 Дæ хъуыды — дæхи фæндиаг.
 Дæ хъуыды цы никуы фесæфа, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ хъуын скал.
 Дæ хъуын скалæд.
 Дæ хъуыр алæгъз уæд.
 Дæ хъуытаз хъæлæс макуы бамыр уæд.
 Дæ хъуытаз хъæлæсæй фæрнай фæзар.
 Дæ хъыгтæ фесæфæнт.
 Дæ хъыгтæ хъæдмæ фæлидзæнт.
 Дæ цар дыл макуы ныккæлæд.
 Дæ царæй сой фæтæдзæд.
 Дæ цары бын адджынаы фæцæр.
 Дæ цард адæмы зæрдæмæдзæугæ уæд.
 Дæ цард æнхъизæд.
 Дæ цард дæ къахæй ассон-ассон кæн.
 Дæ цард дæхи фæндиаг уæд.
 Дæ цардмæ дын адæм тæхуды кæнæнт.
 Дæ царды цинаы дидинаг фефтау.
 Дæ цардыл макуы суæлæхох у.
 Дæ цардыл суæлæхох кæнын дæ Хуыцау цы никуы бауадза,
 уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ цард-цæрæнбонты ‘взæрдзинад макуы фен.
 Дæ цард-цæрæнбонты макуы мацæуыл бахуд.
 Дæ цард-цæрæнбонты мацæуыл фæтыхс.
 Дæ цармы бабырынаы дæ Хуыцау бахизæд.
 Дæ цæгаты ‘взæрдзинадæй Хуыцау бахизæд.
 Дæ цæгаты дзæбæхтæ дæм хъуысæнт.
 Дæ цæгаты цинтæм фæцу.
 Дæ цæл, дæ минас — бирæ.
 Дæ царынаы дæ хæрынмæ амондджын у.
 Дæ цæст макуы рахауæд.

- Дæ цæст сын хорздзинад фенæд.
 Дæ цæстæй сæ ракас.
 Дæ цæстæй цы ракасый дæ кæстæрты хорздзинæдтæм, уыцы фарн дæ уæд.
 Дæ цæсты рыг дæр макуы бакæлæд.
 Дæ цæхджынтæ царæй зæхмæ фæтæдзæнт.
 Дæ цæхх, дæ кæрдзын раттын фæраз.
 Дæ цæхх, дæ кæрдзын уæле исгæ, бынæй ахадгæ уæд.
 Дæ цинтæ нæм хъуысæнт.
 Дæ цинтæ нын Хуыцау уынын кæнæд.
 Дæ цинтæм нæ Хуыцау цæуын кæнæд.
 Дæ цонг фæрнæй фæдар.
 Дæ цонджы ныфс нын Хуыцау ма байсæд.
 Дæ цонджы тых макуы фæкъаддæр уæд.
 Дæ цот байрæзæнт.
 Дæ цот дæхи фæндиаг бахъомыл уæнт.
 Дæ цот дæхи фæндиаг уæнт, æмæ сæ адæм сæ синты сæртыл фæхæцæнт.
 Дæ цот фылдæрæй-фылдæр кæнæнт.
 Дæ цоты фарнæй сæрыстырæй фæцу.
 Дæ цыкура сæрыл мæ 'рхæсс.
 Дæ цыкура сæрыл хаст фæуон.
 Дæ цыкура уды фæхъхъау фæуон.
 Дæ цыкура фæхъхъау фæуон.
 Дæ цырт адæмæй ма ферох уæд.
 Дæ цыртмæ фæндагыл хæрæгсындз макуы 'рзайæд.
 Дæ цыт — бирæ.
 Дæ цыт дæлæмæ макуы 'рхауæд.
 Дæ чызг амондджын уæд.
 Дæ чызг хорз амонд ахæссæд.
 Дæ чындз дæм фарн æрбахæссæд.
 Дæ чындз фарны конд фæуæд.
 Дæ чындз фарны къах æрбавæрæд.
 Дæ чындз фарны къах цы 'рбавæра дæ хæдзармæ, Хуыцау уын ахæм арфæ ракæнæд.
 Дæ чындзæмбæлттæй райгонд у.
 Дæ чындзæхсæв тагъд цы уа, уыцы амонд дæ уæд.
 Дæ чындзæхсæвы фыркафтæй нæ дæлфæдтæй зынджы стъæлфæнтæ цы хауой, уыцы амонд нæ уæд.
 Дæ чындзæхсæвы нæм нуазæнтæ æрхауæд.
 Дæ чындздзон дзаума фарны 'лхæд фæуæнт.

- Дæ чындзхонтæ фарны къах æрбавæрæнт.
 Дæ чыритæ дын дæ зæды хай сыгъдагæй айсæд.
 Дæларм-уæларм фæцæут.
 Дæларм-уæларм фæцæрут.
 Дæлæуæзæй дæ Хуыцау бахизæд.
 Дæлбазыр балæууыны сæр дæ макуы бахъæуæд
 Дæлгоммæ хъуыддаг дæ сæрма макуы бахæсс.
 Дæлгоммæ хъуыддаг-иу дæ хъуыдыйы кæромæ дæр макуы
 ‘рцæуæд.
 Дæлгоммæ хъуыддагæй хызт у.
 «Дæлдæр фæбад» зæгъын дын макуы бахъæуæд.
 Дæлдзæх макуы фæу.
 Де ‘ввахс адæмы зæрдæ ссар.
 Де ‘ввахс адæмы рæвдауынхъом дæ Хуыцау уадзæд.
 Де ‘взонг цард дæ къухæй макуы ахауæд.
 Де ‘взонг цардæй цæрын цы базонай, уыцы амонд дæ уæд.
 Де ‘вгъæддон — дæхи фæндиаг.
 Де ‘вдæлон рæстæг дæр дзæгъæлы цы нæ сафай, уыцы амонд
 дæ уæд.
 Де ‘взаг уарз.
 Де ‘взаг суадзыны сæр дæ макуы бахъæуæд.
 Де ‘взаг фæрнæй фæдар.
 Де ‘взагæй дыл фыд макуы ‘рцæуæд.
 Де ‘взагæй фæрнæй фæдзур.
 Де ‘взаджы тыххæй дæм фыдбылыз макуы ‘рхауæд.
 Де ‘взаджы фæхъхъау — мæ сæр.
 Де ‘взаджы фæхъхъау — мæ уд.
 Де ‘взаджы фæхъхъау фæуон.
 Де ‘взæр дæр кæйдæрты дзæбæхтæй дæлдæр макуы уæд.
 Де ‘взæр лæгыл дæр искайты цур уæлæмæ схæцынæн цы уай,
 уыцы амонд дæ уæд, æмæ уый дæр амонд у.
 Де ‘взæр хионæй дæр адæймаг аразынхъом у.
 Де ‘взонг сæрыл мæ ‘рхæсс.
 Де ‘взонг уды фæхъхъау фæуон.
 Де ‘взонгæй дæхиуыл рæдыд цы никуы ‘руадзай, дæ зæрондæй
 —сайд, уыцы амонд дæ уæд.
 Де ‘взонгæй цы никуы фæрæдиай, ахæм амонд дæ уæд.
 Де ‘взонджы бонтæ дын рухс мысинагæн баззайæнт.
 Де ‘взонджы бонтæй фæсмонгонд макуы фæу.
 Де ‘взонгад — дæхи фæндиаг.
 Де ‘взонгадæй фæсмонгонд макуы фæу.

- Де 'рвонг зондæй рæди.
 Де 'рвонг сæры басты фæцæуон.
 Де 'гæнон митæ цы ныууадзай, уыцы хорзæх дæ уæд.
 Де 'гæнон сæр макуы бахæр.
 Де 'гæр макуы фæкал.
 Де 'гæрон быдырты сæрибарæй фæцу.
 Де 'гæрон бынтæ дæхи фæндиаг уæнт.
 Де 'гæрон бынтыл дæ бар цæуæд.
 Де 'гæрон бынтыл дæ зæрдæйы фæндиаг фæцæр.
 Де 'гъдау — бирæ.
 Де 'гъдау кæнын макуы ныууадз.
 Де 'гъдау цы нукуы фесафай, ахæм амонд дын Дунескæнæг
 Хуыцау раттæд.
 Де 'гъдау ма исчитæ дæр цы фæзмой, уыцы хорз дын Хуыцауы
 цæст бауарзæд.
 Де 'гъдауæй — стыр бузныг.
 Де 'гъдауæн мæ сæр — нывонд.
 Де 'гъдауы сæрты ахизын дæ макуы бахъæуæд.
 Де 'дылы зонд — де знæгты, ды дæхи фæндиаг фæцæр.
 Де 'дылы митæ цы ныууадзай, ахæм зонд дæм æрцæуæд.
 Де 'дылы хъуыддæгтыл дæ къух цы сисай, ахæм амонд ыссар.
 Де 'дзард хъæбул дыл хæрзмæ аудæд.
 Де 'дзард хъæбул мæрдтæй сызгъæрин талатæ суадзæд.
 Де 'дзард хъæбул рухсаг уæд.
 Де 'дзард хъæбул цардæй цы фæцух, уый дæумæ бафтæд.
 Де 'дзард хъæбулы амондæй хызт у.
 Де зæр — хорз.
 Де знаг дын балæггад кæнæд.
 Де знагæн дæр лæггадхъом у.
 Де знæгты фæндиаг дæ Хуыцау макуы фæкæнæд.
 Де 'мбæлтты рæггы цæуынхъом у.
 Де 'мбæлтты рæггы сæрыстырæй фæцу.
 Де 'мбæлтты хорзæх дæ уæд.
 Де 'мбæлттимæ амондджынай цæр.
 Де 'мгæртты зæрдæхудт макуы райс.
 Де 'мкъай дæ уарзтæй æфсæст уæд.
 Де 'мкъай дыл сæрæгасæй цы сæмбæла, Хуыцау дын уыцы амонд
 раттæд.
 Де 'мкъайы зондыл цæугæ у.
 Де 'мкъайы кадæн су.
 Де 'нахъомтæ дæ зæрдæйы фæндиаг байрæзæнт.

- Де 'нахъомты байрæзт фен.
 Де 'нахъомты райгуырд куыд федтай, афтæ сын сæ цины хъуыд-
 дæгтæ дæр фæуын.
 Де 'нахъомты цинтæм фæкæс.
 Де 'нгом бинонты 'хсæн къæм ма бахауæд.
 Де 'нтыст — бирæ.
 Де 'нтыстытæ фылдæрæй-фылдæр кæнæнт.
 Де 'нтыстытæн кæрон ма уæд.
 Де 'нтыстыты цæсты дæ Хуыцау макуы акæсын кæнæд.
 Де 'рбацыдæй — бузныг.
 Де 'рвад дын дæ сæр ма фесафæд.
 Де 'рвадæй райгонд у.
 Де 'рвады зæрдæхудт макуы ссар.
 Де 'рвады хъыджы бацауын дæ ма бахъæуæд.
 Де 'рвадæлтæм куывдтæм цу.
 Де 'рвадæлты рæгъы цауынхъом у.
 Де 'рвадæлты рæгъы бæрæгæй цы зынай, уыцы амонд дæ уæд.
 Де 'рвылбонны хъуыддæгтæй райгонд у.
 Де 'ргъаг — дæхи фæндиаг.
 Де 'ргъагæй райгонд у.
 Де 'рагъыл базары амонд андæдзæд.
 Де 'рхъуыды — бирæ.
 Де 'рхъуыдыйæ — стыр бузныг.
 Де 'рхъуыдыйыл фæсмон макуы фæкæн.
 Де 'рхъуыдыйы фæрцы дæ бон хæхтæ афæлдахын цы уа, Хуы
 цауæй дыл ахæм арфæ 'рцауæд.
 Де ской — дæ зын.
 Де 'ууæнк — бирæ.
 Де 'ууæнк кæронмæ хæссынæн у.
 Де 'ууæнк нын Хуыцау макуы бонты байсæд.
 Де 'фсарм — бирæ.
 Де 'фсарм цы никуы фесафай, уыцы амонд дæ уæд.
 Де 'фсармæй — бузныг.
 Де 'фсармæй дæхицæн дæр æмæ махæн дæр цæстгом цы скæнай,
 ахæм амонд дæ уæд.
 Де 'фсин дæ зондылдзæутæ цы уа, Дунескæнæг Хуыцау дын
 уыцы амонд раттæд.
 Де 'фсинимæ «а» æмæ «о»-йæ фæцæрут.
 Де 'фсинимæ æмцард-æмзæронд баут.
 Де 'фсинимæ уæ кæрæдзийæн дæ цæст сау макуы зæгъут.
 Де 'фсины зæрдæ дæр дыл макуы фæхудæд.

Де ‘фсис зон.
 Де ‘фсымæр амонджын уæд.
 Де фсымæр бонæй-бон хуыздæр цы кæна, уыцы амонд дæ уæд.
 Де ‘фсымæрмæ цинтæм цу.
 Де ‘фсымæримæ адджынай цы фæцæрат адзалы бонмæ, Хуы-
 цауы цæст уын уыцы хорзæх бауарзæд.
 Де ‘фсымæримæ уын уæ кæрæдзийы сæртæ Хуыцау макуы
 байсæд.
 Де ‘фсымæры ныфс дын макуы амæлæд.
 Де ‘фсымæры ныфсæй дæ Дунескæнæг ныфсджын уадзæд.
 Де ‘хсар — бирæ.
 Де ‘хсарæн басæттæн ма уæд.
 Де ‘хсæв — хорз.
 Де ‘хсæв — дæхи фæндиаг.
 Дидинæг æфтау.
 Дидинæг цы рафтауай, уыцы амонд дæ уæд.
 Дидинæфтауæн бонтæ дыл ныккæнæнт.
 Дистæнæг дыл дис цы кæна, ай кæуылты алаг, зæгъгæ, уыцы
 амонд дæ уæд.
 Дисмард макуы фæу.
 Диссагæн хæссинаг фæу.
 Дихтæй уæ Хуыцау бахизæд.
 Додойаг де знæгтæ фæуæнт, ды дзæбæхæй цæр.
 Додойаг макуы фæу.
 Домбай у.
 Домбайæ домбайдæр кæн.
 Домбайæ цæр.
 Донарæхæн — кæм дын чи ис, уыдон.
 Донарæхæн фæцæр.
 Донарæхæн цы уа дæ цард, Дунескæнæг Хуыцауæй дыл ахæм
 арфæ сæмбæлæд.
 Доныхъазау фæленк кæн.
 Дохтыр рацу.
 Дуарæфтыд макуы фæу.
 Дуарæфтыдæй дæ Хуыцау бахизæд.
 Дуг-рæстæгæй фæдзæхст фæу.
 Дуг-рæстæджы хорзæх дæ уæд.
 Дудгæ бон дыл макуы акæнæд.
 Дудгæ макуы фæбад.
 Дудгæ бонæй хызт у.
 Дунейы хæрзтæ дыл æрцауæнт.

Дунейы хæрзтæ дыл къæвда уарæгау цы ‘руарой, уыцы хорзæх
 дын Хуыцау раттæд.
 Дунейы хæрзтæ дыл ныккæлæнт.
 Дунейы хæрзтæй ма фæцух у.
 Дунейы хæрзтæй хайджын у.
 Дунескæнæгæй арфæгонд у.
 Дунескæнæгæй фæдзæхст у.
 Дунескæнæгæй фæдзæхст уæнт, кæм дын чи ис, уыдон
 хæдзæрттæ.
 Дунескæнæг Хуыцау дын арфæ ракæнæд.
 Дунескæнæг Хуыцауæй арфæгонд у.
 Дунескæнæг Хуыцауы фыдæхæй хызт у.
 Дунескæнæг Хуыцауы фыдæхæй хызт цы уай, ахæм арфæ дын
 ракæнæд.
 Дур макуы фест.
 Дур дæ Хуыцау макуы фестын кæнæд.
 Дывзагон адæймагæй хызт у.
 Дывзагон адæймаг дæм топпæхстмæ дæр макуы ‘рбаввахс уæд.
 Дывыдон макуы фæу.
 Дывыдонæй макуы фæбад.
 Дывыдонæй макуы фæцæр.
 Дывыдонæй макуы фæцу.
 Дызæрдыггаг макуы фæу.
 Дызæрдыггагæй макуы фæцæр.
 Дыууæ æмæ дыууиссæдз дзуарæй арфæгонд у.
 Дыууæ æмæ дыууиссæдз дзуарæй фæдзæхст фæу.

Уыдзæн ма.

НЕ 'ВЗАГ — НЕ ФАРН

ХЪУЛААИИ АЗÆ

ИУ ИННАЕМÆН АХЪАЗ

Андæр æвзаг ахуыргæнгæйæ мадæлон æвзагæн цы ахадындзинад ис, уый тыххæй нырыккон педагогон æмæ психологон наукæты ис дыууæ ныхмæвард концепцийы.

Ахуыргæндты иу къорд куыд нымайы, афтæмæй хи æвзаг æндæр æвзаг базоныны хъуыддаджы къуылымпыйы хос у. (И. А. Грузинская, А. А. Любарская, И. В. Баранников æмæ æнд.) Инна ахуыргæндтæ та ахæм хъуыдыйыл хæст сты, зæгъгæ, мадæлон æвзаг хорз ахъаз у дыккаг æвзаг хуыздæр сахуыр кæнынæн. (Л. В. Щерба, Л. С. Выготский, А. Ф. Бойцова, Сæбæтхъуаты Рамазан æмæ иннатæ.) Мах дæр ацы хатдзæджы фарс лæууæм, фæлæ йыл бæстондæр аныхас æмбæлы.

Хъуыддаг сбæлвырд кæнынæн ис дыууæ мадзалы: дыккаг æвзаг ахуыргæнгæйæ æххуысагур сид дæхи мадæлон æвзагмæ; ма пайда кæн мадæлон æвзагæй уыцы уавæрты. Хъæууон скъолаты ирон сабитæн уырыссаг æвзаг амоньц, сæхи мадæлон æвзаг цас рæвдзæй зоньц, уый хынцгæйæ. Национ скъолаты уырыссаг æвзаг æмæ мадæлон æвзаг кæрæдзийæн æнцæйттæ басгуыхынц; хи æвзаджы æгъдауттæ æмæ æууæлты бындурыл ахуыр-дзаутæ æнтыстджындæрæй базоньц

уырыссаг æвзаджы грамматикон æмæ лексикон æгъдæуттæ æмæ æууæлтæ. Æмæ, уæвгæ дæр, афтæ хъуамæ уа. Уымæ гæсгæ раст уыди Л. В. Щерба, мæнæ ахæм хатдзæгтæ куы ‘рцыд, уæд: «Мы должны признать раз и навсегда, что родной язык участвует в наших уроках, как бы мы ни хотели его изгнать» (Л. В. Щерба. Языковая система и речевая деятельность — М.1974. С. 324).

Æвзаг ахуыр кæныны æмæ йæ амоныны методикайы ис транспозици æмæ интерференцийы фæзындтытæ. Транспозици домь, цæмæй мадæлон æвзагæй иннæ ‘взагтæ хаст цæуой ахæм мадзæлттæ æмæ зоньндзинæдтæ, дыккаг æвзаг базонæн тагъддæр æмæ æнцондæрæй кæй фæрцы ис. Интерференци та у иннæрдæм архайд, ома мадæлон æвзаджы гæнæнтæ æмæ авналæнтæ уырыссаг æвзаг базоньнæн ахъаз нæ, фæлæ къуыхцыйы хос кæд свæййынц. Уыдæттæ ахуыргæнæгæн æнæмæнгæй нымаинаг сты.

Уырыссаг æвзаг сахуыр кæныны охыл дæхи мадæлон æвзагыл куы ‘нцайай, уæд уый вæййы æртæ аспекты мидæг. Транспозицийы фыццаг аспект, мадæлон æвзагæн йæхи мидæг цы зоньндзинæдтæ сфидар, уыдонæй пайда кæнын. Зæгъæм, морфологийæ зоньндзинæдтæ, синтаксисæй, номдар, нымæцон, хауæнтæ æмæ æндæр грамматикон категоритæй. «Было бы непростительной бесхозяйственностью, — зæгъы психолог А. А. Леонтьев, — не использовать все это при обучении русскому языку» (А. А. Леонтьев. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному. Психологические очерки. — М.1970, С.63.)

Дыккаг аспект та уый у, æмæ сабиты дзурын æмæ фыссын æндæр æвзагыл куы ахуыр кæнай, уæд йæхи мадæлон æвзагыл дзурын æмæ фыссын цас зоньнц, уый хынцинаг у, уыцы зоньндзинæдтæй пайда кæнын æмбæлы. Уырыссагау сын ногæй исты амониная куы уай, уæд уал сын æй раздæрсæхи мадæлон æвзагыл бацамоньн хъæуы. Зæгъæм, тексттæ гæсгæ фарстытæ дæттын, сæйрагдæр дзы цы у, фæрссаг дзы цы у, уыдæттæ иртасын; текст хъуыдытæй æххæст хицæн хайттыл ныддихтæ кæнын æмæ алы хайæн дæр сæргонд æрхъуыды кæнын; текстæн йæ мидис хи ныхæстæй радзурын..

Цæмæй уырыссаг æвзаг бæстондæр, бындурондæрæй зоной, уый тыххæй хорз вæййы сывæллæтты ирон-уырыссаг дзырдуатимæ куысыл фæцалх кæнын. Ахсджиаг у, скъоладзау йæхи хъæппæрисæй куы райдайы зоньндзинæдтæм тырнын, йæхæдæг йæхигъдауæй куы бавдæлы хæдзармæ лæвард куыстытæ æххæст кæнынмæ, уæд уый. Æппæт уыдæттæ та хонæм транспозицийы æртыккаг аспект.

Интерференцийæ фæлидзын тынг зын у, уымæн æмæ ирон æмæ

уырыссаг æвзæгты ‘хсæн бындурон хицæндзинæдтæ ис. Зæгъæм, иронау æрдон хуыз, æрдонгæды категори нæй — ома категория рода: озеро, река, день иронау иууылдæр **уый** сты, уырыссагау та оно, она æмæ он. Хауæнты функцитæ дæр æмæ уадзыды категориæ дæр зын æрцахсæн ваййынц ирон сывæллæттæн. Уæлдай фыдæбойнагдæр сваййы, ирон æмæ уырыссаг мыртæй æнгæсэн чи у, уыдон дзурын. Зæгъæм, дзырд **сын** — фырт. Куы син рауайы, куы цин, куы цы... Æвзæджы та алцы бæрæг æмæ бæлвырд хъуамæ уа, науæд дын дæ ныхæстæ зыгъуыммæ ‘мбардзысты адæм.

Иннæ рахæцæн та сваййы, сывæллæттæн дзырдтæ ехæт æмæ идти раст бамбарын кæнын — иронау сæ дыууæ дæр цауын амонынц: фистæгæй цауын, поездæй цауын... Гъемæ дын сабитæ афтæ дæр зæгъдзысты, они ехæли пешком, зæгъгæ. Науæд та, дам, мы на поезде ходили в Беслан.

Уырыссаг æвзæджы ахуыргæнæг национ скъолаты куы куса, уæд дзы дыууæ ‘взæджы зонын домын фæткау хъуамæ уа. Науæд сывæллæттæн уæлдай тыхстагдæр сваййы æнæзонгæ дзырдтæ æмæ дзырбæстытæ бацамонын. Йæхи мадæлон æвзæджы фæзилæнтæ, æгъдæуттæ, мидзакъонтæ чи нæ фæзаны, дæлдзæф-уæлдзæфгæнтæ чи фæдзуры, уый уырыссагау дæр къуызгæйæ фæдзуры, ныкккъæзæнæг ваййы. Ам зæрдыл æрлаууынгæнинаг сты номдзыд педагог К. Д. Ушинскийы ныхæстæ: «Не раз удавалось нам слышать жалобы преподавателей русского языка, что дети не умеют связывать правильно двух слов ни изустно, ни на письме, как будто на одном учителе русского языка лежит обязанность учить думать и красиво выражать свои мысли» (К. Д. Ушинский. Собр. соч. — М. — Л. 1949. Т. 5. С. 278 — 279.)

Кæцыфæнды зонындзинæдтæ куы дæтта ахуыргæнæг — хими уа, физика, æрдзонинад, хынцын æ. а. д. — уæддæр скъоладзæуты æппæты разæй раст æмæ аив дзурыныл ахуыр кæнын æмбæлы. Фæстаг азты сын райдиан кълæсты алы зонындзинæдтæ дæр иронау кæй амонынц, æмæ уырыссаг æвзæг дæр амонæн мадзал нæ, фæлаæ йæхæдæг сахуыргæнинаг кæй у, уымæ гæстæ фæвазыгджындæр, фæахсджиагдæр алы ахуыргæнджыты æхсæн бастдзинад. Уымæн æмæ 5 къласæй фæстæмæ та уырыссаг æвзæг суыдзæн, зонындзинæдтæ кæй фæрцы исдзысты, ахæм мадзал. Уый адыл æм хъæуы ахуыргæнджытæй алкæмæн дæр фылдæр æргом здахын.

Хъæууон скъолаты уæлдай стырдæр ахадындзинад ис ахуыргæнæджы дæсны куыстæн: ам сабитæ уырыссаг ныхас нæдæр хæдзары хъусынц, нæдæр уынды æмæ уырыссаг æнæзонгæ

мыртæ дзурын фыдабæттагæнгæйæ сарæхсынц. Уыма гæсгæ уырыссаг æвзаг æмæ литературайы урокты райдианæй кæронмæ иууылдæр айдагъ уырыссагау хъуамæ дзурой. Чысыл сабийы та æндæр æвзагыл дзурын куы кæнай, уæд уæлдай ахадгæдæр свæййынц экстралингвистикон фактортæ — цæсгомь нуартты змæлд, ома мимикæ; къухæй амоньн, хъæлæсыуаг, цæстæнгас æмæ фезмæлдæй амоньн.

Æнахъом ахуыргæнинагтимæ растдæр у цыбыр хъуыдыйæдтæй дзурын. Хицæн дзырдтæ дæр хъуамæ уой хуымæтæг, æнцон æмбарæн, æрвылбон ныхасы чи фембæлы арæхдæр, ахæмтæ. Фылдæр æргом здахын фембæлы фæсурокты куыстмæ — уыцы мадзæлтты ахадындзинады тыххæй хорз загъта кæсгон ахуыргонд, зæгъгæ, «... Результатом двуязычной начальной национальной школы должна стать гарантированная готовность учащихся к продолжению обучения на русском языке во второй ступени обучения» (А.Х. Загаштоков. *Теоретические основы содержания языкового образования в начальной национальной школе. Нальчик. 1997. С.130.*)

Куыд æй сбæлвырд кодтой сæрмагонд фæлварæнты руаджы ахуыргæндтæ, афтæмæй саби зæрдæргъæвддæрæй æрдары йæ хъус цыбыр дзырдтæм. 6 — 7 азы кæуыл цæуы, уыдон ныхастæнгæйæ арæхдæр фæпайда кæнынц, 3 — 7 мыры кæм ис, ахæм дзырдтæй. Æппæтæй фылдæр та, 5 мыры кæм ис, уыдонæй куы фæдзурынц, уæд сæм лæмбынæг хъусын хъæуы æмæ сын фиппайын хъæуы сæ хъæлæсыуаг, сæ интонаци, сæ акцент, дзырды мидæг цæвд кæм æвæрынц, уый.

Искæмæй, æвзаг хорз базыдта, зæгъгæ, æрмæстдæр уæд ис зæгъæн, æмæ дзырды ассоциативон авналæнтæ куы ахса, ома цы хъуыдытæ æмæ нывтæ расайы, уыдон. 7 — 10 азы кæуыл сæххæст, уыдон æнцонæй фæхатынц ассоциативон сæ хуымæтæгдæртæ: уазал — зымæг; антæф — сæрд; касаг — цæугæдон; къус — хæринаг; райын — куыдз; рудзынг — дуар æмæ а.д. Стыр у сæ нысаниуаг, ахсджиаг сты æвзаг ахуыргæнгæйæ: «... весь язык с внутренней стороны своей есть не что иное, как сложнейшая сеть взаимно перекрещивающихся и переплетающихся ассоциаций между отдельными языковыми представлениями и группами представлений» (А. М. Пешковский. *Русский синтаксис в научном освещении. 2 изд. М.1920, С.117.*)

Саби цы зона, цæуыл фембæла æмæ цы цауæн уа æвдисæн, уый æнахуыр хуызы фæмысы. Æмæ йæм хъусынмæ арæхсын

хъæуы. Ерыгон ахуыргæнаг загъы ахуырдаутæн, чи сæ цы федта парчы, уый, дам, радзурæд. Гыццыл лæппу уадидæгæн фæкодта, куййтæ знатæй райынц, загъгæ. Ахуыргæнагæн куййтæ æмæ парчы æхсæн ассоциативон бастдзинад нæ уыд, уый адыл схъæр кодта сабийыл, дзæгъæл ныхас ма кæн, загъгæ. Стæй куйд сбæрæг, афтæмæй лæппу йæ мадимæ парчы уыд æрæджы æмæ дзы куйыты равдыст федта. О, уый ма æвæлтард ахуыргæнаг уыд, фæлæ къордгай азты чи бакусы сабитимæ, уыдоны астæу дæр ахæмтæ разыны, æмæ сабитæм хъусын чи нæ зоны. Афтæмæй та «...ассоциации способствуют развитию умения логически мыслить, правильно строить речь, в которой излагается связь, а не оторванные друг от друга мысли» (*Сæбæтхъуаты Р.Б. Методика развития связной русской речи в осетинской школе. Орджоникидзе. «Ир». 1979. С.9.*)

Скъоладзауты хъæрæй кæсын куйд ахуыр кæнынц, цас æм арæхсынц, уый дæр нымаинаг у. Маделон æвзаг иу аз чи фæцахуыр кодта, уый хъуамæ минутмæ кæса 20 — 25 дзырды, дыууæ азы чи бакаст скъолайы, уымæн та æмбæлы 50 — 70 дзырды, æртæ азы фæстæ — 70 — 90, цыппæрæмтæ куы фæуа, уæд та йын минутмæ 90 — 100 дзырды бакасын æмбæлы.

Фæлæ, хъыгагæн, 100 сывæллонæй, куйд æмбæлы, афтæ фæкасынц æмбис, æмбисæй чысыл фылдæр, науæд та — къаддæр. Цы фæкасынц, уымæн йæ мидис кæд дзæбæх фембарынц, уæддæр æй сæхи ныхæстæй радзурынмæ уыйбæрц рæвдз нæ ваййынц.

Фыссын цæмæй базоной сабитæ, ууыл дæр фаг тухитæ бахъæуы. Раздæр уал сæ чысыл къухтæ сæ маделон æвзаджы дамгъæтæ фыссыныл куы сфæлтарынц, уæд сын уый фæстæ зынгæ 'нцондæр ваййы уырыссагау фыссын дæр. Стæй æндæр хъуыддæгты дæр сæрæндæр ваййынц. Æмæ уый охыл дыууæ 'взаджы ахуыргæнджытæн хъысмæт йæхæдæг уый загъта, æмæ 'мгуыст, æмархайд куйд уой æмзонд æмæ 'мдыхæй. Сæ бæрны цы сабитæ ваййы, уыдоны удыкконд хуыздæр æмбарыны тыххæй базонын æмбæлы, скъоламæ куы нæма цыдысты, уæд куйд цардысты, цы миниуджытæ сæм уыд, уыдæтæ. Ома зыдтой фыссын, дзурын, кæсын, лæмбынæтæй фæхъусынц, æви тæлфаг сты; сæ хъуыды загъынмæ арæхстысты, æви куйд, загъгæ. Иу иннæмæн ахъыз у зонындзинæдтæй. Лæг хъуамæ æппæты разæй йæхæдæг уа разы йæ куйстæй.

ХЪОБАЙНАГ КУЛЬТУРÆ

Ацы хабар æрцыд астыссæдз азæй фылдæры размæ Хъобаны. Иуахæмы Джызæлдон раивылди, байгом кодта рагон ингæнтæ æмæ дзы ракалдта бронзæйæ конд алыхуызон дзауматæ. Бынæттон царæг Хъаныхъуаты Хабос дзы æрæмбырд кодта иуцасдæр, Калакмæ сæ аласта æмæ сæ музеймæ радта. Номдзыд уырыссаг ахуыргонд Г. Д. Филимонов уыцы дзауматæ биноныгæй фæиртæста æмæ сын стыр аргъ скодта. Уадæй нырмæ хъобайнаг культурæмæ (афтæ йæ схуыдтой хъæуы номмæ гæсгæ) иудадзыг сæ хъус дарынц, ахуыр æй кæнынц археологтæ, историктæ, аивадиртасджытæ. Хъобайнаг ингæнтæй цы дзауматæ рахауд, уыдонæй бирæтæ балхæдтой Уæрæсейы, Францы, Австрийы, Венгрийы æмæ андæр бæстæты музейтæ, æмæ сыл дис кæнынц дунейы дзылæтæ.

Хъобайнаг культурæ фæзынди нæ эрæйы агъоммæ II миназоны кæрон æмæ I миназоны райдайæны 'хсæн. Йе сфæлдиджытæ та уыдысты, Кавказы бæстæстæу чи цард, уыцы адæмыхæттытæ. Цы дзауматæ арæзтой, уыдон сæ хъуыдысты хæдзарадон хъуыддæгты, ноджы сын уыдысты фидауцы хос: бакодтой сæ-иу сæ дарæстыл, хъаматыл, сфæлыстой дзы-иу сæ царæнуæттæ æмæ а.д.

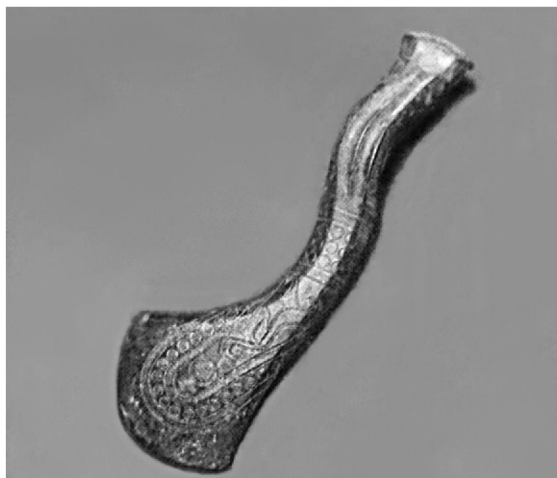
Æргъæвæг.

Хъама.

Фæрæт.

Фæрæт.

Сæрдзæвæн.

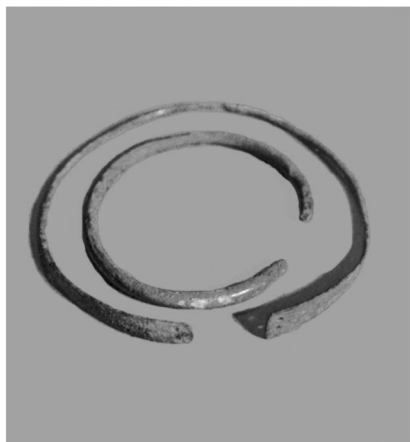

*Адæймаджы нывтæ кæуыл ис,
ахæм ауындзгæ дзаума.*

*Бæх.**Æргъæвæг.*

Сылгоймаджы цæнгдарæнтæ.

Хъуырылдарæнтæ.

Сæрдзæвæн.

Фысы сээр.

Галы сээр.

Адәймаг йәе сабитимә.

Бәх

Фантастикон цæрæгой.

Цъиу.

Нуазæн сыкъа.

КÆЦОН УЫДИ УÆДДÆР КЪАРОЛ АРТУР?

«Мах дуджы» ацы азы æхсæзæм номыры уыдис æрмæг Англисы къарол Артуры тыххæй. Цымæ цы хъуыды кодта уый фæдыл нæ номдзыд ахуыргонд Абайты Васо та?

* * *

Ской кæныны аккаг сты Сосланы кадджытæ æмæ ирландиаг сагæтæ (ком-коммæ Кухулины цикл). Иуæй-иу варианттæм гæстæ Сосланæн йæ алы цæсты дæр уыди дыууæ гагуыйы. Кухулинаен та йæ иу цæсты цыппар гагуыйы ис, иннæйы та — æртæ. Кухулин Эмер-рæсугъды йæхицæн усæн куы хаста, уый зæрдыл æрлæууын кæны, «Сослан Бедухайы куыд æрхаста», зæгъгæ, уыцы кадæг. Уæлдай тынгдæр æнгæс сты Эмеры фыд хинæйдзаг Форгал æмæ Бедухайы (Агуындæйы) фыд — Хызы фырт. Уæларв царæг Морриганыл Кухулин куы-нæ барвæссыд, уæд ын сылгоймаг йæ дыдзæлхыг уæрдонæн кæлæнтæ скодта,

әмә ләппу фәмард. Сослан дәр байсәфы Балсәджды цалхима тохы бацәугәйә. Уыцы цалх та йыл рауагъта уәларв цәрәг Балсәджды чызг, Сослан дзы йәхицән ус кәй нә загъта, уый тыххәй. Сослан йә уд куы иста, уәд әм мәргътә тәхын байдыдтой: хъуамә йын йә тугәй баназой. Кухулинмә дәр йә адзалы сахат афтә тәхынц мәргътә.

Сослан Мәрды бәстәм цы балцы ацәуы, ахәм балцы вәйынц Кухулин дәр әмә Гавейн дәр (къарол Артуры цикл). (В. И. Абаев. *Избранные труды. Т.1, «Ир», Владикавказ. 1990, 179 фарс*).

* * *

Исландиаг ахуырләг Гудмунссон бирә фактты руаджы равдыста, гермайнаг знәм герултә, дам, Исландимә әрбафтыдысты Азовы денджызы быләй, хәстәг сыхәгтә уыдысты сәрмәттән. Зынгә норвегиаг ахуырләг иранист Георг Моргенштерн йә уац Ass og (I) as (Osseter)-ы әрымысыд XII әну-сы исландиаг скальд, «Кәстәр Эддә»-йы автор Сноррийы ныхас, ома, дам, Один әмә иннә скандинаваг хуыцәуттә цәгатмә әрбафтыдысты Асты бәстәйә (*Asa-Land*) әмә нымайы, уыцы астә, дам, сты сәрмәттаг адәмы хатт астә, хонынц ма сә, алантә, зәгъгә, уыцы номәй дәр.

Иу адәмы сфәлдыстад иннә адәмы сфәлдыстадыл әнә фәзынгә нә уыди. Батрадз кәуыл фәуәлахиз, уыцы уәйыг Аләффы ном әввахс ләууы скандинаваг нәлгоймаджы ном Olaf-мә.

Скифтә-сәрмәттә әмә скандинавты фыдәлтә кәрәдзимә кәй әмбәлдысты, уый бәрәг у археологон әрмәгәй дәр. М. Ростовцев фыссы: «...сырдты нывтә кәуыл ис, уыцы скифаг аивад рагацау бәстон куынаә сахуыр кәнай, уәд скандинаваг аивадән бамбарән нәй» (*M. Rostovtseff. Izanians and Greks in South Russia. Oxford, 1922, p. 207*).

Кельтаг хъәздыг эпосы дәр бирә әнгәс бынәттә ис аланты әмә Нарты цардимә. Сослан әмә Кухулинмә, Сырдон әмә Брикренмә иухуызон миниуджытә кәй ис, уый тыххәй ма загътам. Әрәджды Хельмут Никель рауагъта иттәг диссәджды уац «Чи уыдысты къарол Артуры рыцартә! (Артуры кадджыты историон бындур)». Автор әвдисы, Артуры циклы бындыры кәй ис сәрмәтты әмә аланты феодалон цардәвәрды размәйы героикон эпос. Уыдон, дам, Франц әмә Англисмә әрбафтыдысты ромаг әфсәдтимә, адәмты стыр змәлдтыты рәстәг. Афонтә куы рацыд, уәд уыцы цикл рыцарты романтиәм

хæссын байдыдтой æмæ-
иу дзы бирæ цыдæртæ
аивтой. Фæлæ архаикон
миниуджытæ æххæс-
тæй сæфт не ‘рцыдыс-
ты. Иууылдæр æмсæр-
æмбар кæм сты, уыцы
«Тымбыл Фынг» - æн
иумæйагæй ницы ис,
уæлдæр æмæ дæлдæр
къæпхæнтæ кæм ваййы,
ахæм феодалон иерар-
хионасинимæ, фæлæ,
зæгъæн куыд нæй, афтæ
æнгом баст у хæстон де-
мократиимæ, сæрмæттæ
æмæ алантæм та уыцы
цардарæзт уыди. Æмраст
параллельтæ ис Артуры
æмæ Нарты циклы дæр.

Райсæм доны дунетæ. «Тымбыл Фынды» геройтæ сæ царды
бирæ бонтæ æрвитынц цадты бын. Кадылмард Ланселот, иуæй-
иу нæртон гуырдау, схъомыл, дæлдон чи ис, ахæм фидары.
Рыцар Гавейны тыххæй базонæм: йæ тыхыл æфты боныцъæхтæй
сихорма, сæфгæ та йын фæкæны хурныгуылдмæ (кадæг «Ар-
туры мæлæт»). Ахæм цаутæ æрцæуы Нарты Созырыхъойыл
дæр. Дыууæ геройы дæр балцы ацæуынц Мæрдты бæстæм. Дыу-
уæйæн дæр «мадырдыгæй хæстæгдзинад фыдырдыгæй
хæстæгдзинадæй бирæ ахсджиагдæр у», зæгъы Дюмезиль. Га-
вейны фæлгонц дæр, Сосланы фæлгонцау, хайджын у æна-
хуыр миниуджытæй. Сæрдзæрмттæй æмæ цъар рихидзæрмттæй
кæрц бахуыйыны тыххæй скифаг-нæртон мотив ис Артуры
циклы дæр. («Къарол Риене сфæнд кодта йæ пæлæзыл Артуры
боцъо бахуыйын...» Уæйыг «йæ пæлæзыл бахуыдта фынддæс
къаролы боцъотæ»: кадæг «Артуры мæлæт»). Уæлдай ирдæр
параллель: Артур æмæ Батырадз сæ мæлæты размæ сæ кæрдтæ
æппарын кæнынц денджызмæ, денджыз сабухы. Ацы мотив
биноныгæй раиртаста Грисвар. (Уый дæр уым. 205 — 207
фæрстæ).

ALANO-CELTICA

Литературæйы бирæ хæттыты нысангонд æрцыдысты аланты эпосы иуæй-иу мотивтæ æмæ къарол Артуры тыххæй кельтаг кадджыты æнгæс бынæттæ. Уый нын бар-æнæбары не ‘ргом здахы ном Artur-ы этимологимæ, уæлдайдæр уымæн, æмæ йæ ныронг ничима раиртæста. «Бритты истори», зæгъгæ, Неннийы XIII æнусы куысты дзырдæуы, Артур, дам, латинаг æвзагæй тæлмацгондæй уызæни *ursus horribilis*. Ацы дзырдтæ та, дам, баст сты кельтаг *art* «арс» æмæ *utht* «æвирхъау»-имæ. Фæлæ ам зын бамбарынгæнæн сты, фонетикон рахиз-бахизты тыххæй цы загъдæуы, уыдон. Ном Arthur-æн ромаг мыггаджы ном Artorius-æй цы этимологи лæвардæуы, уым h-йы фæзынд ничердыгæй æмбæрстгонд цæуы. И та Неннийы «Истори»-йы æмæ «Кембрийаг анналты» къухфыстыты дæр уыди.

Афтæмæй та ном Artur-ы этимологи æнцонæй сбæрæг кæнæн ис алайнаг æрмæджы æххуысæй. Ирон æвзаджы Æртхурон у зынджы бардуаг, стæй, уый æмæ Хуры номыл кæй скæнынц, ахæм чъири. Дзырд арæст у дыууæ хайæ «арт» æмæ «хур»-æй æмæ амоны хуры арт, кæнæ та хурæй гуыр д арт. Суффикс «он» æвдисы, арт кæй у, уый, ома «Хуры фырт Арт»... Суффикс куы аппаратæм, уæд ма дзы баззайдзæнис Æртхур.

Цыма цы ‘гъдауæй хаста легендарон кельтаг «къарол» Артур алайнаг ном? Алантæ ромаг бæхджын æфсæдтимæ Британийы зæххыл кæй уыдысты, уымæн ис документалон æвдисæнтæ. Артур та, Ненниймæ гæстæ (*Hist. Brit., 56*), кæд бритты къаролтимæ хæстон стæрты уыд, уæддæр къаролы ном нæ хаста, фæлæ уыди хæстон разамонæг (... *Arthur punabat... cum regibus Brittonum, sed ipse erat dux bellorum*). Уæдæ историон Артур, гæнæн ис, йæ равзæрдмæ гæстæ уыдаид алайнаг. Хæцгæ та, æвæццæгæн, кодта бритты фарс саксты ныхмæ æмæ йæм уыди фатайæхсджыты хибар къорд.

Уæдæ бындур ис афтæ хъуыды кæнынæн: 1/ къарол Артуры тыххæй кадджыты циклыл фæзынди аланты æндæвдад; 2/ алантæ ныгуылæн европæйаг ономастика фæхъæздыгдæр кодтой нæлгоймаджы дыууæ номæй: Алан (францагау Alain, англисагау Alan) æмæ Артурæй.

Чиныг древность: историческое знание и специфика источника. Эдвин Арвидович Грантовскийы номыл арæст конференцийы докладты тезистæ (25 — 27 сентябрь, 1996 аз). Мæскуы. 1996, 7 — 8 фæрстæ.

АБАЙТЫ ВАСОЙЫ КЪАХВÆДТЫА

Абайты Васойы чысыл текст « Alano-Celtica « джиппы уагъд куы ‘рцыд, уæд чыныгкæсæджы тынг стыр дисы бафтыдта иу хъуыдаг: куыд хуымæтæг æмæ итæг бауырнинаг хуызы равдыста «наука «Этимологиты» стыр дæсны» ном Артуры ирайнаг (*сæрмæттаг-алайнаг*) равзæрд. Æмæ ныхас канд Абайы-фырты сыгъдæг лингвистон аргументацийыл нæ цæуы. Æппæтæй стырдæр дисы нæ æфтауы: цалдæр рæнхъæй куыд бацц иæ бон равдисын знæт æмæ гуылфгæнгæ историон цаутæ, сæрмæттаг быдыртæй рафтаг «бархи фатахсæджы» ном (*кæнæ фæсномыг?*) эриккон къарол Артуры хуызы дунеон культурамаæ кæй æххуысæй бацц, уыдон.

А фæстаг хабар мæм уæлдай ахсджиагдæр кæсы. Хъуыддаг афтæ у, æмæ 1969 азы зынгæ францаг кельтолог Жоель Грисвар афæлвардта, хицæн детальтæй дæр кæрæдзи æнгæс чи у, уыцы мотивтæ фольклорон-генетикон хуызы абарыныл: загъæм, ирон эпикон кадджыты Батырадзы мотив æмæ къарол Артуры амарды мотив «Артурианæ»-йы (J. Grisward «Le motif de l'ipie jetue fu lac: la mort l'Arthur et la mort de Batradz») Romania», 90 (1969), pp. 289-340). Ж. Грисвар хъавгæ-гуырысхогæнгæйæ цы хъуыды загъта, ууыл сразы сты дыууæ номдзыд ахуыргонды: Жорж Дюмезиль æмæ Хельмут Никель. Х. Никель уыцы рæстæг куыста Нью-Йорчы музей Метрополитены «Хæцæнгæртæ æмæ Хотыхтæн кадджын хъахъхъанæгæй» (1975 аз) æмæ ныффыста уац «Чи уыдысты къарол Артуры рыцартæ? Артуры тыххæй кадджыты историон бындур» (Helmut Nickel. Wer waren kœnig Artus' Ritter? Uber die geschichtliche Grundlage der Artussagen. Waffen und Kostumkunde. Jahrgand, 1975, ss.1 — 28). Къарол Артуры, Тымбыл Фынды æмæ Сыгъдæг Граалы рыцарты фæлгонцты равзæрд биноныгæй раиртасыны хъуыддаджы, æвæццæгæн, Х.Никелы уац сæрæварæн у. Абайты Васо нарты эпосы тыххæй иæ рагон куыстмæ фæстæдæр цы æмхасæнтæ скодта (кæс ын иæ чыныг «Избранные труды», 1 том, Владикавказ, 1990, 206 фарс), уыдоны стыр аргъ кæны Х. Никелы — фыццаг фæдгæнæджы — куыстæн æмæ фыссы: «Автор æвдисы, Артуры циклы бындыры кæй ис сæрмæтты æмæ аланты феодалон цардæварды размæйы героикон эпос. Уыдон, дам, Франц æмæ Англисмæ æрбафтыдысты ромаг æфсæдтимæ, адæмты стыр змæлдтыты рæстæг. Афонтæ куы рацц, уæд уыцы циклы рыцарты романтизм хæссын байдыдтой æмæ-иу дзы бирæ

цыдартæ аивтой. Фæлæ архаикон миниуджытæ æххæстæй сæфт не 'рцыдысты. Иууылдæр æмсæр-æмбар кæм сты, уыцы «Тымбыл Фынг»-æн иумайагай ницы ис, уæлдæр æмæ дæлдæр къæпхæнтæ кæм ваййы, ахæм феодалон иерархион асинимæ, фæлæ, зæгъæн куыд нæй, афтæ æнгом баст у хæстон демократиимæ, сæрмæттæ æмæ алантæм та уыцы цардарæзт уыди».

Куыд уынаем, афтæмæй, Х. Никель рагъмæ цы идеяæ рахаста, уый сагъæсы бафтыдта бирæ иртасджыты, Артуры циклы равзæрды æмæ «Артурианæ»-йы хицæн геройты архайд æмæ миниуджыты цы æбæлвырд фæзилæнтæ уыд, уыдон фæдыл. Уыцы геройты æмæ сæрмæттаг-алайнаг дунейы æнгæсдзинæдтыл сæ цæст æрæвæрдтой Бернард Бахрах (кæс чиныг «Аланы на Западе», М. «Ард», 1993 æмæ Франко Кардини дæр (йæ чиныг «Истоки средневекового рыцарства» рацыд Уæрæсейы дæр 1987 азы чыныгуадзæн «Прогресс»-ы).

Фæлæ нæ уæддæр хъуамæ рох ма уа, йæ æппæт академион хъуыддæгтæ дæр иуварс чи æрæвæрдта æмæ къарол Артуры кадджытæн скифаг-сæрмæттаг-алайнаг уидæгтæ ис, зæгъгæ, уый сбæрæг кæныныл иттаг æнувыдæй чи бакуыста, ахæм адæймаг æрмæстдæр иу кай у. Уыцы лæджы ном — К. Скотт Литтлтон. Ацы темæмæ йе 'ргом куы раздæхта, уæд абаргæ мифологийы хъуыддæгты зындгонд теоретикыл нымад уыди. Номдзыд Жорж Дюмезилы кæстæр æмкусæг æмæ хорз хæлар уæвгæйæ, Калифорнийы университеты (Лос-Анджелесы) æрыгон профессор Скотт Литтлтон къарол Артуры кадджыты сæрмæттаг-алайнаг уидæгты идеяæ йæ зæрдæмæ афтæ арф айста, æмæ ма суанг лос-анджелесаг кабелон телеуынагны равдыстыты æнæхъæн сери дæр сарæзта. Йæ арф профессионалон иртасæн куыстыты ахсджиагдæр та у, профессор Линда Малькоримæ кай ныффыста, уыцы чиныг «From Scythia to Camelot». Джиппы йæ рауагътой 1994 азы. Æвæдждауы стыр æнтыстыл æй банымадтой Америкы, Европæйы æмæ Азийы ахуыргæндтæ. Уайтæккæ тæлмацгонд æрцыд японнаг æвзагмæ æмæ джиппæйуагъдæй фæзынди 1998 азы. 2000 азы та уæлæфтуантимæ æмæ срастгондæй рацыд Америкы. Уыцы рæстæг кæрæдзимæ райдыдтам фыстæджытæ фыссын. Ирон (*алайнаг*) æрмæг йæ хæрзгуыст системæйæ ссис æппæты ахсджиагдæр. Раст зæгъын хъæуы, ныхмæвæрд хъуыдытæ дæр æм разыны, фæлæ автор фидарæй лæууы, «Артурианæ»-йы апп сæрмæтты-аланты æхсæн райгуырд æмæ йæ идеологон, героикон-аивадон, стæй йæ историон бындур дæр уым сæвзæрди, зæгъгæ, ахæм зондыл.

Æвæццæгæн, нæ, «Скифты бæстæйæ Камелотмæ», зæгъгæ, уыцы чиныгыл биноныгæй дзурыны сæр ницæмæн хъæуы, цыбыр газетон уацы уыдæттæ нæ фидауынц. Фæлæ йæ сæйраг хъуыдыты нывæсты тыххæй зæгъын æмбæлы. Скотт Литтлтон фидар хæст у ахæм идейæйыл: «Alano-Arthuriana»-йы темæ у, скифтæ, сæрмæттæ æмæ алантæ æппæтадæмон цивилизацийы куыд бандæвтой (нырма йæ æххæстæй нæма бамбæрстам), уымæн æрмæст йæ иунаг ирд æвдисæн. Ныртæккæ Скотт йæ хæлар, дзырддзæугæ америкаг китаиртасæг Виктор Майримæ кусы, уыцы æндæвдад «скæсæнырдæм» (Китаймæ, Японмæ, Кореймæ) куыд æнхъæвзта, уыцы фарстайыл.

ГУСААТЫ Витали,

*Дзæуджыхъæуы наукон центры скифаг-алайнаг иртасæн куыстыты центры директор.
Газет «Грядущее», 2001 аз, № 1*

ДИОГЕНЫ ХАБÆРТТÆЙ

Диоген уыди рагон грекæг философ. Райгуырди Синопы нæ эрайы агъоммæ 400 азы, мæлгæ та акодта 323 азы. Йæ фыд куыста къазнайы хæдзары æхцатæ ивæгæй, фæлæ цыдæр цæстфæдахæн ми кæй бакодта, уымæ гæсгæ йæ асырдтой. Диогенæн йæ ахуыргæнæг куы амард, уæд ацыди Коринфмæ. Цæранбынат баххуырсыны, кæнæ йæ уазæгуарзон адæмайыскаемæ бацæуыны бæсты ссардта æндæр бынат: зæронд æмæ фæстытæ стыр дурын-быркуы (грекæгау «пифос» — сæн, кæнæ хор кæм дардтой, ахæм). Диогены фæндыд, æрдз æй цыдæриддæрхуызонæй сфæлдыста, ахæм уæвын, уымæ гæсгæ йæхи дæр нæ даста. Уыди тынг гуыбыр, æдзухдæр каст йе ‘рфгуыты бынæй. Цæугæ-цæуын æнцой кодта, сæр сажил кæмæн уыд, ахæм лæдзæгыл. Уыцы сажилæгыл ауыгъта йæ фæндаггон хызын. Алкæмæ дæр каст æлгъæнгæ, никæй ницæмæ дардта.

ДИОГЕН АЕМÆ МАКЕДОЙНАГ АЛЕКСАНДАР

Македойнаг Александр Коринфмæ хæстæг, Кранеон, зæгъгæ, уыцы ран кипаристы къохы сæмбæлд 70-аздзыд Диогеныл æмæ йын зæгъта:

— Ёз Александр дән, паддзæхты паддзах.

Уæд ын Диоген афтæ:

— Ёз та куызд Диоген дән.

Куызд дæ цæмæн хонынц, зæгъгæ, йæ куы бафарста, уæд та Диоген ахæм дзуап радта:

— Къæбæр мын чи ратты, уый цур ратас-батас кæнын байдайын, чи нæ ратты, ууыл сраъйын, фыдлагыл та хæцгæ фæкæнын.

АДАЙМАГ АГУРÆГ

Диоген боньгон фарнар ссыгъта æмæ уыцы тыхстхуызæй цыдæр агурынын схæцыди. Чи йæ федта, уыдон æй фæрсынц, цы ми кæныс, зæгъгæ. Уый сын дзуап радта:

— Адаймаг агурын, адаймаг.

ПЛАТОН ÆМÆ КУЫДЗ

Иуахæмы Платон Диогены куызд рахуыдта. Диоген ын ахæм дзуап радта:

— Раст зæгъыс — чи мæ ауæй кодта, фæстæмæ та уымæ æрбацыдтæн.

АДАЙМАГ

Платон адаймаджи тыххæй йæ ахуыргæнинæгтæн афтæ загъта: «Адаймаг у, бумбулитæ кæуыл нæй, ахæм дыкъахыг цæрæгой».

Диоген уасæг æрцахста, йæ бумбулитæ йын ныттыдта. Академимæ йæ æрбахаста æмæ ахуыргæнинæгтæм дзуры:

«Мæнæ уын, Платон адаймаг кæй хоны, уыцы цæрæгой».

АХОДÆН КÆД ФÆХÆРЫНЦ

Аходæн цы афон фæкæнынц, зæгъгæ дын Диогены иу йæ зонгæ афарста. Диоген ын æвиппайды дзуап авæрдта:

— Бонджын лæг аходæн фæхæры, кæд æй бафæнды, уæд. Магуыр лæг та — бахæринаг æм кæд вæййы, уæд.

АБАНА

Диоген абанама бацыди. Куыд чъизи дзы у, уый куы федта, уæд фæрсы хицауы:

— Ам йæхи чи цынайа, уыдонæн та сæхи кæм найгæ у?

ДИОГЕН — ЦАГЪАР

Иу хатт Диоген науыл фæцæйцыд Афинтæм. Криты сакъадахмæ хæстæг наумæ æрбалæбурдтой денджызон стигъджытæ. Диоген бар-æнæбары сси цагъайраг, æмæ йæ базармæ æрбаластой, хъуамæ йæ ауай кодтаиккой. Сæрдыгон судзгæ-уыраутæ хурмæ тынг сфалмæцыди, фæлæ уæддæр йæхи хъæлдзæг дардта. Иу рæстæджы, йæ хицауы нæ бафарста, афтæмæй змисыл æрбадти.

— Бадыны бар дын чи радта! — фæтæлланг ыл ласта, персаг халат æмæ урс сарыхъ кæуыл уыд, уыцы базаргæнæг. — Ам бадгæйæ дæ чи фендзæни?!

— Цæмæн афтæ зæгъыс, мæ цытджын хицау? — йемæ не сразы Диоген. — Кæсаг йæ фарсыл фæхуыссы, уæддæр ай æлхæнæг фены.

Цагъартæй базаргæнæг йæ хъæлæсы дзаг ныххудт æмæ йын змисыл бадыны бар радта. Уæд Диогенæн æнæхъæн базарыл йæ хъæр айхъуысти:

— Гъе-гъе-гъей, хорз адæм! Уæ фындзтæ цы ‘руагътат? Æви уæ гуыбынты хъуыр-хъуырма хъусын уæ бон нал у? Хъуыды дæр ай ма кæнут! — æмæ йе ‘ргом раздæхта базаргæнджытæм: — Байхъусут, нæ хицауттæ, зонды хъæрма! Ау, фыстæ ‘мæ хъыбылтæ хæринагхъуаг куына уадзут, уæд, гормæттæ, цæрагойты тæккæ хуыздæры, адæймагæй зæгъын, сыдæй цæуыл марут?!

Адæм схор-хор кодтой цагъарæй, хицауай, худæг сыл бахæцыд. Уайгæнджытæм хардзау æркаст æмæ загътой: «Ацы лæг раст зæгъы, куы сæ бафсадæм, уæд фæцардхуыздæр уыдзысты, æмæ сæ тагъддæр алхæдæуыздæн!» Æмæ цагъартæн чи дзулы карст лæвæрдта, чи хус кæсаг, чи сәнæфсиры пуцал, чи цы. Хойрадгы хъæстæ куы фесты уаййаг адæм, уæд бахъæлдзæг сты æмæ Диогенæн мидбылты худтæй арфæ кодтой. Уæд æм йæ хицау дæр йе ‘ргом тынгдæр аздæхта æмæ йæ фæрсы:

— Цæмæ хуыздæр арæхсыс, хорз лæг?

— Æз? — афарста Диоген, æмæ ма оливæтæй йæ къухы чи аздад, уыдон йæ дзыхы баппæрста. — Æппæтæй хуыздæр арæхсын адæмæн хицауиуæг кæнынмæ!

Базаргæнæг худæгæй бакъæцæл.

— Хынджылæг кæныс, æнхъæлдæн.

— Ницы кæнын хынджылæг.

— Ау, уæдæ, йæхи æлдар чи хоны, ахæм цагъары чи балхæндзæни?

— Бауырнæд дæ, ахæмы тагъддæр балхæндзысты, — дзуапп радта Диоген. — Æнæуи цагъарæй чи цы кæны? Афæлвар-ма, мæ кой ракæн адæмæн.

— Нæ, нæ! Дæхæдæг радзур дæхи тыххæй. Æз дæм бакæсон!

Диоген сыстад æмæ йæ хъæлæсы дзаг ныхъхъæр кодта:

— Хорз адæм! Йæхицæн уæ хицау балхæнын кæй фæнды? Йæхицæн хицау балхæнын кæй фæнды, уый ардæм рацауæд!

Адæм ыл сæхи худæгæй хастой. Уалынмæ дын æм иу ацæргæ лæг йæхи куы ‘рбайсид æмæ йæ худгæйæ куы бафарсид:

— Йæхи чи уæй кæны, уыцы хицау ды дæ?

— Уый дæн, мæ фыд Гикесийыстæн! — сæрыстырæй дзуапп радта Диоген.

— Уæдæ æз та, — йæ ныхас баппæрста цагъартæ уæйгæнæг, — уыцы «хицауы» хицау дæн! Æртæ миныл дын æй дæттын!

Æлхæнæг гуырысхогæнгæ йæ сæр батылдта, аздæхынмæ хъавыди, фæлæ йæ Диоген фæурæдта:

— Æртæ мины дæм зынаргъ кæсынц? Хуыцауæй дын ард хæрын, бирæ не сты. Æртæ минай кусæг бæх куы и балхæнæн, æз та, хорз лæг, зондæй дугъон дæн, дугъон!

Æлхæнæг бахудт æмæ загъта:

— Иттæг хорз! Æмæ чердæм фæуайы дугъы дæ зонд?

— Философийы тыгъд быдыртæм, дардыл хæтæнтæм.

— Космосы хабæртæ ахуыр кæныс?

— Мард дунеты диалектикæйы мæт мæ нæй. Уды диалектикæ у мæ куысты рахæцæн!

— Кæд афтæ у, уæд мын мæ фыртгæн хъомылгæнæгæн сбæздзынæ. Разы дæ?

— Разы дæн, — загъта Диоген, — æрмæст ахæм дзырдæй..

Адæм ныххудтысты, Диогены хицау та былысчылхуызæй афтæ:

— Ай ма нæ æндæр истытæ дæр æрдомдзæни!

— Бæгуыдæр æрдомдзынæн, — фидарæй загъта Диоген.

— Цавæр дзырдæй уæддæр? — бафарста æлхæнæг.

— Цыдæриддæр зæгъон, уый куыд кæнай, афтæ...

Адамыл ногæй худæг бахæцыд. Æлхæнæг та, айк карчы нæ фæахуыр кæны, зæгъгæ, уыцы ныхас зæрдыл даргæйæ, айуанырдæм аздæхти: «Цæвиттон, цæугæдæттæ сыдз-мыдзы цæуын байдыдтой!»

— Зоныс Еврипиды, хорз лæг, — загъта Диоген. — Фæлæ дæ иу хуыддагæй афæрсинаяг дæн: зæгъæм, дæхицæн хосгæнæг баххуырстай, æмæ дын уый бафæдзæхста, æз дын цы амонон, уый кæн, зæгъгæ, уæд уымæн дæр Еврипиды уацмыстæ дзурис?

Æлхæнæг Диогенмæ æдзынаг ныккасти, стæй афтæ:

— Æлхæнын ацы лæджы! — æмæ базаргæнæджы къухмæ æртæ мины æрнымадта, стæй ма йæ ныхасмæ бафтыдта: — Мæнæ ма дын уæлæмхасæн иу мин.

Уæйгæнæг куы ацыд, уæд Диоген фæрсы йæ ног хицауы:

— Дæ ном цы хуыйны?

— Æз базаргæнæг Ксениад дæн...

— Мæн та Куыдз хонынц. Диссаг дæм ма фæкæсæд, афтæ мæ хонгæ кæнынц, фæлæ ме ‘цæг ном Диоген у, ома Хуыцауæй гуыр! — æмæ уыцы хъалхуызæй йæ ‘нгуылдз уæлиау систа. — Уæдæ нæ фæндаг чердæм у, зæгъыс?

— Мæ хæдзармæ, Коринфмæ.

— Иттæг хорз! — загъта Диоген. — Элладæйы мын иу къуым дæр æнæстæрстайнал баззæди, фæлæ йыл сæттын Коринфы никуыма уыдтæн.

«ÆЗ АДÆММÆ СИДТÆН...»

Иуахамы Диоген йæ хъалæсы дзаг ныхъхъæр кодта:

— Гъе-гъе-гъей, хорз адæм!

Адæм йæ цурмæ ныххæррæтт ластой. Диоген стыр хъил фелæста æмæ сæм æвзидын байдыдта:

— Æз адæммæ сидтæн, сымах хуызæн фаджыстæм нæ, фæлæ!

ДИОГЕН ÆМÆ ЧЫСЫЛ ЛÆППУ

Иу хатт Диоген федта, иу чысыл лæппу йæ армыдзыхъхъæй дон куыд нызта, уый. Лæг йæ хызынæй йæ къус систа æмæ йæ иуварсмæ ныззыввытт ласта:

— Ацы саби царынмæ мæнæй хуыздæр арахсы.

ДЗАГЪÆЛЗАД

Диоген фæндагыл фæцæйцыд æмæ бафиппайдта: йæ зонгæ дзагъæлзад лæппу дуртæ æхсы цæуджытыл. Диоген ыл фæтæлланг кодта:

— Цы ми кæныс, хæрæджы æфтыддаг?! Афтæмæй дæ дур æнæнхæлæджы дæ фыды сæрыл куы суайа, уæд та!

БИЧЪЫ БАЛЦ

(*Н. Заболоцкийы мотивыл*)

Бикъ ысхъал ис æмæ загъта:
«Ис ма дæлбар алчи, алцы!»
Гуыбын иунагæй ныууагъта,
гъемæ араст, араст балцы.

Амбæлд иу уæлвæзы Хъусыл,
смæсты: Йай та йам цы кусы?!
Æз — Бæстыхицау! Гъей, хъус-ма!
Фесæф йардыгæй æнусмæ!»

Хъус дæр ын æнцадæй загъта:
«О, бæсты бикъ дæ, паддзах дæ,
фæлæ Гуыби-бæстæ дæлдæр.
Ам та чи ис? Ам та — Сæр».

Къогъодзи

КУРДАГ ÆМБИСÆНДТÆ

БÆНДÆН ÆМÆ ЕУУ

Иу лæг йæ сыхагмæ бæндæнкурæг бацыд, æмæ йын сыхаг ахæм дзуапп радта:

- Нæ бæндæныл еууы хуртуан бакодтам.
- Бæндæныл хуртуан? Уый та куыд?
- Ехх, ма сыхаг, уæдæ дын цæмæй бæндæн ма раттон, уый тыххæй хъуамæ цы ‘фсон æрхъуыды кодтаин?’¹

¹ Абар æй ирон æмбисондимæ: «Кокайтæ — бæндæныл хуртуангæнджытæ».

ÆЗ МÆХИ ТЫХХÆЙ ЗГЪОРЫН, ДЫ ТА — КÆЙДÆР ТЫХХÆЙ

Иу цуанон йæ егары тæрхъусы фæдыл ауагъта. Куыдзы бон тæрхъусы баййафын нæ уыд æмæ йæ фæстæ дзуры:

— Уыцы тахт кæнын, фæлæ дæ уæддæр не ‘ййафын. Цæмæн афтæ у?

Тæрхъус ын дзуапп радта:

— Æз мæхи тыххæй згъорын, ды та — кæйдæр тыххæй.

КАЛМÆН ЙÆ ТÆРХОНГÆНÆГ — ЛÆДЗÆГ

Иуахæмы, дам, калм хосы мæкъуылы бабырыди. Чидæр мæкъуылыл арт бандзæрста. Иу лæг уыцы сахат мæкъуылы цур фæцис æмæ калммæ йæ лæдзæг бадардта, фервæзын æй кæнон, зæгъгæ. Калм куы бамбæрста, йæ удæн ницыуал тас у, уый, уæд лæдджы хъуырыл стыхст æмæ дæлæмæ хизын нал комы. Цæуынц, цæуынц, уæдæ цы уыдаид, æмæ сыл фæндагыл чи амбæлы, уыдоны та бафæрсынц, чи сæ растдæр у, уымæй. Алчи дæр сын-иу бауынаффæ кодта: хъуамæ калм æрбыра лæдджы къубалæй. Фæлæ калм никæй коммæ касти.

Уалынджы амбæлдысты рувасыл æмæ йæ фæрсынц, нæ дыу-уайæ чи растдæр у, зæгъгæ. Рувас калмæн афтæ. «Цалынмæ не ‘рхизай, уæдмæ уын ницы зæгъдзынæн». Калмæн æндæр гæнæн нал уыд æмæ æрбырыди. Лæдзæгæй йæ ныддаудтой æмæ йæ ныцъцъæл кодтой. Уымæн фæзæгъынц: «Калмæн йæ тæрхонгæнæг — лæдзæг».

АРСЕНЫ КАДÆН

А сæрды Республикæйы центрон наукон библиотекæйы цур цыртдзæвæн æвæрд æрцыд ирон литературæйы классик æмæ æхсæны кусæг Коцойты Арсенæн. Уый у æхсызгон хабар. Уæлдайдæр та уымæн æмæ ацы цырт сæвæрыны хъуыддаг нæ раздæры хицæутты аххосæй æргъæвдæуыд æнæбары æмгъуыдтæм. Цæвиттон, 29 азы размæ (1972) Ирыстоны æмæ Мæскуыйы

барæг кодтой Арсены райгуырдыл 100 азы сæххæсты бон. Уæд хаст æрцъид уынаффæ фыссæджы бронзæйæ конд бюст уазæгуат «Владикавказ»-ы ракомкоммæ савæрыны тыххæй. Фæлæ уæды хицæуттæ сæ дзырдæн хицау нæ разындысты. Уый тыххæй газет «Социалистическая Осетия» фыста: «Гостиница функционирует уже ряд лет, а бюст писателя так и не установлен. Ссылались на то, что его целесообразнее поставить перед зданием Республиканской научной библиотеки после того, как будет завершено его строительство. Проходят годы, библиотека сдана в эксплуатацию, а о бюсте опять «забыли». («Социалистическая Осетия», 21.VI. 88). Хъодзаты Æхсары ацы ныхæстæм хъусæг нæ фæцис. Æмæ та фарон ногæй ныхас рауад ацы темæйыл. Мæрзойты Сергей журнал «Дарьял»-ы рауагъта йæ мысинæгтæ

«Номенклатурные этюды» (№ I, 2) æмæ зæрдæрисгæйæ фысы, Арсены цыртдзæвæн ныронг æвæрд кæй не 'рцъид, ууыл. Республикæйы уæды хицауады сæрдар Мамсыраты Таймуразан йæ хъуыддаг раст: Сергейы мысинæгтæ куы бакаст, уæд æвæстиатæй уынаффæ рахаста бюст савæрыны тыххæй.

Цыртдзæвæн сарæзта скульптор Дзанæгаты Чермен, йæ савæрыныл зæрдиагæй бакуыста РЦИ-йы хицауады сæрдары хæдивæг Тæкъоты Сергей.

